

T.C.

GAZİOSMANPAŞA ÜNİVERSİTESİ

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

OSMANLI DEVLETİ'NDE KUTSAL YERLER SORUNU

(1847-1853)

Hazırlayan

İHSAN SATIŞ

Tarih Ana Bilim Dalı

Osmanlı Müesseseleri ve Medeniyeti Tarihi Bilim Dalı

Yüksek Lisans

Danışman

Doç. Dr. ALİ AÇIKEL

TOKAT –2010

OSMANLI DEVLETİ'NDE KUTSAL YERLER SORUNU
(1847-1853)

Tezin Kabul Ediliş Tarihi: 13 / 07 / 2010

Jüri Üyeleri (Unvanı, Adı Soyadı)

Başkan : ..Doç. Dr. Ali AÇIKEL

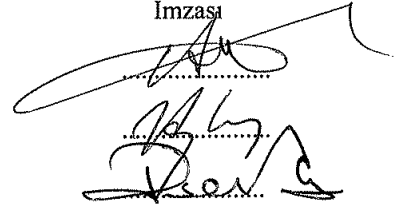
Üye :Yrd. Doç. Dr. İbrahim AYKUN

Üye : Yrd. Doç. Dr. İsa TAK

Üye :

Üye :

İmzası

Bu tez, Gaziosmanpaşa Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yönetim Kurulunun 01/07/2010 tarih ve 553 sayılı oturumunda belirlenen jüri tarafından kabul edilmiştir.

✓. Doç.Dr.Fehim BAKIRCI

Enstitü Müdürü:

Mühür
İmza

T.C.

GAZİOSMANPAŞA ÜNİVERSİTESİ

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜ'NE

Bu belge ile bu tezdeki bütün bilgilerin akademik kurallara ve etik ilkelere uygun olarak toplanıp sunulduğunu, bu kural ve ilkelerin gereği olarak, çalışmada bana ait olmayan tüm veri, düşünce ve sonuçlara atıf yaptığımı ve kaynağını gösterdiğimi beyan ederim.

(.../.../2010)

İHSAN SATIŞ

TEŞEKKÜR

Bu tezin hazırlanması sırasında beni yönlendiren, gerekli tavsiye ve düzeltmeleri yapan, hiçbir zaman teşvik ve yardımlarını esirgemeyen değerli danışman hocam Doç. Dr. Ali Açıkkel'e gösterdiği sabır ve ilgi için teşekkür ederim. Ayrıca, tez konumun belirlenmesinde ve beni bu konuya yönlendiren değerli hocam Yrd. Doç. Dr. Mehmet Mercan'a, minnettarım.

Araştırma sırasında sağladıkları değerli imkân ve hizmetler dolayısıyla tüm Başbakanlık Osmanlı Arşivleri personeline, İslam Araştırma Merkezi çalışanlarına ve bana Milli Kütüphane'den kitap temin eden arkadaşım Sabahattin Gültekin'e teşekkür ederim.

Bu çalışmanın yapım aşamasında manevi desteklerini her zaman gördüğüm, en tahammül edilmez anlarımda bana sabır ve sevgiyle yaklaşan, kendi hayatlarından fedakârlık ederek uygun çalışma ortamı hazırlayan aileme şükranlarımı sunarım.

İHSAN SATIŞ

TOKAT 2010

ÖZET

Hız. İsa'nın doğup büyüdüğü, Hıristiyanlık dinini ilk yaydığı, sonraları çarmlıha gerilerek öldürüldüğü yerlerin Kudüs ve dolaylarında bulunması, Hız. Meryem'in de aynı yerler de yaşamış olması nedeniyle, Hıristiyanlar, bu bölgede birçok kilise yapmış olup, ziyaret ve tören yerleri kurmuşlardı. Burada Ortaçağ'dan beri belli bir düzeni oturtmuş altı büyük kilise: Ortodoks, Katolik, Ermeni, Suriye, Kıpti ve Habeş kiliseleri de mevcuttu. Ayrıca Haçlı Seferleri sırasında Kudüs'ün fethi için gelen Hıristiyan krallarının mezarları da burada bulunmaktaydı.

Dinî değer taşıyan bütün bu anıt ve tapınakların korunması, yönetilmesi ve onarılması, Hıristiyanlar için çok şerefli ve kutsal bir işti. Zamanla bu işler, Hıristiyan mezhepleri arasında kutsal yerler üzerinde hâkimiyet mücadelesine dönüştü. Özellikle de XIX. yüzyılda Rusya Ortodokslar'ın hamisi, Fransa Katolikler'in hamisi olarak işe karışınca Kutsal Yerleri Sorunu uluslararası platforma taşınmış ve Kırım Savaşı'nın çıkmasında rol oynamıştır.

Bu çalışmada; Kudüs'te Hıristiyan cemaatlerine ait kutsal yerler, Hıristiyan cemaatleri arasındaki tartışmalar, bu tartışmalarda Osmanlı Devleti'nin tavrı ve Avrupalı Devletlerin meseleye müdahale etmelerini ele alacağız.

Anahtar Kelimeler: Kudüs, Kutsal Yerler, Hıristiyan Cemaatler, Rusya, Fransa.

ABSTRACT

The Christians built a lot of churches and established places of worship and pilgrimage in Jerusalem and its neighbourhood as these were the places where the Virgin Mary lived, Jesus Christ was born, preached Christianity and was crucified. There were six established churches in the region since the Middle Ages and these were Orthodox, Catholic, Armenian, Syrian, Coptic and Abyssinian churches. The graves of the kings who came to conquer Jerusalem during the Crusades were in the place, too. It was considered to be a very holy and glorious task to preserve, keep up and maintain these places of religious significance.

These efforts turned into rivalry and struggles to gain supremacy over each other among Christian sects in time. It eventually led to the Crimean War in the nineteenth century when Russia as the protector of the Orthodox Church and France as the protector of the Catholic Church intervened.

In this study, we will handle such issues as the holy places belonging to Christian denominations, conflicts among them, the Ottoman Empire's stance on these conflicts and the intervention of European Powers.

Key words: Jerusalem, Holy Places, Christian Communities, Russia, France.

İÇİNDEKİLER

TEŞEKKÜR	iii
ÖZET	iv
ABSTRACT	v
TABLOLAR LİSTESİ.....	ix
BELGELER LİSTESİ	ix
RESİMLER LİSTESİ	ix
PLANLAR LİSTESİ	ix
KISALTMALAR.....	x
GİRİŞ.....	1
MUKADDES BİR ŞEHİR: KUDÜS.....	1
I.BÖLÜM.....	11
KUDÜS'ÜN DEMOĞRAFİK VE DİNİ YAPISI	11
1. DEMOĞRAFİK YAPI	13
2. DİNİ YAPI.....	15
2.1. Hıristiyan Cemaatler.....	17
2.1.1. Rumlar	18
2.1.2. Latinler.....	20
2.1.3. Ermeniler	22
2.1.4. Süryaniler.....	24
2.1.5. Kıptiler.....	25
2.1.6. Habeşliler	26
2.1.7. Marunîler	27
2.1.8. Protestanlar	28
II. BÖLÜM	30
KUDÜS'TEKİ KUTSAL YERLER VE KUTSAL YERLERİN İDARESİ HAKKINDA MEZHEPLER ARASINDAKİ TARTIŞMALAR	30
1. KUTSAL YERLER	31
1.1. Kamame Kilisesi	31
1.1.1. Hacerü'l-Mugtesil.....	38
1.1.2. Hazret-i İsa'nın Kabri	38

1.2.	Beytullahm Kilisesi	39
1.2.1.	Mağaratü'l-Mehd	41
1.3.	Sıtt-i Meryem Makberi ve Yanındaki Bahçe	42
1.4.	Tâhûnü'l-Atîk İsimli Saha ve Bu Sahada Bulunan Mahzenler	42
1.5.	Mağaratü'r-Ru'ât ve Bunu Çevreleyen Arazi	43
1.6.	Kubbetü'l-Mas'ad	43
2.	KUTSAL YERLERİN İDARESİ HAKKINDA MEZHEPLER ARASINDAKİ TARTIŞMALAR	44
2.1.	Kamame Kilisesi'nin Kubbesinin Tamiri Meselesi	46
2.2.	Kamame Kilisesi'nde Celcele Adlı Mahallin Örtüsü Meselesi	46
2.3.	Beytullahm Kilisesi'nin Kapıları Meselesi	47
2.4.	Habeş, Süryani ve Kıpti Kiliseleri'nin Tabiiyeti Meselesi	48
III.	BÖLÜM	50
	ULUSLARARASI BİR MESELENİN DOĞUŞU	50
	KUTSAL YERLER SORUNU	50
1.	XV. VE XVII. YÜZYILLAR ARASINDA KUTSAL YERLERLE İLGİLİ SORUNLAR	50
2.	AVRUPALI DEVLETLER'İN KUTSAL YERLER SORUNUNA MÜDAHALE ETMESİ	52
2.1.	Fransa'nın Kutsal Yerlerle İlgisi ve Meseleye Müdahale Etmesi	53
2.2.	Rusya'nın Kutsal Yerlerle İlgisi ve Meseleye Müdahale Etmesi	56
2.3.	Fransa'nın Rusya ile Rekabeti	57
2.3.1.	Beylikçi Divan-ı Hümayun Kâtibi Afif Bey'in Kudüs'e Gönderilmesi ...	65
2.4.	İngiltere'nin Tutumu	69
3.	MESELENİN YENİDEN İNCELENMESİ VE YAPILAN MÜZAKERELER. 71	
3.1.	Rus Elçisi Prens Menşikof'un İstanbul'a Gelişi	71
3.2.	Prens Menşikof ile Hariciye Nazırı Rıfat Paşa ile Yapılan Müzakere	76
3.3.	Prens Menşikof'un Esas Talebini Yapması	79
3.4.	Hariciye Nazırı ile Sadrazamın Değişmesi ve Reşit Paşa'nın Tasarısı	83
3.4.1.	Mustafa Reşit Paşa ve Prens Menşikof'un Görüşmesi	84
3.5.	Prens Menşikof'un Son Talepleri ve Siyasi Münasebetleri Kesip Gitmesi	85
3.5.1.	İngiliz Elçisi Stratford Redcliff'in Rolü	89
4.	KIRIM SAVAŞI ARİFESİNDE MESELENİN SON HALİ	90
	BULGULAR	93

SONUÇ.....	95
KAYNAKÇA	99
EKLER	110
1. BELGELER.....	110
2. RESİMLER.....	114
3. PLANLAR.....	119
ÖZGEÇMİŞ.....	123

TABLolar LİSTESİ

Tablo 1.1. : Ben-Arieh'e göre XIX. Yüzyılda Kudüs'ün Tahmini Nüfusu	13
Tablo 1. 2: H. 1288 Yılında Kudüs Sancağı'nda Hane Sayıları	14

BELGELER LİSTESİ

Belge 1: Hz. Ömer'in Patrik Sophronias'a verdiği ferman	111
Belge 2: Fatih Sultan Mehmet'in Kudüs Rum Patriği Athanasios'a verdiği fermân ...	112
Belge 3: Yavuz Sultan Selim'in Kudüs Rum Patriği Attalia'ya verdiği fermân	113

RESİMLER LİSTESİ

Resim 1: Kudüs'ü kuşatan surlar üzerindeki Yafa Kapısı	115
Resim 2: Kudüs'ü kuşatan surlar üzerinde Şam Kapısı	115
Resim 3: Kamame Kilisesi'nin Ayrıntılı Tasviri	116
Resim 4:1835'te Kamame Kilisesi	117
Resim 5: Kamame Kilisesi'nin büyük kubbesi ve Kabri İsa Üzerindeki Küçük Kubbe	117
Resim 6: Kamame Kilisesi'nin Önyüzü	118

PLANLAR LİSTESİ

Plan 1: Kamame Kilisesi.....	120
Plan 2: Beytullahm Kilisesi	121
Plan 3: Beytullahm Kilisesi	122

KISALTMALAR

A.AMD.	Sadaret Amedi Kalemî Evrakı
a.g.e.	Adı geçen eser
bkz.	Bakınız
BOA	Başbakanlık Osmanlı Arşivi
C.	Cilt
Çev.	Çeviren
DİA	Diyanet İslam Ansiklopedisi
DVNS. KLS. d	Divan-ı Hümâyûn Defterleri Kataloğu'ndaki Kilise Defterleri
Edr.	Editör
Haz.	Hazırlayan
HR.MKT	Hariciye Nezareti Mektubi Kalemî Evrakı
HR.TO	Hariciye Nezareti Tercüme Odası Evrakı
Hız.	Hazreti
İ.HR	İrade Hariciye Evrakı
İ. MSM	İrade Mesail-i Mühimme
MEB.İA	Millî Eğitim Bakanlığı İslam Ansiklopedisi
MKT.MHM	Mektubi Kalemî Mühimme Odası Evrakı
km.	Kilometre
M.Ö.	Milattan önce
M.S.	Milattan sonra
MVL	İrade Meclis-i Vala
S.	Sayı
s.	sayfa
TDV.İA	Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi
vd.	ve devamı

GİRİŞ

MUKADDES BİR ŞEHİR: KUDÜS

İlahi kökenli üç din olan Yahudilik, Hıristiyanlık ve İslamiyet için kutsal bir kent kabul edilen Kudüs, bu üç dinin müntesiplerince saygı ve kutsiyet taşıyan düşüncelerle anılmış olup, Lut gölünün bulunduğu çukur alanın batısında ve bu alandan fay diklikleriyle ayrılmış olan Yahudiye platosunun dalgalı yüzeyi üzerinde kurulmuştur (Harman, 2002: 323).

Tarih boyunca muhtelif isimlerle anılan Kudüs, Bronz çağının başlangıç dönemlerindeki adını, dönemin en büyük tanrısı olarak kabul edilen *Salem*'den almıştır. Eski İbrani paralarında ise *Yerushalayim* olarak zikredilen şehrin ismi, Aramice'de *Yerushlem*, Süryanice'de *Urishlem* ve Asurca'da *Urusalim* olarak geçmektedir (Gül, 2001: 306). Roma İmparatoru Hadriyanus (M.S. 117-138), Kudüs'ü M.S. 130 yılında ele geçirdiğinde kendi ismine izafeten şehrin adını *İlia Capitolina* (*Ælia Capitolina*) olarak değiştirdi. Yaklaşık iki yüzyıl kadar bu isimle anılan şehir, Müslümanların fethiyle birlikte *İliya*, *Beytü'l-Makdis* ya da *Beytü'l-Mukaddes* olarak adlandırılmış olup, Memlukler döneminde de İslam âleminde kutsal ve bereketli yer anlamlarına gelen *Al-Kuds* ya da *Kudüs* adı kullanılmaya başlamıştır (Gül, 2001: 307-309). Bu kelimenin Batı dillerinde yazılış şekli ise, İngilizcede ve Almancada *Jerusalem*, Fransızcada *Jérusalem* ve İtalyancada *Gerusalemme*'dir .

Kudüs'te bulunan M.Ö. IV. binyıla ait çömlekler şehrin tarihinin çok eskilere dayandığını ve bu bölgede insanların yaşadığını göstermektedir. İslâm tarihçilerine göre ilk kurucuları Amâlîka olan Kudüs şehri, tarih sahnesine ilk defa Erken Bronz çağında ortaya çıkmıştır (Harman, 2002: 324).

M.Ö. II. bin ortalarından itibaren Kudüs, Mısır Firavunları hâkimiyetine girmiş olup, iki yüz elli yıl kadar Mısır hâkimiyetinde kalmıştır. Hz. İbrahim zamanında İsrailoğulları, Kenan diyarı denilen Filistin bölgesine yerleşmişlerdir. Hz. Davud zamanında da İsrailoğulları bir araya gelerek Yebusileri yenmiş ve Kudüs'e yerleşmişlerdir. Hz. Davud otuz üç yıl Kudüs'e hâkim olduktan sonra onun ölümüyle yerine oğlu Hz. Süleyman geçmiştir. Onun döneminde İbraniler en güçlü zamanlarını yaşamıştır. Ancak Hz. Süleyman'ın ölümü üzerine İbraniler İsrail ve Yahuda diye ikiye ayrılmış, Kudüs ise Yahuda Krallığı hâkimiyetinde kalmıştır. Yahuda krallığı Babil kralı Nebukadnezzar'ın Kudüs'ü M.Ö. 587 yılında ele geçirip, yakıp yıkmasına kadar varlığını devam ettirebilmiştir. Ancak Babiller, şehri ele geçirdiklerinde şehri yıkmış ve birçok insanı kılıçtan geçirip, kalanları Babil'e sürgün etmişlerdir. Bundan sonra Kudüs elli yıl kadar harabe kalmıştır (Demirkol, 2007: 2-3).

M.Ö. 538 yılında Pers hükümdarı Kirus, Babil hâkimiyetine son vererek, İbranilerin Kudüs'e dönmelerini ve meşhur Süleyman mabedini yeniden inşa etmelerine müsaade etmiştir (Ay, 1997: 57).

Kudüs şehri iki yüzyıl kadar Pers hâkimiyetinde kaldıktan sonra, önce M.Ö. 333 yılında Makedonyalı İskender'in hâkimiyetine, ardından da parçalanmış imparatorluktan ortaya çıkan Selevkoslar'ın hâkimiyetine girmiştir. Böylece şehirde artık Helenistik kültürü hâkim olmaya başlamış ve Tevrat Yunanca'ya çevrilmiştir (Köse, 2003:7).

M.Ö. 63 yılında Suriye ve Filistin bölgesi bir Roma eyaleti haline getirilmesiyle şehirde Selevkoslar hâkimiyeti son bulmuştur. Artık Roma hâkimiyetine giren Kudüs Herod tarafından yönetilmeye başlanmıştır. Roma hâkimiyetinin ilk yıllarında Kudüs'te karışıklıklar eksik olmamış, valilerin uyguladıkları katı yönetim sonucunda Yahudiler birçok kez isyan etmişlerdir. M. S. 70 yılında ortaya çıkan isyan o kadar büyümüştür ki,

bütün Filistin bölgesine yayılmıştır. İsyanı bastırmak için görevlendirilen Titus, 70 yılının Eylül ayında ayaklanmayı sert bir şekilde bastırılmış ve şehri harabeye çevirmiştir (Demirkol, 2007: 3-4).

İmparator Hadrien zamanında Romalılar Kudüs'ün harabeleri üzerinde yeni bir putperest şehir kurmak isteyince Yahudiler tekrar ayaklanmıştır. Ayaklanma bastırıldıktan sonra yeni bir şehir kurularak imparatorun adına izafeten şehrin ismi “Colonia Aelia Capitolina” olarak değiştirilmiştir. Hz. Süleyman'ın, arkasından da Zerubbabel'in, daha sonra Herod'un inşa ettirdiği mabetlerin yerlerine bu dönemde Jüpiter Capitolina'ya ithaf edilen bir tapınak, ardından da Kamame Kilisesi'nin inşa edileceği yere de “Afrodit Mabedi” yapılmıştır. Yine bu dönemde şehre girmeye kalkışan Yahudilere ölüm cezası konmuş, ancak İmparator Konstantin bu yasağı kaldırmıştır (Harman, 2002:324) İmparator Konstantin Hıristiyanlığı kabul ettikten sonra ülkesinde kiliseler yapılmasına müsaade etmiştir. Bu kiliseler içinde Hıristiyanlık âleminde en kutsal yer olarak kabul edilen ve İsa'nın gömülü olduğu Kamame Kilisesi'dir (Vasiliev, 1928: 14). Ayrıca Konstantin Hıristiyanlığı kabul etmesinden sonra şehirde kiliseler yaptırmasının ardından Süleyman Mâbedi'nin bulunduğu yerde Jüpiter Capitolina için inşa edilen tapınak yıkılmış olmalıdır (Harman, 2002:324).

Kudüs, yaklaşık yedi asır Roma hâkimiyetinde (M.Ö. 63- M.S. 638) kaldıktan sonra 638 İslam hâkimiyetine girmiştir. Müslümanların Suriye şehirleriyle yaptıkları anlaşmalara benzer bir anlaşmanın kendileriyle de yapılmasını isteyen şehir halkı teslim olmak için teslim anlaşmasının bizzat Halife Hz. Ömer tarafından imzalanmasını şart koştu (Gil, 1992: 53; Heyet, 1992: 93-94; Demirkol, 2007: 4). Bunun üzerine 638 yılının şubat ayında beyaz bir deve üstünde Kudüs'e gelen Halife Hz. Ömer şehrin anahtarını Patrik Sophronios'tan teslim alarak(Runciman, 1995: 3) şehirdeki

Hıristiyanların canlarına dokunulmayacağını, ibadetlerinde serbest olacaklarını, kilise ve ibadethanelerin korunacağını ifade eden meşhur fermanını ilan etmiştir (BOA, A.DVNS. KLS. d, No: 9, 5).

Emeviler zamanında ortaya çıkan siyasi hadiseler ve Muaviye'nin saltanatını Kudüs'te ilan etmesinden dolayı Kudüs, Müslümanlar nazarında önemli bir merkez haline geldi. Halifelik iddiasında bulunan İbn-i Zübeyr Mekke'ye hâkim olunca, Halife Abdülmelik bin Mervan hacca giden Suriyelilerin ona katılmasından endişe ederek onları Mekke'ye gitmekten menederek, Mekke yerine Kudüs'teki Hacer-i Mukaddesi ziyaret etmelerini tavsiye etmesi bu şehrin önemini daha da artırdı. Ayrıca Mervan, bu mütalaayı desteklemek için Al-Zuhri'yi şahit gösterdi. Zira Al-Zuhri'ye göre, Hz. Peygamber hac makamı olarak Mekke, Medine ve Kudüs'ü aynı değerde saymıştır. Bir rivayete göre, Abdülmelik bin Mervan Kudüs'e karşı gösterdiği saygıya müşahhas bir delil olsun diye, Hz. Peygamber'in ayağı ile basmış olduğu taş üstüne Kubbetü's-Sahra denilen binayı inşa ettirdi (Buhl, 1988: 956-957).

Emeviler döneminde Kudüs'te gerçekleştirilen imar ve iskân faaliyetleri sonucunda şehirde Arap nüfusu giderek artmıştır. Ancak son Emevi hükümdarı II. Mervan'a yönelik 746 yılında meydana gelen isyan sırasında şehrin surları tahrip edilerek yıkılmıştır (Avcı, 2002: 328; Demirkol, 2007: 5). 748 yılında da şehirde meydana gelen depremde şehir ciddi zararlara uğramıştır (Buhl, 1988: 957).

Kudüs'te Emeviler döneminde yapılan imar faaliyetleri Abbasiler hâkimiyetinde de devam etmiş olup, üst üste depremlerden zarar gören Mescid-i Aksa yeniden inşa edilmiş ve Hz. Ömer Camii ise onarılmıştır. Halife Me'mun Harem-i Şerif'in doğu ve

kuzey kapılarını yaptırmış, daha sonra da Muktedir Billah'ın annesi Kubbetü's-Sahra'ya dört güzel kapı hediye etmiştir (Demirkol, 2007: 5).

Abbasi hâkimiyeti yavaş yavaş çökmeye başlayınca Filistin bölgesinde siyasi karışıklar meydana gelmiş ve eski çağlardaki gibi bölge Mısır ve garbi Asya hükümdarları arasında el değiştirmiştir. Önce 878 yılında Tolunoğulları hâkimiyetine daha sonra İhşitler yönetimine giren Kudüs, 905 yılında da Fatimî Devleti hâkimiyetine girdi. Buhl'a göre bu dönemde az çok iyi olan Müslüman-Hıristiyan ilişkileri bozulmuş olup, Hz. Ömer'in ahitnamesine aykırı davranılarak Kamame Kilisesi tahrip edilip yarısı mescide çevrilmiştir(Buhl, 1988: 957).

Hıristiyanlar Fatımiler döneminde Kudüs'te şiddetli hücumlara maruz kalmıştır. Bunun sebebi ise onların iktisadi bakımdan çok iyi durumda bulunmaları, kibirlenmeleri ve kendileri hakkında çıkarılan düzenlemelere uymak istememeleriydi. Mesela, Kudüs Patriği John (964-966) İmparator Nicephorus'un Filistin üzerine yürümesini teşvik etmekteydi. Fakat bu şekilde bir ihanet Müslümanların sabır ve tahammüllerini aşmış ve patrik tutuklanarak öldürülmüştür (Runciman, 1995: 27, 30). Yine Fatimi Halifesi Hâkim (996-1020), 28 Eylül 1009 tarihinde Paskalya Yortusu'nun arife gecesinde yakılan kutsal ateşin bir sahtekârlık olduğunu söyleyerek Kamame Kilisesi'nin tahrip edilmesi emrini vermiştir (Macpherson, 1892: 419, 436; Runciman, 1995: 35). Bu tahriple birlikte kilisedeki dini değer taşıyan eşyalar, döşemeler yağmalanmıştır. Bu olay hem Doğu'da hem de Batı'da oldukça büyük akislere sebep oldu. Ancak Hâkim halifeliğinin son dönemlerinde Hıristiyanlara karşıya uyguladığı katı yönetimden vazgeçtiği gibi, halefleri hanedanlığın sonuna kadar evvelce mevcut olan son derece geniş hoşgörü geleneğini yeniden kurmuşlardır(Buhl, 1988: 957; Cahen, 1986: 569).

Kudüs, Fatimilerden sonra çeyrek asır boyunca Selçuklu-Türkmen hâkimiyetinde kalmıştır. Selçukluların batıya doğru akınları sırasında kumandan Atsız 1071 yılında Kudüs'e girdi ve Fatımi valisini görevden uzaklaştırarak şehre hâkim oldu. Atsız, Mısır Fatımi Halifesi Müstansır-Billâh adına okunmakta olan hutbeye son verip, Abbasî Halifesi Kâim-Biemrillâh ve Büyük Selçuklu Sultanı Alparslan adına hutbe okuttu. Ancak altı yıl sonra çıktığı Mısır seferinde Kahire önlerinde Fatımî ordularına yenildi. Büyük Selçuklu Sultanı Melikşah'ın kardeşi Tâcüddevle Tutuş 1079 yılında Atsız'ı ortadan kaldırdı ve daha sonra 1085 yılında Kudüs'ün yönetimini Artuk b. Eksük'e verdi. Artuk Bey'in ölümünün ardından şehrin yönetimi 1098 yılına kadar oğulları Sökmen ve İlğazi'nin elinde kaldı. Halep Selçuklu Meliki Rıdvan b. Tutuş ile Dımaşk Selçuklu Meliki Dukak arasındaki mücadeleden ve Büyük Selçukluların içinde bulunduğu karışıklıklardan istifade eden Fatımî veziri ve başkumandanı Efdal b. Bedr el-Cemâlî, Kudüs'ü bir süre kuşatarak şehri İlğazi ve Sökmen'den teslim aldı (Avcı, 2002: 328).

7 Haziran 1099 tarihinde Kudüs'ü kuşatan Haçlılar, 15 Temmuzda şehri ele geçirmeyi başarmışlardır. Haçlılar şehri ele geçirdikten sonra birçok kişiyi kılıçtan geçirdiler. Bu katliamda Kudüs'te ne kadar Müslüman ve Yahudi varsa birçoğunu öldürdüler. Orduyla birlikte Kudüs'e giren Haçlı tarihçisi Fulcherius, *şövalyelerin ve askerlerin Arapların yuttukları altınları bağırsaklarından çıkarmak için bunları öldürdükten sonra karınlarını deştiklerini, şehirde birçok kişiyi öldürdüklerini ve bütün evlere girip ne buldularsa aldıklarını anlatır*. Ayrıca Haçlılar şehre egemen olduktan sonra Ortodoks rahiplerini aforoz edip, Kutsal Yerler'deki Doğu Hıristiyanlarının ibadet usullerini kaldırdılar. Ancak daha önce yerli Hıristiyanlar İslam hâkimiyetinde kutsal mekânlarında özgürce ibadet etme hakkına sahiplerdi. Bu sebeple yerli Hıristiyanların

sevinçleri kursaklarında kalmış ve Latin Hıristiyanların Kudüs'e hâkim olmalarına pişman olmuşlardır (Demirkent, 2002: 330). Haçlılar şehri ellerine geçirmeleriyle birlikte camileri kiliseye çevirerek, şehirdeki önemli kiliseleri onardılar. Öncelikle Hıristiyan dünyasında önemli bir yere sahip olan Kamame Kilisesi'ni onarıp Beytüllahm Kilisesi'ni de mozaiklerle süslediler. Ayrıca Kudüs'te ölen Latin krallarını da Kamame Kilisesi'ne gömdüler (Buhl, 1988: 959).

Kudüs'te Haçlı hâkimiyeti 1187 yılında Selahaddin Eyyubi'nin şehri fethetmesine kadar sürdü. Eyyubiler'in Hittin Savaşı'nda Latin kuvvetlerini bozguna uğratmasıyla Kudüs kapıları açılmış olup, karşılıklı mücadeleler sonucunda, 2 Ekim 1187'de şehirdeki Hıristiyanların fidye karşılığı serbest bırakılması şartıyla Haçlılar şehri Selahaddin'e teslim ettiler (Davenport, 2003: 61; Şeşen, 1987: 114-116; Demirkent, 1989: 1547). Şehir teslim edildikten sonra, söz verildiği gibi kimsenin kanı dökülmedi ve Selahaddin, Haçlılarla yapılan anlaşma gereğince 7 bin kişiyi 30 bin dinar karşılığında serbest bıraktı (Mayer, 1982: 738).

Selahaddin Eyyubi Kudüs'ü fethettikten sonra şehirdeki halkı affetmekle kalmayıp, Hz. Ömer'in yolundan giderek Kamame Kilisesi'nin yıkılması yolundaki telkinlere kulak asmamış ve Hıristiyanların kutsal kilise ve mekânlarda serbestçe ibadet edebilmeleri için bir emân vermiştir(Lyons ve Jackson, 2006:335; Akgündüz, <http://www.osmanli.org.tr/yazi.php?bolum=4&id=329>). Ayrıca bu emânla Selahaddin Eyyubi, Hz. Ömer'in Kudüs'teki Hıristiyan cemaatlere verdiği hakları da bir anlamda teyit etmiş olmaktadır.

Selahaddin Eyyubi'nin ölümünden sonra Dimaşk Eyyubi hükümdarı el-Melikü'l-Muazzam, Haçlılar'ın şehri tekrar ele geçirmesinden endişe ettiğinden dolayı

Harem-i Şerif'teki camiler, Kamame Kilisesi ve Davud Kulesi hariç şehrin tahrip edilmesini emretti. Surların yıkılması üzerine kadınlar, çocuklar ve yaşlılar şehri terk edip Kahire, Dımaşk ve Kerek'e gittiler. Daha sonraki yıllarda da Kudüs'ü ele geçirmeye çalışan Haçlılar'ın girişimleri başarıya ulaşmadı. Yalnız İmparator II. Friedrich'in düzenlediği Haçlı Seferi sırasında 1229 yılında Eyyûbî Hükümdarı el-Melikü'l-Kâmil Muhammed ile anlaşarak on yıl süreyle Kudüs'e ve Kudüs'ü Yafa'ya bağlayan dar bir arazi şeridine sahip olma hakkını elde etmiştir (Demirkent, 2002: 332).

Kudüs, Memluk Devleti'nin ilk kuruluş yıllarında (1250-1260) Suriye'deki Eyyubiler ile Memlukler arasında birkaç defa el değiştirdi. Son olarak Memluk ordusu Eylül 1260 yılında Ayn-ı Câlût'ta Moğolları bozguna uğratmasıyla Filistin ve Suriye vilayetleri kesin olarak Memluk hâkimiyetine girdi (Schaefer, 1985: 260-261). Kudüs, Memluk idaresinin ilk yıllarında Dımaşk, Kahire ve Gazze gibi dönemin büyük şehirlerinin aksine naibler yerine, Gazze ve Dımaşk naiblerinin tayin ettiği valiler tarafından yönetilmiştir (Tomar, 2002: 334).

Kudüs uzun yıllar Memluklerin hâkimiyetinde kaldı. Ancak XV. yüzyılın sonlarına doğru Kudüs'ün siyasi, ekonomik ve dini durumu tıpkı Memluklerin diğer şehirleri gibi kötüleşti. Bu bağlamda Memluklerin şehre yönelik tutumları da değişmeye başladı. Frankların İskenderiye'ye saldırıları neticesinde 1365 yılında Kamame Kilisesi kapatıldı. 1476 yılında da Fransisken tarikatı mensuplarının İskenderiye limanındaki taşkınlıkları nedeniyle Kudüs ve Beytüllahm'de Franklar tutuklanarak Kahire'ye gönderildi. XVI. yüzyılın başlarında artık Mekke ve Mağrip'ten Kudüs'e gelen Müslüman hacılar şehrin güneyindeki anarşiden dolayı gelemiyorlardı (Little, 1989: 194, 196). Nihayetinde 1516 yılında Mercidabık'ta yapılan Osmanlı-Memluk savaşında

Memluk ordusu yenilgiye uğramış ve Kudüs'te artık Osmanlı hâkimiyeti başlamıştır (Uzunçarşılı, 1995: 284-286, 292).

Kudüs'ün Osmanlı hâkimiyetine giriş tarihi kesin olarak bilinmemesine rağmen, Yavuz Sultan Selim'in 31 Aralık 1516'da bir kısım devlet ricali ile birlikte Kudüs'ü ziyaret ettiği bilinmektedir. Şehre gelen Sultanı Kudüs Ermeni Patriği III. Serkis, Kudüs Rum Patriği Attalia, ruhbanlar ve kent halkı karşılamıştır. Sultan Selim maiyetindekilerle beraber kutsal mekânları ziyaret ederek Mescid-i Aksa'da akşam namazını kılmıştır (Ercan, 1988: 11-12).

Sultan Selim, kedisini karşılayan Ermeni Patriği Serkis'e ve Rum Patriği Attalia'ya birer ferman vererek, Hristiyanların kutsal mekânlarında serbestçe ibadet etmeleri güven altına almakla birlikte, hangi kutsal yerlerin hangi cemaatin tasarrufuna bırakıldığını ve kutsal yerlerdeki statülerini belirlemiştir (BOA, A.DVNS. KLS. d, No: 9, 7; Ercan, 1988: 15-17). Bu yolla Yavuz, Hz. Ömer ve Selahaddin Eyyubi'nin verdiği fermanların şartlarını da kabul etmiş bulunmaktaydı.

Kudüs, Osmanlı topraklarına katıldıktan sonra Şam Eyaletine bağlı bir sancak olmuştur. Şehirdeki Osmanlı yönetimi, 1831-1840 yıllarındaki Kavalalı Mehmet Ali Paşa dönemi hariç tutulursa Aralık 1917'ye kadar yaklaşık dört asır devam etmiştir. Kudüs, Osmanlı yönetimi altında hep sancak statüsünde kalmakla birlikte bağlı bulunduğu merkez zamanla değişmiştir. 1516-1831 yılları arasında Şam eyaletine, 1841-1865 yılları arasında Sayda eyaletine bağlanırken, 1865-1872 yılları arasında da Suriye vilâyeti içinde yer almıştır. 1872-1917 döneminde ise müstakil mutasarrıflık statüsü verilerek doğrudan merkeze bağlanmıştır (Aseli, 2002: 335).

Kudüs'ün Osmanlı hâkimiyetine girmesiyle şehirde geniş çaplı imar faaliyetleri başlamıştır. Bu imar faaliyetlerin başında da Kanuni Sultan Süleyman'ın uzun süredir harap bir vaziyette olan şehir surlarını tamir etmesi gelmektedir. Şehrin etrafını kuşatan 4 kilometrelik uzunlukta, 12 metre yüksekliğinde ve 1,5 metre kalındığındaki bu surlar, bugün dahi mevcut olup, şehirdeki dört yüzyıllık Osmanlı hâkimiyetinin en canlı örneğidir (Avcı, 2004: 33).

I.BÖLÜM

KUDÜS'ÜN DEMOĞRAFİK VE DİNİ YAPISI

Kudüs, yaklaşık 31°-30° ve 33°-13° doğu boylamları arasında 29°-30° ve 32°-10° enlemler arasındadır. Kudüs'ün sınırları, kuzeyde Beyrut vilayeti, doğuda Suriye vilayetine bağlı Meân sancağı ve bugünkü Ürdün sınırları içindeki Ölüdeniz ile sınırlı, güneyde Sina Çölü ile El-Ariş ve Akaba muhafızlıkları ile çevrili, batıda ise Akdeniz ile sınırlıdır (Dhier, 1999: 57).

Kudüs mahalleleri, Memlukler zamanında cemaatler ve sosyal farklılıkları temel alan homojen bir niteliğe sahipken Osmanlı fethiyle birlikte yerini hem toplumsal hem de etnik olarak çok daha heterojen bir karışıma bırakmıştır. Ammon Cohen ve Bernard Lewis, bu değişimi Osmanlı topraklarının diğer kesimlerinden gelen göçmenlere bağlamaktadırlar. Ancak fetihden bir yüzyıl sonra yani XVII. yüzyılda bu durum değişmeye başlamıştır. Mahalle sınırları henüz açıkça tanımlanmış değilse de, sosyal olduğu kadar etnik ve dinsel gruplar arasında bir çeşit bölünme baş göstermiştir (Ze'evi, 2000: 25-26).

XIX. yüzyılda Kudüs mahallerinde etnik ve dinsel bölünme iyice baş göstermiş olup, cemaat mahalleleri kentteki ruhani merkezler etrafında toplanmıştır. Müslüman nüfus, Kubbetü's-Sahrâ ve Mescid-i Aksa'nın bulunduğu Harem-i Şerif'in kuzey ve batı yönlerinde yoğunlaşmıştır. Hıristiyan nüfus ise Rumlar şehrin kuzeybatısındaki Kamame Kilisesi etrafında yerleşirken, Ermeniler şehrin güneybatı kısmında bulunan St. James Katedrali etrafında toplanmışlardır. Son olarak Yahudiler XIII. yüzyıldan beri

şehrin güneydoğusundaki Ağlama Duvarı'na yakın bölgelerde ikamet etmektedirler. (Nicault, 2001: 67-74; Avcı, 2004: 125-126).

Cemaatlerin mensup oldukları dinlere göre farklı mahallelerde yerleşmiş olmaları, diğer cemaatlerle her türlü sosyal bağlantıyı kestikleri ve dışı kapalı bir biçimde yaşadıkları anlamına gelmemelidir. Müslümanlar, Yahudiler ve Hıristiyanlar istedikleri her yerden ev satın alabilmiş ya da kiralamışlar, bu konuda hiç bir kısıtlamaya maruz kalmamışlardır. Nitekim şeri'yye sicillerinde şehrin seçkin aileleri de dâhil olmak üzere Yahudi ve Müslümanların Yahudi mahallesindeki Yahudi ya da Müslümanlardan ev satın aldıklarını gösteren sayısız satış senedi bulunmaktadır (Ze'evi, 2000: 26).

Catherine Nicault, XIX. yüzyılın ortalarına kadar şehrin, kullanımda olan beş kapısının olduğunu söylemektedir. Şehrin artan ihtiyaçları ve sur dışına doğru genişlemesiyle birlikte mevcut kapılar ihtiyacı karşılayamamış olup, yeni bir kapı yapılmıştır (Nicault, 2001: 66).

İncelediğimiz dönemde(1847-1853) Kudüs'ün mahallelerini tespit edememekle birlikte, 289 numaralı ve 1554 tarihli Tapu Tahrir Defteri'ne göre, Kudüs şehir merkezinde Müslümanlar Mahalle-i Şark, Babü'l-Katta'nin, Babü'l-Amûd, Babü'l-Hıtta, Rızaika, Rîşe ve Salhin, Mahalle-i Megaribe, Akabetü's-Sitte; Hıristiyanlar Mahalle-i Süryani, Deyr-i Mar Yakub, Cemaat-i Kıptiyan, Cemaat-i Melkîye, Cemaat-i Nasara; Yahudiler ise Cemaat-i Yahudiyyan Der Kuds-i Serif (Şark Mahallesi), Mahalle-i Mesih, Cemaat-i Mahalle-i Rîşe mahallelerinde ikamet etmişlerdir (Bostancı, 2006: 194).

1. DEMOGRAFİK YAPI

Osmanlı Devleti kuruluşundan itibaren, fethettiği topraklar üzerindeki halkın gelirlerini ve ellerinde bulundurdukları araziye belirlemek için sayımlar yaptırmış ve bu sayımları tapu tahrir defterlerine kaydettirmiştir. Bu defterler sayesinde biz, belirli bir tarihte imparatorluk içinde yaşamakta olan bekâr yetişkin erkek nüfusunu, ellerindeki toprak miktarını, vergi ödeyecek hane reisi ile sayılarını öğrenebiliriz. Fakat zaman içerisinde tımar sistemi bozulmuş ve tahrir defterleri düzenli tutulamaz hale gelmiştir (Barkan, 1988: 3; Bostancı, 2006: 134).

XIX. yüzyılın ilk yarısında düzenli olarak tahrir veya nüfus sayımı yapılmamış olmasından dolayı bu döneme ait bilgiler, bölgeyi ziyaret eden seyyahların tahmini nüfus verilerine dayanmaktadır. 1806 yılında Kudüs'ü ziyaret eden Seetzen, 4000'i Müslüman olmak üzere toplam nüfusun 8750 kişi olduğunu ifade etmiştir. 1838 yılında Kudüs'e gelen Robinson ise nüfusun 15000–30000 arasında ve çoğunluğunun Müslüman olduğunu belirtmektedir. 1840'lı yıllarda bölgeyi ziyaret etmiş olan Tobler, Kudüs'ün nüfusunun 4500'ünün Müslüman, 3558'inin Hıristiyan ve geri kalanının da Yahudi olmak üzere toplam 10000 civarında olduğunu kaydetmektedir. 1845 yılında Kudüs'te konsolos olarak bulunan Schultz da, Tobler'le hemen hemen aynı bilgileri vermektedir (Bostancı, 2006: 135-136).

Yıl	Müslüman Nüfus	Hristiyan Nüfus	Yahudi Nüfus	TOPLAM
1800	4000	2750	2000	8750
1835	4500	3250	3000	10750
1840	4650	3350	3000	11000
1850	5350	3650	6000	15000
1860	6000	4000	8000	18000
1870	6500	4500	11000	22000
1880	8000	6000	17000	31000
1890	9000	8000	25000	42000
1900	10000	10000	35000	55000

Tablo 1.1. : Ben-Arieh'e göre XIX. Yüzyılda Kudüs'ün Tahmini Nüfusu (Schölch, 1989: 231)

XIX. yüzyıl içerisinde Suriye Vilayetine bağlı bulunan Kudüs Sancağı'nın nüfusunu hane bazında tespit etmek mümkündür. Ancak bir yerin hane sayılarından gerçek nüfusu tespit edebilmek oldukça güçtür. Gerçek nüfusu bulmak için bazı metotlar uygulanmakta ve hane sayıları belirli katsayılar ile çarpılmaktadır. Ömer Lütfi Barkan'ın hane karşılığı olarak kabul ettiği "5" katsayısı bugün pek çok araştırmacı tarafından kabul edilmesine rağmen, bu katsayıyı az bularak "7" katsayısını kullananlar da vardır¹. Bu katsayılara göre, 1870/1 yılında Kudüs Sancağı'ndaki hane sayıları "5" katsayısı ile çarpıldığında 137745'i Müslüman, 17790'ı gayrimüslim olmak üzere toplam 155535 kişilik bir nüfus ortaya çıkmaktadır. "7" katsayısı kullanıldığında ise kişi sayısı 192843'ü Müslüman, 24906'sı gayrimüslim olmak üzere toplam 217749 rakamı ortaya çıkmaktadır (Bostancı, 2006: 138).

Kasaba ve Nahiye	İslam Hane	Gayrimüslim Hane									Toplam
		Rum	Latin	Ermeni	Katolik	Protestan	Kıpti	Süryani	Marunî	Yahudi	
Kuds-ı Şerif	1025	299	179	175	18	16	44	7	-	630	2393
Beni Zeyd	1220					66					1286
Beni Musa ve Beni Salim	1127					96					1223
Beni Malik	1075					-					1075
Beni Hasan	496					12					508
Vadiba	384					760					1144
Şimali ve Cenubi Haris	748					148					896
Bira ve Cebel-i Kudüs	1068					120					1188

Tablo 1. 2: H. 1288 Yılında Kudüs Sancağı'nda Hane Sayıları
(Bostancı, 2006: 137)

¹ Ayrıntılı bilgi için bkz. Nejat Göyünç, "Hane Deyimi Hakkında", *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Dergisi*, S. 32, İstanbul 1977, s. 331-348.

2. DİNİ YAPI

Bir kentin adı olmaktan çok daha öte bir anlam ve değer taşıyan Kudüs, üç monoteist dine, yani Yahudiliğe, Hıristiyanlığa ve Müslümanlığa inananlar için kutsal bir kenttir ve onlar için önemli ölçüde kutsiyeti ifade etmektedir (Ataöv, 1980: 29). Biz konumuz gereği şehirdeki Yahudi ve Müslüman cemaatler üzerinde durmayıp Hıristiyan cemaatleri incelemeye çalışacağız. Böylece aralarındaki çatışma ve ayrılıklar daha anlaşılır hale getirerek ele almış olacağız. Ancak Hıristiyan cemaatlere geçmeden önce kısa da olsa Kudüs'ün Yahudilikte, Müslümanlıkta ve Hıristiyanlıktaki önemine değinmenin faydalı olacağı kanaatindeyiz.

Yahudiler kentin adının ilk kez Tevrat'ta geçmesiyle kutsallığı ve ebediliğinin Hz. Davud ve Hz. Süleyman'ın yönetimiyle bağlantılı olduğuna inanırlar. Gerçekten, gerek Tevrat'ta ve gerek İncil'de Kudüs şehir gibi ince duygularla tanımlanır. Yahudilikte Kudüs'ün önemi büyüktür. Çünkü onlara göre, Tanrı dünyayı tıpkı ana rahminde gelişen bir çocuk gibi yaratmış, çocuğun göbekten beslenip büyümesi gibi, dünya da bu merkez noktadan başlayarak, her yöne doğru gelişmiştir. Bu nokta veya göbek de Kudüs'tür. Onun da merkezi "Even Şatih" üstüne inşa edilen Kutsal Tapınak'tır. Bu taş aslında büyük bir kaya kitlesidir. Hz. İbrahim, oğlu İsmail'i bu kaya kitlesi üzerinde kurban etmeye hazırlanmış, Hz. Davud, Kutsal Tapınağı bu kaya etrafında inşa etmeyi tasarlamış, Hz. Süleyman da bu kayanın bulunduğu yerde tapınağı inşa etmiştir (Ay, 1980: 29; Ataöv, 1980: 29).

Aynı sebeplerden dolayı Kudüs, Hıristiyanlık için de bir kutsallık sığınağı, tarihin bir çeşit başladığı yerdir. Hz. İsa ve Hıristiyanlık orada doğmuştur. Kamame Kilisesi, Veladet Kilisesi ve daha kırk kadar Hıristiyan tapınağı oradadır. Hz. İsa'nın doğumu, yaşamı ve ölümüyle ilgili tüm yerler Kudüs'te ve hemen onun çevresinde olup,

Kudüs'te Hıristiyanlık deyince içine Roma Katolikliği, Yunan ve Rus Ortodoksluğu, Ermeni, Kıpti, Marunî ve birçok Protestan Kilisesi de girmektedir. Ayrıca Kudüslü birçok eski Arap ailesi de Hıristiyan'dır; kökleri Haçlılara, hatta daha da gerilere kadar gider (Ay, 1980: 91; Ataöv, 1980: 30).

Kudüs, İslam ve onun simgelediği kültür için de kutsaldır. Müslümanlar bu topraklarda 1300 yıl kadar egemen olmuşlardır. Kudüs, İslam dininde birçok sebepten ötürü kutsaldır. Bu sebeplerden bazılarını sıralayacak olursak:

1. Kudüs, avlusunda Kubbetü's-Sahra'yı da içine alan Mescid-i Aksa'yı barındırmaktadır. Bu mescit, Mekke'deki Kâbe ve Medine'deki Mescid-i Nebevi'den sonra İslam'da en kutsal üçüncü mescittir.
2. Kudüs, Kur'an-ı Kerim'in de ifade ettiği gibi, Hz. Muhammed'in Mekke'den Kudüs'e geceleyin yaptığı mucizevî yolculuğa tanıklık etmiş ve İslam kaynaklarına göre, Hz. Peygamber Kudüs'ten göklere yükselmiştir.
3. İslam'ın beş direğinden biri olan günlük beş vakit namaz ile Kudüs arasında özel bir bağ mevcuttur. Bütün İslam dünyasında günde beş defa eda edilen namaz, Hz. peygamber ile Hz. Musa arasındaki bir konuşmadan sonra, Miraç esnasında farz kılınmıştır. Bu nedenle, namazın emredilmesi bu gece yolculuğu sırasında vuku bulmuştur. Her şeyden önce, daha sonra zikredilecek olan ve bu şehri öven birçok hadis de bulunmaktadır. İslam'da da belirtildiği gibi, Kudüs büyük peygamberlerin şehridir. Kur'an-ı Kerim, İbranilerin ataları ve Hz. İbrahim, Hz. İshak, Hz. Davud, Hz. Süleyman ile bu şehirde yaşayan veya bu şehirden geçen Hz. İsa gibi peygamberlerden bahsetmektedir. Ayrıca Kudüs, sadece Kur'an-ı Kerim'deki geçen çeşitli

sürelerden ötürü değil, Müslüman tarihinin bu şehirle iç içe oluşundan ötüre de kutsaldır (Khatip, 2004: 110-111; Ataöv, 1980: 31).

2.1. Hıristiyan Cemaatler

Hıristiyanlık, iki milyara yaklaşan nüfusuyla mensuplarının sayısı bakımından dünyanın en büyük dinlerinden birisidir. Bugün Hıristiyan dünyası Katolik, Ortodoks ve Protestan kiliseler olmak üzere üç ana mezhebe bölünmüş, bunlar da kendi aralarında daha alt mezheplere ve cemaatlere ayrılmıştır. Filistin bölgesinde ortaya çıkan bu din, doktrinel kaynaklar göz önüne alınırsa İsa Mesih anlayışı üzerine temellenen bir inanca sahiptir (Demirci, 1998: 328).

Osmanlı İmparatorluğu'nda fertler, din ve mezheplerine göre tasnif edilmiş olup, çeşitli ırk, din ve mezheplere mensup kişiler, etnik kökenlerine bakılmaksızın, Müslüman, Hıristiyan veya Yahudi olarak dikkate alınmışlar ve öylece sınıflandırılmışlardır. Dinî grupların her birine “millet”, bu şekildeki yönetime de “millet sistemi”² denilmektedir. Devleti yönetenler Müslüman, uygulanan hukuk da İslâm hukukudur. İslam hukukuna göre de dünyadaki insanlar iki gruba ayrılır. Bunlar: Müslümanlar ve Gayr-i Müslimlerdir (Erdem, 2005: 8-9).

Osmanlı padişahları kuruluştan itibaren İslam dini ve İslam hukukunun kendilerine yükledikleri dini ve hukuki sorumluluk gereği dilleri, dinleri, kültürleri, renkleri ne olursa olsun idareleri altındaki unsurların içyapılarına karışmamışlar; onlara herkesin inancı doğrultusunda ibadet etmelerine izin vermişlerdir (Can, 2008: 4-5).

Osmanlı belgelerinde “Tebaa-i Gayr-i Müslime”, “cemaat-i muhtelif”, “milet-i saire” ve “milet-i muhtelif” gibi terimlerle adlandırılmış olan Gayr-i Müslimler,

² Ayrıntılı bilgi için bkz. Bilal Eryılmaz, *Osmanlı Devleti'nde Gayrimüslim Teb'anın Yönetimi*, İstanbul 1990; M. Macit Kenanoğlu, *Osmanlı Millet Sistemi-Mit ve Gerçek*, İstanbul 2007.

dinlerine göre Hıristiyanlar, Museviler ve Sabiiler olarak üç ana gruba ayrılmışlardır. Katolik Hıristiyanlar; Latinler, Gürcüler, Ermeniler, Süryaniler, Keldaniler, Maruniler, Kıptiler ve Katolik Rumlar'dan; Ortodokslar: Gregoryen, Nasturiler, Yakubi Süryaniler, Melkitler, Mendeiler ve Ortodoks Rumlar'dan; Museviler ise, Rabbaniler, Karaitler ve Samiriler'den oluşmaktadır (Gök, 2001: 101). Daha önce de belirttiğimiz gibi konumuz gereği çalışmamızda sadece tartışmalara sebep olan kutsal yerlerin tasarrufunda hak iddia eden Hıristiyan cemaatlerini ve Kudüs'te bulunan Hıristiyan cemaatleri ele alacağız.

2.1.1. Rumlar

Roma İmparatorluğu ikiye ayrıldıktan sonra doğuda kalan parçasına yani Doğu Roma'ya Avrupalılar Bizans adını vermişlerdir. Ancak yüzyıllar boyunca, "Romalı" anlamına gelen "Rum" kelimesi Bizans'ı ve özellikle Anadolu'yu ifade etmek için kullanıldı (Ercan, 2001: 76). Ortodoks kelimesi ise, öze bağlı veya asli öğretilere bağlı anlamına gelir ve 1054'deki ayrılığa, Monofizit³ Hıristiyanlar hariç, Doğu Kiliselerini tanımlamak için kullanılan bir tabirdir. Bizans patriği, Roma'nın üstünlük iddiasına karşı kendi kilisesinin doğru yolu bulduğunu ve üstün olduğunu vurgulamak için bu ismi kullanmıştır (Erbaş, 2004: 41, 44-45).

Fatih Sultan Mehmet İstanbul'u aldığı zaman Patrik Greguvar'ın İtalya'ya kaçması dolayısıyla Rum Patrikliği'nin başında kimse yoktu. Ortodoks ve Katolik kiliselerinin birleştirilmesi hakkındaki ihtilaflar sebebiyle bu makam epey zamandan beri boş bulunmaktaydı. Sultan Mehmet, fetihten sonra Edirne'ye gidip üç ay sonra İstanbul'a döndüğünde Rum nüfusunun azalmakta olduğu görüp sebebini sordu ve

³ Hıristiyan teolojisinde Hz. İsa'daki insani tabiatın ilahi tabiat içerisinde yok olduğunu ve dolayısıyla onda yalnızca bir tek ilahi tabiatın bulunduğunu savunan Kristolojik doktrin. Ayrıntılı bilgi için bkz. Şinasi Gündüz, *Din ve İnanç Sözlüğü*, Konya 1998, s. 266.

Rumlar'ın başlarında ruhani reisleri bulunmadığı için dağılmakta olduklarını öğrendi. Bunun üzerine Fatih, Georgios Scolarius'ü, "Gennedios" unvanıyla İstanbul Ortodoks Kilisesi'nin başına getirdi (Uzunçarşılı, 1995: 157-158). Ayrıca Fatih, Mısır, Suriye, Filistin, Kıbrıs ve Rusya Ortodokslarının yönetimini İstanbul Rum Patrikhanesi'ne verdi (Ercan, 2000: 403). Fakat Kudüs Rum Patrikliğinin, İstanbul Rum Patriği'ne bağlı olduğunu gösteren bir delil yoktu. Kudüs Rum Patriği, İstanbul Patriği ile benzer yetkilere sahip olup, yetki alan Kudüs, Tur-i Sina, Gazze, Remle, Cebel-i Aclûn, Akka, Safed ve bunlara tabi kazalardır (Demirkol, 2007: 27).

Yavuz Sultan Selim, Kudüs'ü fethinden sonra buradaki Rumlar'ın serbestçe ibadet etmeleri ve ellerindeki kutsal yerlerin tekrar onlara bırakılacağına dair bir fermanı Kudüs Rum Patriği Attalia'ya vermiştir. Ayrıca bu fermanla Yavuz, Hz. Ömer ve Salahaddin Eyyubi'nin Rumlar'a verdiği fermanı da kabul etmiş oluyordu. Bu fermana göre, Kamame Kilisesi'nin ortası, kible tarafında iki şamdan ve kandiller, patrikliğe tabi Gülgüle üzerinde dört adet kemer, Sıttı Meryem üzerinde yedi adet kemer, Beytullahim mağarasının kible ve şimal kapılarının anahtarı, patrikliğe bağlı evler ve bahçelerin Rumlar'a verildiği tasdik edilmiştir. Ayrıca Habeş, Süryani, Gürcü taifeleri Rumlara yamak olup, bunlara ait emlaklar da Rum Patriği tarafından idare edilecektir (BOA, A.DVNS.KLS.d, No:9, s. 7).

Rumlar Kudüs'teki en etkin cemaat durumundayken, Fransa'nın Katolikler'i himaye ve desteklemesinden dolayı zamanla etkinliklerini kaybettiler. Fakat XIX. yüzyılda Rusya'nın Ortodokslar'ı daha etkili himaye ve desteklemesiyle kaybedilen prestijlerini yeniden tesis etmeyi başardılar. 1808 yılında Kamame Kilisesi'nde çıkan yangın sonrasında, Osmanlı ile ilişkileri Latinler'e göre daha iyi olduğundan ve Rusya onları desteklediğinden Rumlar tek başlarına büyük kubbenin yeniden inşa etme ruhsatı

elde ettiler. Böylece bu onarımı fırsat bilen Rumlar yapının merkezi kısmının tamamını kendilerine ayırmışlardır (Nicault, 2001: 71; Demirkol, 2007: 28).

Osmanlı Devleti, 1853 yılında Fransa ve Rusya ile yaptığı görüşmeler sonucunda Kutsal Yerlerle ilgili tartışmaları gidermek için yeni bir statüko ortaya çıkarmıştır. Rumlar da bu statüko çerçevesinde haklarını korumaya devam etmişlerdir. Lakin bu statükoya rağmen, Ermenilerle ve Latinlerle olan hâkimiyet mücadeleleri devam etmiştir (BOA, İ.HR, 327/21191; Demirkol, 2007: 28).

2.1.2. Latinler

Katolik Hıristiyanların büyük çoğunluğu Latinler'dir. Latinler, evrensel veya genel anlamına gelen Katolik mezhebi mensuplarından olan, ayin ve ibadetlerini Latince yapan din ve mezhep bakımından doğrudan Roma'ya bağlı topluluklardır. Katoliklik, 1054'de Diyofizit Hıristiyanların ikiye ayrılmasıyla, Batı kiliselerine genel olarak verilen isimdir. IV. yüzyıldan itibaren ikiye ayrılan Roma İmparatorluğu, bir anlamda Hıristiyanlığ'ın kaderini de belirlemiştir. IV. yüzyıldan sonra batıdaki Hıristiyanlar Latin kökenine bağlı kalmış, İstanbul merkezli doğu ise Grek (Yunan) miras ve geleneklerini Hıristiyanlık içinde sürdürmüştür. Bu sebeple Katolik mezhebinin şekillenmesi Doğu kiliselerinin kesin olarak Roma'dan ayrılmasıyla meydana gelmiştir (Ercan, 2001: 56; Erbaş, 2004: 40-41).

Roma'ya bağlı Katolik Patrikliklerden İstanbul Latin Patrikhanesi, Haçlılar'ın İstanbul'u işgal ettikleri IV. Haçlı Seferi sırasında kurulmuş ve 1261 yılında Bizans'ın tekrar İstanbul'u almasıyla son bulmuştur. Osmanlı Devleti'nin İstanbul'u fethetmesiyle Rum baskısından kurtulan Latinler, ibadetlerinde serbest oldular (Ercan, 2000: 398-399).

Kudüs'e Haçlı Seferleri sırasında gelen Latinler, zamanla nüfusları artmış ve birçok kutsal yerin tasarrufunda hak iddia ederek Rumlar'dan sonra en kalabalık ikinci Hıristiyan cemaati olmuşlardır (Demirkol, 2007: 29-30).

Fransa, Kudüs'te Latin nüfuzunu artırmak için Vatikan'ı teşvik ederek, Kudüs'e bir Latin Patriği atanmasını sağladı. Böylece Haçlı Seferlerinden beri ilk kez Kudüs'e Latin Patriği atanmış ve yeniden Kudüs Latin Patrikliği tesis edilmiş oldu. Bu durum Kudüs'te Latinlerle Fransiskanların⁴ arasını açtı. Çünkü kutsal topraklarda uzun süre boyunca tek Romalı Katolikler olan Fransiskanlar, Latin patriğinin otoritesini kabul etmeyi reddetmektedirler (Nicault, 2001: 48). Ayrıca Kudüs'te Kutsal Yerler'de Latinlerin haklarını savunma rolünü de bu tarikat ruhanîleri yaparlar. Kudüs'te 1847'den itibaren bir Latin patriği varsa da, kilise meselelerinde Fransiskanlar'e yöneten "Custode des Terres Saintes (Küstod)" unvanlı bir rahip vardır (Biren, 1993: 81).

Katolikler, Latinler olarak da isimlendirilirler. Osmanlı belgelerinde Latinler ve Katolikler ayrı olarak ifade edilmektedirler. Bundan maksat ise, Rum Katolikler ile Avrupa kökenli Katolikleri birbirinden ayırmaktır (Demirkol, 2007: 31). Katolikler Fransa'nın desteğiyle Kudüs'teki etkinliklerini artırmışlardır. Fransa 1535, 1604, 1673 ve 1740 tarihlerinde Osmanlı Devleti ile imzaladığı kapitülasyon⁵ antlaşmalarıyla Katoliklerin kutsal yerlerdeki haklarını bir nevi koruma altına almıştır. İleride de

⁴ Fransiskan Tarikatı, 1209'da Assisili Aziz Francis tarafından kuruldu. 1221'de son şeklini aldı. Yalnızca bireyler için değil, tarikat için de yoksulluğu esas aldı. Sonraki dönemlerde ruhsallar ve daha ılımlı olanlar şeklinde iki gruba ayrıldı. Ruhsallar, kurallar konusunda kutsal metin yorumunda ısrar edenlerdi. Bkz. Şinasi Gündüz, a.g.e., s.133.

⁵Kapitülasyon, Avrupalı devletlerin kendi ülkeleri dışında sürekli ya da geçici olarak bulunan yurttaşlarının, ülkesinde buldukları devletin yetkilerine değil de, kendi devletlerinin yetkilerine tabi olmak biçiminde elde ettikleri ayrıcalıklarla, ticaret ve gümrük konularında elde ettikleri kolaylıklar ve ayrıcalıklar düzenidir, bkz. Aybars Pamir, "Kapitülasyon Kavramı ve Osmanlı Devleti'ne Etkileri", *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, C.51, S. 2, Ankara 2002, s. 80.

açıklayacağımız gibi bu kapitülasyonlar içinde özellikle 1740 yılı kapitülasyonları önemli bir yere sahiptir (Bozkurt, 1996: 33-35)

2.1.3. Ermeniler

Ermeniler, III. yüzyılın ortalarında Gregorios vasıtasıyla Hıristiyanlığ'a girmiş olup, IV. yüzyıldan itibaren de Kudüs'e hac yapmak için gelmeye başlamışlardır. VII. yüzyılın ortalarında Kudüs'ü ziyaret eden tarihçi Anestas Vertabet'in kaydettiğine göre, *“Ermeniler'in o dönemde, önemli bir kısmı Kudüs'te olmak üzere, Filistin'de yetmiş kadar kilise ve manastırları”* bulunmaktaydı (Demirkol, 2007: 31-32).

Osmanlı Devleti topraklarında üç ayrı Gregoryen Ermeni patrikhanesi (gagogosluk) bulunmaktadır. Bunlar: Eçmiyadzin Ermeni Patrikhanesi, İstanbul Ermeni Patrikhanesi ve son olarak Kudüs Ermeni Patrikhanesi'dir. Ermenilerin ayrı bir kilise olduklarını ilan etmelerinden sonra Doğu Roma İmparatoru Jüstinyen (527-565) ve Kudüs Rum Patriği, Ermenilere baskı uygulayınca Ermeni ruhanîler tüm kiliselerle ilişkilerini kestiler (Ercan, 2000: 403-404; Demirkol, 2007: 32).

Kudüs Ermeni Patrikhanesi Yavuz Sultan Selim'in Suriye ve Mısır'ı fethi ile birlikte Osmanlı yönetimi altına girmiştir. Yavuz, Kudüs'e geldiğinde onu karşılayanlar arasında Ermeni Patriği Serkis de bulunmaktaydı. Yavuz, burada kutsal yerler konusunda tıpkı Rum Patriği Attalia'ya verdiği ferman gibi Ermeni Patriği Serkis'e de bir ferman vermiştir. Yavuz, bu fermanla hem Ermeniler'in haklarını belirterek haksızlıklardan korumuş ve hem de haklarını kendilerine teker teker bildirerek, onları diğer mezhep mensuplarının haklarına müdahale etmekten alıkoymuştur. Bu fermana göre Ermenilere bırakılan kutsal yerler şunlardır: Kamame kilisesinin ortasında bulunan türbe, Kudüs'ün dışında bulunan Meryem Ana mezarı, Hz. İsa'nın doğduğu

Beytullahim mağarası, Beytullahim Kilisesi'nin kuzey tarafındaki kapının anahtarı, Kamame kapısında iki şamdan ve kandiller, yaktıkları mum ve buhurlar, kapı içinin alt ve üstündeki iki pencere, içeride bulunan mabet ve Kutsal Yerler, su kapısı, Kamame avlusunda bulunan Mar Yuhanna Kilisesi, dışarıda Mar Yakup Kilisesi yakınındaki Habsü'l-Mesih ve diğer manastırlar, mezarlıklar, Beytullahim mağarası yakınında bulunan odalar ve misafir evleri, bağ, bahçe ve zeytinliklerdir (Ercan, 1988: 15-17).

1630 yılında Fransız papazları Ermeniler'e "Eğer Katolik olursanız Fransa'nın her türlü himayesine kavuşursunuz" diyerek onları kandırmışlardı. Oysaki Ermeniler Katolik iken Bizans baskıları sonucu Ortodoksluğu seçmişlerdi. Avrupa Devletlerinin Osmanlı topraklarındaki Hıristiyanlar'ı koruma faaliyetleri neticesinde, İstanbul Ermeniler'i Katolik olmak istediklerini ve kendilerine Roma'ya bağlı bir patrik tayin edilmesini istemişlerdir. Osmanlı Devleti Ermenilerin bu isteğini reddetse de Ermenilerin Katolik olma eğilimi devam etmiştir. Osmanlı Devleti, cemaat yapısının değişmesini istemediği gibi kendi tebaasından bir cemaatin Roma'ya bağlanmak istemelerinin sakıncalı olduğunu düşünmekteydi. Osmanlı Devleti mezhep değiştirme konusunda aldığı tedbirlere rağmen, Katolik Devletler kendilerine tanınan kapitülasyon haklarını kullanarak Osmanlı toprakları üzerinde yoğun misyonerlik faaliyetleri yapmışlardır(Demirkol, 2007: 33-34). Nitekim bu misyonerlik faaliyetleri başarıya ulaştı ki, bu başarının bir meyvesi olarak Ermeni Katolik cemaati 1830 yılında müstakil bir millet olarak Sultan II. Mahmut tarafından tanınmıştır⁶.

⁶ Ayrıntılı bilgi için bkz. Kemal Beydilli, *Recognition of The Armenian Catholic Community and The Church in The Reign of Mahmud II. (1830)*, Cambridge 1995.

2.1.4. Süryaniler

Süryani isminin kökeni hususunda çeşitli görüşler bulunmakla birlikte, yaygın kanaate göre, Hıristiyanlığın Suriye ve Filistin bölgesinde yayılmasıyla Hıristiyanlığı kabul eden Aramilerden bir kısmının, putperest olan Aramilerden kendilerini ayırmak için Süryani ismini kullanmasıyla ortaya çıktığıdır. Zamanla bu isim hususi bir mezhebin adı olmuştur. Süryaniler de Ermeniler gibi 451 Kadıköy Konsili kararlarını reddetmişler ve Monofizit düşünceyi benimsemişlerdir. VI. yüzyılda Yakup Baradaeus (Yakup Barday) isimli Süryani piskoposun faaliyetleriyle Süryaniliğin yaygınlaşmasından dolayı Süryaniliğe, 787'ye kadar, Yakubilik ismi de verilmiştir (Erbaş, 2004: 52-53; Çelik, 1987: 1-3; Gündüz, 19998: 349).

Yavuz Sultan Selim, Kudüs'ü fethinden sonra Süryani Kilisesi'ni Kudüs Ermeni Patriği'nin yönetimine vermiştir. Ermeni kaynaklarına göre; Kudüs'te bu yapılanmanın temelleri çok daha öncelere dayanmaktadır. Buna göre; Hz. Ömer tarafından 638 yılında fethedilen Kudüs'te bu tarihten önce Rum, Yakubî-Süryani, Ermeni, Kıptî ve Habeş Hıristiyanları tek hiyerarşide yaşamaktaydılar. Fakat Kadıköy Konsili'ni reddeden monofizitler (Yakubî-Süryani, Ermeni, Kıpti ve Habeş), İmparator Diocletien (235-284) tarafından imparatorlukta tek mezhebi hâkim kılma siyasetine matuf olarak birçoğu Kudüs'teki manastırlarından sürüldüler. Kalanlar ise; Rumlardan bağımsız olarak Ermeni Piskoposluğu'nu oluşturdular. Böylece Kudüs hiyerarşisi ikiye bölündü. Bütün Diyofizitler üzerinde yetkiye sahip olan Rum Patrikliği ve Yakubî-Süryani, Kıptî ve Habeş Monofizit topluluklar üzerinde otoriteye sahip Ermeni Hiyerarşisi (Özçoşar, 2006: 35).

Yakubi Süryaniler'in Kudüs'te "El-Ades" ve "Martuma" manastırları ve Kamame Kilisesi içinde "Yusuf ve Nikodimus" isimli küçük bir şapelleri vardır (Demirkol, 2007: 37).

2.1.5. Kıptiler

Kıpti, Grekler'in Mısırlılar veya Nil deltası sakinleri için kullandığı "Algypto" kelimesinin kökünü teşkil eden "Gypt"ın Arapça karşılığıdır. Bu kelime, Mısır halkı için kullanılmakta iken Hıristiyanlığ'ın Mısır'a girmesinden sonra Hıristiyanlık Kıptiler'in dini olmuş, Kıptiler'le Hıristiyanlık özdeşleşmiş, böylece Kıpti ismi Mısır'daki Hıristiyan halkı ifade etmeye başlamıştır (DİA, 2002: 424).

Kıpti Kilisesi'nin kurum olarak başlangıç tarihini tespit etmek güç olmasıyla birlikte, Kadıköy Konsili öncesi koydukları kesin tavır neticesinde inanç esasları ve İsa hakkındaki görüşleri büyük ölçüde netleşmiştir. Kadıköy Konsülü sonucunda da Hıristiyan dünyasında Doğu kiliseleri arasında yer alan Kıptiler, Monofizit inanca sahip özerk bir kilise olmuştur (Erdem, 1997: 157).

Kıptiler, Kudüs'ü kutsal bir görev olarak ziyaret etmeye başlamış olup, Kamame Kilisesi'nin inşasından sonra bu ziyaretleri artmıştır. Kıptiler'in Kudüs'e yerleşmeye başlamaları da bundan sonra olmuştur. Ancak önemli ölçüde, Salahaddin Eyyubi Kudüs'e hâkim olunca gelmişlerdir. Salahaddin Eyyubi, Haçlılar'ın gasp ettikleri mülklerini onlara geri vermiş ve onlar tarafından konulan Kıptiler'in Kudüs'e girme yasaklarını da kaldırmıştır. Kıptiler'in Kudüs'teki dinî işlerini Antakya Süryani kilisesi yürütmekteydi. Ancak iki cemaat arasında kutsal yerlerin mülkiyeti için yaşanan çekişmelerden dolayı Kıptiler, Süryaniler'e karşı nefret duymaktaydılar. Çünkü

Süryaniler, Kıptiler'in mabetlerini korumak yerine gasp etmeye çalışmaktaydı (Demirkol, 2007: 36).

Osmanlı Devleti'nin Kudüs'te hâkim olmasından sonra, Sultan Selim'in Ermenilere verdiği fermanında:

Kudüs'ün içinde ve dışında bulunan kilise ve ibadethaneleri, eskiden hangi şartlarla ellerinde bulunuyorsa, yine aynı şekilde devam etmek üzere Ermeni toplumuna patrik olanlar sahip olacaklardır. Hazret-i Ömer hazretlerinin verdiği nâme ve melik Selahaddin zamanından beri verilen emr-i şerifler gereğince sahip buldukları Kamame, Beytullahim Mağarası ve kuzey tarafındaki kapı, büyük kiliseleri olan Mar Yakup, Deyr-i Zeytun, Habsü'l-Mesih ve Nablus ve kiliselerine bağlı mezhepdaşları olan Habeş, Kıpti ve Süryani toplumlarınaşeklinde Kıptilerden de bahsedilmektedir. Fermanın da anlaşıldığı üzere Kudüs'teki Kıptiler, Ermeni Kilisesi bağlıdır. Lakin 1733 tarihli bir fermanla Kıptiler'in Rum Kilisesi'ne bağlı olduğunu görüyoruz (Ercan, 1988: 15-16, 22). Bu da ileride de göreceğimiz üzere Ermenilerle Rumlar arasındaki tartışmaların başlıca sebebi olmaktadır.

2.1.6. Habeşliler

Geleneksel kanata göre aslen İskenderiyeli olan Tyreli Frumentius ve Edesius isimli iki kardeş tarafından 340'lı yıllarda Habeşistan'da yayılan Hıristiyanlık neticesinde Habeş Kilisesi kurulmuştur. Habeş Kilisesi, Mısır Kıpti Kilisesine bağlı olarak gelişti; İsa'nın şahsıyla ilgili kristolojik tartışmalarda Kıpti Kilisesi gibi Monofizit akideyi benimsedi (Gündüz, 1998:150; Atiya, 2005: 172-173).

Haçlılar, Kudüs'ü zaptına kadar Kıpti Kilisesi ile iyi ilişkiler kurdular. Kudüs'teki Habeş kilisesinin lideri, Mısır'daki Kıpti patriği tarafından atanırdı. Osmanlı

Devleti'nde Habeş Kilisesi, Kıpti Kilisesine bağlanırken, Kıpti Kilisesi Süryani Kilisesine, Süryani Kilisesi de Ermeni Kilisesine bağlıdır. Fakat bu bağlılık yalnız devletle olan ilişkiler için geçerliydi. XIX. yüzyılın sonu ve XX. yüzyılın başında Habeşistan hükümdarları, Kudüs'teki Habeşler'in haklarını korumak için Babîâli ile irtibat kurmuşlar ve bazı isteklerde bulunmuştur. Bu isteklerin çoğu, Kıptilerle Habeşliler arasında münakaşaya sebep olan Deyrü's-Sultan Manastırı olmuştur (Demirkol, 2007: 38).

Osmanlı Arşiv vesikalarında "Deyrü's-Sultan", batı dillerinde "Dayr Al-Sultan", "Deir es-Sultan" ya da "Deir al-Sultan" diye telaffuz edilen bu yer Kıptilerin Kudüs'te sahip olduğu en önemli kutsal mekândır. Bu yer, Kamame Kilisesi'nin güney kısmıyla Kıpti Patrikhanesi'nin kuzey kısmı arasında kalan yer üzerindedir. Salahaddin Eyyubi, 1187 yılında Kudüs'ü fethedince manastırı Kıptilere ihsan ederek onların manastırı restore etmelerine müsaade etmiştir. Bu yüzden manastıra Deyrü's-Sultan yani Sultanın manastırı denilmektedir (BOA, A.DVNS.KLS.d, No:9, 155; Sha'lan, 1986: 179).

2.1.7. Marunîler

Marunîler, IX. yüzyıldan sonra Kuzey Suriye bölgesinden, Lübnan'a göç etmiş, Arami-Süryani kökenli bir topluluk olup adlarını IV. yüzyılın ikinci yarısında yaşadığı ve V. yüzyılın başlarında öldüğü tahmin edilen Aziz Marun (Maron) adında bir rahipten almışlardır (Taşpınar, 2003: 71).

Marunî rahipleri önceleri Monofizit inancından bir grup rahip iken, Herakliyus döneminde (610-641) devlet baskısı ile Monothelitizm inancını benimsemişlerdir. Haçlılar zamanında da Antakya Latin Patriği Aimery vasıtasıyla 1180'lerde Roma Kilisesine bağlanmışlardır. Bununla birlikte, XVI. yüzyılın sonlarına kadar hem

Monofizit Süryani-Marunî geleneğine bağlı kalmışlar hem de eski Monotelitizm inançlarından vazgeçmemiş olup 1736 Lübnan Konsili ile tamamen Katolikleşmişlerdir. Maruniler'in Kudüs'e ne zaman geldikleri bilinmemesine rağmen VII. ve VIII. yüzyıllarda Kudüs'te, Latinler'den sonra en önemli cemaat konumundayken zamanla bu nüfuslarını kaybetmişlerdir (Demirkol, 2007: 38).

2.1.8. Protestanlar

Protestanlık, XV. yüzyıldan itibaren Hıristiyan dünyasındaki reformasyon hareketleri sonucunda teşekkül eden bir mezhep olup, Luther taraftarları Speyer Meclisi'nde (1529) protesto edilmeleri nedeniyle bu adla adlandırılmışlardır (Gündüz, 1998: 312).

Osmanlı ülkesinde Protestanlık, 19. yüzyılda kendini göstermeye başlamıştır. Dini himayenin siyasi önemini anlayan İngiltere, Osmanlı topraklarında bir Protestan kilisesinin kurulması için yoğun bir faaliyet içine girdi. Fakat böyle bir kilisenin kurulmasını sağlayacak bir Protestan cemaati Osmanlı Devleti'nde bulunmuyordu. İngiliz Hariciye Nazırı, Prusya'nın da yardımıyla 1840'ta Kudüs'te bir Protestan kilise inşa etmek için izin istedi. Böyle bir imtiyazın, Osmanlı tebaası Gayr-i Müslim topluluklar açısından doğuracağı tehlikeyi sezen Babıâli, Hıristiyanlar'ın mezhep değiştirmesini yasaklayan kanunu gerekçe göstererek bu talebi reddetti (Küçük, 2000: 410-411). Ancak İngiltere bu konuda diretti ve 10 Eylül 1845 tarihinde çıkarılan bir fermanla, Babıâli, Protestan topluluğuna Kudüs'te kendilerine mahsus bir kilise kurma izni verdi (Bozkurt, 1996: 178).

Kudüs'te Protestanlar, Alman ve Amerikan Protestanlar'ı olarak ikiye ayrılmaktaydılar. Alman Protestanları'nın sayısı hızla çoğalmakta olduğundan 1841'te

hâkimiyetlerini sağlamlaştırmak için bir Anglo-Alman Piskoposluğu kurdular. Ancak kilise tartışmalarında, her iki mezhep de, o yıllarda hem nüfusları hem de nüfuzları bakımından diğer mezhepler yanında oldukça etkisizdiler (Demirkol, 2007: 51).

II. BÖLÜM

KUDÜS'TEKİ KUTSAL YERLER VE KUTSAL YERLERİN İDARESİ

HAKKINDA MEZHEPLER ARASINDAKİ TARTIŞMALAR

Müslümanlar, Hıristiyanlar ve Yahudiler için çok kutsal bir kent kabul edilen Kudüs'te bu üç dine ait birçok kutsal mekân bulunmaktadır. Ancak kutsal yerler sorununa sebep olan yerler Hıristiyan cemaatlerin tasarruflarına bırakılan mekânlardır. Hıristiyanlar, Hz. İsa'nın doğup büyüdüğü, Hıristiyanlık dinini ilk yaydığı, sonraları çarmıha gerilerek öldürüldüğü yerlerin Kudüs ve dolaylarında bulunması, Hazreti Meryem'in de aynı yerler de yaşamış olması nedeniyle, bu bölgede birçok kilise yaparak bazı ziyaret ve tören yerleri kurmuşlardır (Karal, 1999: 222). Bu bölümden Hıristiyanların tasarruflarına bırakın Kutsal Yerleri ve bu yerler üzerinde cemaatler arasındaki tartışmaları ele almaya çalışacağız.

Kudüs'te Roma İmparatoru Konstantin'in imparatorluk içerisindeki toleranslı politikası neticesinde Hıristiyanlık yaygınlaşarak Putperestliğin yerini almaya başlamıştır (Gül, 1997: 160). İmparator Konstantin'in 311 yılında Hıristiyanlığı resmi din olarak kabul etmesiyle Roma İmparatorluğu'nda bu dinin etkinliği daha da artmış olup, yeni kiliselerin inşasına izin verilmiştir. İmparator, Roma, Kudüs, İstanbul, Antakya başta olmak üzere ülkenin dört bir yanında, kendisi ve annesi Helena ile diğer azizler adına kiliseler yaptırdı (Yalduz, 2003: 270). İmparator ve annesi Helena'nın bu kiliseler içinde yaptırdığı en önemli iki kilise Kudüs'teki Kamame Kilisesi ve Beytüllahm Kilisesidir.

1. KUTSAL YERLER

1.1. Kamame Kilisesi

En erken zamanlardan itibaren bu mabede Kanisat-ı Kumama yani Çöplük Kilisesi adı verilmiştir. Bunun sebebi kilisenin Hz. İsa'nın çarmıha gerildiği ve suçluların ellerinin kesildiği çöplükte kurulmuş olmasıdır. Burası Konstantin devrine kadar şehrin çöplüğü olarak da kullanılmaktaydı. Doğu Hıristiyanları tarafından Anastasis (Yeniden Dirilme Kilisesi) olarak da bilinmektedir. Ancak Hz. İsa'nın kabrinin bulunduğu yer olduğuna inanılmasından dolayı Kutsal Mezar Kilisesi(Holy Sepulchre) ismi de çok kullanılmıştır (Gül, 1997: 160).

Eski Kudüs surları dışında, eskiden idam cezalarının uygulandığı kayalık bir tepe vardı. Hıristiyanlar İsa'nın çarmıha gerildiği yerin burası olduğuna inanırlar. Hıristiyanlarca kutsal sayılan bu yerin İbranice adı "Golgotha"dır. Roma İmparatoru Konstantin'in annesi kraliçe Helena tarafından ihtilafli olmakla birlikte 325 yılında, bahsedilen bu tepe üzerinde Kamame Kilisesi inşa edilmiş olup, Eylül 335'de büyük bir törenle İsa'ya ithaf edilmiştir. Kamame Kilisesi İsa'nın çarmıha gerildiği tepeyi, mezar yerini ve yeniden dirileceği yer üzerinde inşa edilmiştir (O'Connor, 2008: 50; Biren 1993: 117).

Kudüs 638 yılında Müslümanlar tarafında fethedildikten sonra Halife Hz. Ömer, son derece mütevazı bir şekilde şehre girerek yanındaki Patrik Sophronios'den Hıristiyanlar'ın kutsallaştırılmış yerlerini görmek istediğini söyledi. Patrik onu Kamame Kilisesine götürdü ve görünecek ne varsa gösterdi. Onlar kilisede iken namaz vakti yaklaşmıştı. Halife seccadesini nereye serebileceğini Patriğe sordu. Sophronios ondan, bulunduğu yerde namaz kılmasını rica etti. Fakat Halife Hz. Ömer namazı kilise içinde

değil de kilisenin avlusunda kıldı ve daha sonra bu akilane hareketinin illet ve hikmetini patriğe anlattı: Eğer sizin ricanızı kabul edip de, namazı kilisenin içinde kılmış olsaydım, Müslümanlar bana imtisal vesilesiyle günün birinde imzaladığımız antlaşmayı bozarlardı. Nitekim söylediği de daha sonra ki süreçte gerçekleşti. Ön avlu Müslümanlar tarafından alındı ama kiliseye dokunulmadı (Runciman, 1995: 3; Reşit, 1929: 55-56; Demirkol, 2007: 40).

Kilisesinin günümüzdeki mimari bünyesi yüzyıllar içine geçirdiği tadilat ve onarımlar sonucunda oluşmuştur. Birbirine eklenen yapılardan oluşan kompleks özellikle Erken Bizans ve Haçlı döneminde şekillenmiştir (Tanman, 2008:37). Kamame Kilisesi 614 yılında İranlılar tarafında yakılmış olup rahip Modestos önderliğinde 636 yılında yeniden inşa edilmiştir. 1009 yılında da kilise Fatımi Halifesi Hâkim tarafından ikinci kez yakılmıştır. Kilisenin tekrar inşası ise 1048 yılında Patrik Nicephorus zamanında tamamlanmıştır. Haçlı Seferleri zamanında (1099-1187) kilise genişletilerek restore edilmiştir. Haçlılar, 1149'da bugüne kadar muhafaza olunan kiliseye çift uçlu biçimi vermişlerdir. Bu restorasyon 1808'deki büyük yangına kadar muhafaza olunmuştu (Warren, 1880: 30-31; Ousterhout, 1989: 68).

Haçlılar 1099 yılında Kudüs'ü ele geçirdikten sonra, Müslümanlar'ın aksine, Latinler dışındaki tüm Hıristiyan ruhanîleri aforoz ederek Kamame Kilisesi'ne girmelerini ve ibadet etmelerini yasakladılar (Demirkol, 2007: 41). 1114'te Haçlılar kiliseyi yavaş yavaş restore etmeye başlayınca önce St. Helena mezarını tamir ederek İsa'nın çarmıha getirildiği yerin üzerindeki küçük kiliseyi onararak buradaki mabetleri birleştirdiler. 1170 yılında da kiliseye bir çan kulesi eklenildi. Böylece Kamame Kilisesi, birçok küçük kiliseyi içinde barındıran bir kilise topluluğu haline geldi. Bu

kilise topluluğu bünyesinde Hıristiyanlığın altı mezhebini barındır: Latin (Katolik), Yunan (Ortodoks), Ermeni, Suriyeli, Kıpti ve Habeş (O'Connor, 2008: 53-54).

1106 yılında Kudüs'ü ziyaret eden Rus başrahibi bu kutsal binalar topluluğunu şöyle anlatır:

“Kamame Kilisesi girişinin solunda Kıptilerin Saint James diye isimlendirdiği kilise var. Sağda, kilisenin girişine yakın, Calvary dağına çıkan merdivenler var. Dağın yukarısında çok güzel bir şapel var. Bu şapelden merdivenlerle Kamame Kilisesi'ne inen başka bir kapı var. Kilisenin solunda, Kamame'nin çan kulesi ve Holy Trinity diye adlandırılmış bir şapel var... Kutsal Kabrin olduğu yerdeki kilise oldukça yuvarlak ve üstü açık... Doğuya doğru, rahiplerin ilahi söylediği, Kamame'nin koro yeri var. Koro yerinin en başında, rahiplerin yerlerine geçmeleri için bir kapı var. Sağda, bu kapı ve Calvary dağı arasında merdivenlerle aşağı inen çok derin bir çukur var. St. Helena'nın çarmıhtı, çivileri, çekici ve tacı bulunduğu yerde, St. Helena diye adlandırılan bir şapel var... Rahipler Kamame kilisesinden çıktıklarında sol tarafta yurtları var; sağda ise Calvary dağına yakın olan yemekhaneleri var. Bu iki binanın arasında kemerli bir yol var. Bu alanın ortasında aşağıdaki Helena'nın meclisinin görülebildiği geniş bir açıklık var. Kamame Kilisesi dairesel bir yapıda; mermerle kaplanmış on iki tane kocaman sütunu ve altı direği var. On altı sütunlu altı girişi ve galerileri var. Tavanın altında, galerilerin üzerinde, kutsal peygamberler mozaiklerle sanki canlıymış gibi resmedilmiş. Ekmek ve şarabın kutsandığı masanın üzerine mozaiklerle İsa figürü yerleştirilmiş... Kilisenin kubbesi taştan çatıyla kapatılmamış, fakat ağaçtan direklerle çerçevelenmiş. Yani kilisenin yukarısı açık. Kamame Kilisesi bu açık kubbenin altında. Kilisenin üst

katta piskoposların yaşadığı geniş ve ferah daireleri var... İsa'nın çarmıha gerildiği yer doğuya doğru, yuvarlak bir kayanın üzerinde; bir mızraktan daha yüksek küçük bir tepe gibi. Bu yerin zirvesinin ortasına çukur kazılmış... Buraya Efendimizin çarmıhı dikilmiş... Kutsal kaya ve İsa'nın çarmıha gerildiği yer bir duvarla çevrilmiş ve mükemmel mozaiklerle süslenmiş bir binayla kaplanmış... Calvary denen Âdem'in kafatasının yerini belirten küçük bir şapel var. İsa'nın çarmıha gerildiği yerin üst bölümüne Golgotha denmiş..." (Demirkol, 2007: 41-42).

Salahaddin Eyyubi, Kudüs'ü fethedince Kamame Kilisesi'nin üç gün süreyle kapattı. Bu üç günde Salahaddin ve danışmanları Hıristiyanların ve Kamame Kilisesi'nin durumunu görüştüler. Danışmalarından bazıları Hıristiyanların Kudüs'e hac ve ziyaret için gelmelerini engellemek için kilisenin yıkılmasını istedi. Ancak Salahaddin, Hz. Ömer'in yolundan giderek kilisenin yıkılması yolundaki tekliflere kulak asmayarak, kiliseye zarar verilmesini yasakladı (Lyyons ve Jackson, 2006: 335). Ayrıca kilisede dört Frank rahibi bırakarak kilisenin idaresini onlara verdi. Kısa bir zaman sonra da kilisenin idaresini Rum Patriğine verdi (Abü'-Farac, 1999: 446).

Yavuz Sultan Selim, Kudüs'e geldiğinde buradaki gayrimüslimlere, eskiden beri bazı şartlarla ellerinde bulunan kilise, manastır ve diğer kutsal yerleri, Kudüs'ün içinde ve dışında bulunan kilise ve ibadethanelerini, eskiden hangi şartlarla ellerinde bulunuyorsa, yine aynı şekilde devam edeceğini söylemiştir ve bunu teyit eden fermanlarda vermiştir (BOA, A.DVNS.KLS.d, No:9, 7; Ercan, 1988, 15-17).

1672 yılında Kudüs'ü gezen Evliya Çelebi, Kamame Kilisesi hakkında şunları söyler:

“Kapısından girince yedi kubbe görünür. Ortası dört köşe tavandır. İçerisi altın sırça mina⁷ ile süslüdür. Bir kubbesi dört kırmızı somaki⁸ üzerindedir. Kiblesi doğu taraftadır. Orta kubbeye bitişik batıda bir yüksek kubbe daha vardır. Resulü Ekrem’in (SAV) doğduğu gece, birçok binalarla beraber bu kubbe de yıkılmıştır. Birçok kralların yardımı ile tamir edildi ise de temel tutmayıp ortası hala açıktır. Telden kafesle kuşlardan muhafaza olunmuştur. Sonradan bu açık kubbenin altına küçük bir kubbe daha yapmışlardır. Bu kubbenin kiblesinde Rumlar, büyük kapıdan bir tarafta Frenkler, kuzeyde Ermeniler otururlar. Kilisenin içi dünyanın dört taraftan gelen adaklarla tıklım tıklım doludur. Bu kilise de olan kıymetli avize, muccevher, kandiller hiçbir kimse de yoktur. İçi Ved, Suva’, Yagus, Yauk gibi putlarla doludur. Mihrabında Hz. İsa timsali var ki Allah’a yalvarır gibi durur”(Çelebi, 2006: 574-575).

Kudüs, 9 Aralık 1917’de İngilizler’in eline geçince Kudüs Mutasarrıfı İzzet Bey, İngiliz kumandanına bir mektup göndererek, Osmanlılar’ın dinî binaların tahrip olmasından çekindiği için şehirden çekildiği, buralara muhafızlar yerleştirildiği ve İngilizler’in de aynı yolda hareket edeceğinin umulduğu ifade etmişti. İzzet Bey’in gönderdiği mektubun sadeleştirilmiş şekli şöyledir:

“Her milletçe kutsal sayılan Kudüs’teki yerleşim yerlerine iki günden beri obüsler⁹ düşmektedir. Osmanlı Hükümeti sırf dinî mekânların zarar görmemesi için kasabadan çekilmiş ve Kamame, Mescid-i Aksa gibi dinî mekânların korunmasına memurlar görevlendirmiştir. Tarafınızdan dahi bu yolda muamele

⁷ Mina: Kuyumcuların altın ve gümüş üzerine naksettikleri lacivert renkli sırça, bkz. Ferit Develioğlu, *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lügat*, Ankara 1970, s.775.

⁸ Somaki: Mermere benzeyen ve muhtelif renkleri olup güzel cilâ alan küçük beyaz benekli bazalt cinsinden bir taşır, bkz. Celal Esad Arseven, *Sanat Ansiklopedisi*, IV, İstanbul 1983, s.1901.

⁹ Yüksek ve alçaktan mermi atabilen kısa namlulu top.

edileceği ümidiyle bu belgeyi Belediye Reisi Vekili Hüseyin-zâde Hüseyin Bey eliyle gönderiyorum efendim” (Üzen, 2009: 331-332).

Kamame Kilisesi Hıristiyan âleminde İsa'nın mezarının bulunduğu ve çarpmıha gerildiği yer olduğuna inanıldığından dolayı kendilerince dünyadaki en kutsal mabettir. Bu nedenle Kudüs'deki farklı Hıristiyan cemaatleri arasında hâkimiyet mücadelesi muhtelif zamanlarda ortaya çıkabilmektedir. Kamame Kilisesi içinde bulunan mabetler ve kutsal bölümler daha önce de belirttiğimiz gibi altı cemaat arasında paylaşılmıştır. Bu altı cemaat arasında Katolikler ile Ortodokslar, gerek nüfuslarının kalabalık olması, gerekse tasarruf hakkı iddia ettikleri yerlerin sayı ve önemleri bakımından ön safta gelmekte ve bu hususta birbirlerine rakip olan başlıca iki tarafı teşkil etmekte idiler (Baykal, 1959: 243).

Bu iki mezhep arasındaki çekişmelerin kurbanı ise Kıptiler, Süryaniler ve Habeşliler olmuşlardır. Çünkü kilise içinde birkaç küçük yere sahiptirler. Kıptiler'in, İsa'nın kabri arkasında tahtadan yapılmış sadece bir ayin bölümleri vardır. Habeşlileri'nde Kamame Kilisesi'nin bitişiğinde bir tane kiliseleri vardır. Süryanileri ise kilise içinde küçücük bir köşesinde bir şapelleri mevcuttur (Akyüz, 2006: 23).

Kilisenin Hıristiyan cemaatler arasında bölünmesi hakkında 1740 yılında kiliseyi ziyaret eden Elzear Horn şunları söyler:

“İlk olarak; Avrupalılarla birlikte “Frank” denilen Latinler var. İsa'nın kabrine ek olarak Kutsama Taşı'na, Hayalet Şapeli'ne, aşağıdaki ve yukarıdaki galerilerin büyük bir bölümüyle birlikte, Haçın bulunduğu yerin gözetim hakkına sahipler. İkinci olarak; kilisenin gövdesine, İsa'nın hapisanesine, Aziz Longinus Şapeli'ne, Golgotha Dağı'nın dar mahzenlerinin altındaki ve Kamame etrafındaki

karanlık mabetlere sahip Rumlar (Ortodoks) var. Kilisenin üçüncü sahipleri, Ermeni kesişleri. Dördüncü gurup Kıpti kesişleri. Kamame kilisesi sınırları içerisinde yalnızca adı geçen bu üç grup yaşar. Beşinci grup içeride şapelleri olan Süryanilerdir. Kilise kapandığında ve Süryaniler yokken şapeli Ermeniler korur... Altıncısı, kilisenin duvarlarının etrafında karanlık bir şapelleri olan Habeşliler. Fakat ziyaret ücreti Türkler tarafından azaltılınca orayı terk ettiler ve yemek, içmek ve diğer şeyler için, hacıların kabul alanı olduğu için şapellerini Yunan kesişlerine verdiler.” (Demirkol, 2007: 43).

Kudüs, Osmanlı Devleti yönetiminde bulunduğu sürece Kamame Kilisesi birçok defa tamir edilmiştir. Örneğin 1555’deki İsa’nın kabrinin üzerindeki küçük yapı yeniden inşa edilmiş ve 1720 yılında kilise onarılmıştır (Demirkol, 2007: 43). Kamame Kilisesi’nin tamiri özellikle de kilisenin kubbesinin tamiri meselesi birçok zaman Hıristiyan cemaatleri arasında çatışmaya yol açmaktaydı. Çünkü her mezhep tamir hakkının kendisine ait olduğuna inanıyordu. 1808 yılında Kamame Kilisesi’nde Ermenilere ait bölümde ortaya çıkan büyük bir yangın nedeniyle kilisede birçok yer yanmış ve yangının şiddetiyle bazı mahaller yıkılmıştır. Bunun üzerine kilisenin onarım hakkını elde etmek isteyen Ermenilerle Rumlara arasında münakaşa yaşanmıştır (BOA, DVNS. KLS. d, No:9, 57-58).

Osmanlı Devleti Ermeniler ve Rumlar arasında ortaya çıkan bu münakaşayı şer’i şerif ile halledilmesi yoluna giderek meselenin incelenmesi için şeyhülislam, fetva emini ve Kasım, Yusuf Ağâh ve Aziz Efendiler adında yardımcılarından müteşekkil bir heyet oluşturmuştur. Neticede kazasker, deftardar, kadı ve vezirler huzurunda yapılan divanda Kamame Kilisesi’nin tamiri hiçbir şekilde yükseltme ve genişletme yapılmaması şartıyla Rumlar verilmiştir. Bunun yanında Ermenilerin devlet-i âliyyenin

reayası olduğundan dolayı hiçbir şekilde haklarına hanel gelmemesi ve Rumların Ermenilerin ziyaret ve ayin haklarına müdahalede bulunmaması kesinlikle belirtilmiştir (BOA, HAT, 1557/54; BOA, HAT, 771/36190; BOA, HAT, 1272/49332; BOA, DVNS. KLS. d, No:9, 80).

1.1.1. Hacerü'l-Mugtesil

Hacerü'l-Mugtesil, temiz veya temizlenmiş taş manasına gelmekte olup, Hıristiyanlara göre, İsa'nın cesedinin yıkıldığı iki metre uzunluğundaki bir taş ihtiva etmektedir. Bu taş Kamame Kilisesi'nin giriş kapısında yer almaktadır (Akyüz, 2006: 18).

1.1.2. Hazret-i İsa'nın Kabri

Hıristiyan itikadında İsa'nın kabri, Hacerü'l-Mugtesil'in hemen batısında yer almaktadır. Hıristiyan hacılar İsa'nın kabrini ziyaret etmek için akın akın Kudüs'e geldiklerinde yani Paskalya Yortuları'nda kilisede intizamı ve asayışı sağlamak zor olmaktadır. Hıristiyan cemaatleri evvelden beri burada intizam ve asayışı sağlayamadıklarından dolayı burada asayışı sağlamak Osmanlı görevlilerine düşmektedir. Asayışı sağlamak için Kudüs Mutasarrıf'ının emrinde 15.000 kişi vardır (Nicault, 2001: 70-71; Reşit, 1929: 66). Mesela Kabr-i İsa'da 1766 yılında Latinlerle Rumlara arasında büyük bir kavga olmuş, burada birçok adam ölmüş yahut yaralanmıştı. Rum taifesi Katolikler'in buradaki altın ve gümüşten yapılmış kıymetli kandil ve şamdanlarını kırmışlardır (Kesbi, 2002: 151).

1852 yılında Paskalya ile Hz. İsa'nın kabrinin ziyaret mevsimi birbirine tesadüf edince şehir ziyaretçi akınına uğramıştır. Bu kalabalığın güvenliğini sağlanması için orada olan Kudüs mutasarrıfı Hafız Mustafa Paşa görevlendirilmiştir. Hafız Mustafa

Paşa, asayişî sağlayarak, cemaatlerin huzur için de ayin etmelerini sağlamıştır (BOA, İ.HR, 87/4289).

1.2. Beytüllahm Kilisesi

Beytüllahm Kilisesi, Kudüs'ün 8-10 km. kadar güneyinde Yuda bölgesinde, denizden yüksekliği 800 m. olan Beytüllahm kasabasında bulunmaktadır. Beytüllahm kelimesi İbranice'de "ekmek evi" manasına gelen Beytlehem'den gelir. Arapça ve Osmanlı belgelerinde ise bu terkip, Beytüllahm ya da Beytüllahim şeklinde ifade edilmiştir. Kelime batı dillerinde ve Hıristiyan kutsal kitabında Bethlehem şeklinde yer almaktadır (Küçük, 1992: 86).

Beytüllahm Kilisesi, Hıristiyan yapıların en eskilerinden biri olup, Hz. İsa'nın doğduğu mağara üzerinde inşa edilmiştir. Hıristiyanlar III. yüzyıldan itibaren bu mağarayı ziyaret etmekteydiler (Runciman, 1995: 38). Hıristiyanlar'ın burayı İsa'nın doğum yeri olarak görmeleri, Mika'daki Mesih'le ilgili şu anlatıma dayanmaktadır:

"Ve sen, Yahuda binleri arasında bulunmak için küçük olan Beytlehem Efrata! İsrail üzerine hükümdar olacak adam bana senden çıkacak; ve onun çıkışı eski vakitten, ezeli günderdendir." Doğumun ilk defa "*şehrin doğusundaki bir mağarada*" gerçekleşeceği şeklinde ifadesidir (Küçük, 1992: 87).

Hıristiyanlığın en eski yapılarından olan bu kilise, Kraliçe Helena tarafında inşa edilmeye başlanmış, sonradan İmparator Konstantin tarafından tamamlanmıştır. İmparator 339 yılında kiliseyi İsa'ya ithaf etmiştir (Biren, 1993: 81; Hoppe, 2009: 343). Beytüllahm Kilisesi, Bizans idaresine karşı isyan eden Samiriler tarafından 529 yılında tahrip edilmiştir. Bunun üzerine İmparator Justinian (527-565) kiliseyi genişleterek eskisine göre az bir farkla yeniden inşa etmiştir (Shomali, 2001: 1).

614 yılında İran ordusu komutanı Şehrbârâz (Shahrbaraz) Kudüs'e girerek kırsal bölgeleri yağmaladı ve Justinian'ın inşa ettirdiği birçok kiliseyi yıktırdı. Bu yıkımdan sadece Beytüllahm Kilisesi kurtulmuştur. Çünkü kilisenin kapısı üzerindeki bir mozaikte İran kıyafetinde Mecusiler tasvir edilmişti (Runciman, 1995: 10).

Beytüllahm Kilisesi Müslümanlar'ın Kudüs ve çevresini almalarından itibaren bir zarar ve hasarla karşılaşmadı. Haçlı Seferleri sırasında şehir savaşı Haçlılar'ın eline geçti (1099). Haçlılar kiliseyi mozaiklerle süsleyerek yeniden restore ettiler. Bu restorasyon 1169 yılında Bizans İmparatoru, Kudüs kralı ve Latin kilisesinin işbirliği ile bitmiştir¹⁰. Kudüs'ün ilk Haçlı krallarından I. Baldwin ve II. Baldwin bu kilisede taç giydiler. (Mathews, 1897: 475; Hoppe, 2009:345).

Evliya Çelebi, Kamame Kilise'si hakkında verdiği bilgilerden sonra Beytüllahm Kilisesi hakkında da şunları söyler:

“Beytüllahm Kilisesi, iki yüz ayak uzunluğunda ve yüz ayak enindedir. İçinde 60 sütun vardır. Kilisenin bu 60 sütunundan başka küçük 30 sütun daha vardır. Kubbeleri ve takları¹¹ baştanbaşa tezhipli, sırça mina ile nakışlıdır. Sultan IV. Mehmet'in emriyle fevkalade surette tamir edilmiş. Etrafında misafîrhane yapılmıştır. Bunun da kablesi doğuyadır. Kiblesinin sağında on iki basamakla inilir bir mağara vardır. Beytüllahm burasıdır. İçine yüz adam sığar. Merdivenin dibinde Hz. İsa'nın çocukken konulduğu beyaz mermer vardır. Yattığı yerde bıraktığı izin büyüklüğü beş karıştır. Burada kemer altı gibi küçük bir mağara vardır. Hz. İsa orada doğmuştur”(Çelebi, 2006: 576-577).

¹⁰ Ayrıntılı bilgi için bkz. Lucy-Anne Hunt, “Art and Colonialism: The Mozaics of the Church of the Nativity in Bethlehem (1169) and the Problem of ‘Crusader’ Art”, *Dumbarton Oaks Papers* , XXXV. Cambridge 2008, s. 69.

¹¹ Tak: Pencere üstlerinde ve kapı üstlerinde yapılan yarım daire şeklindeki kemer, bkz. Ferit Develioğlu, a.g.e. s.1225.

Beytüllahm Kilisesi, 12.000 metre kare alana sahip olup, kuzeydeki Latin Manastırı, güneydoğudaki Rum Manastırı ve güneybatıdaki Ermeni Kilisesi'nin birleştirilmesiyle yapılmıştır. Ayrıca kilisenin güneydoğu köşesinde bir çan kulesi ve kutsal eşyaların saklanıldığı bir oda vardır. Latin ve Rum Manastırı ile Ermeni Kilisesi uzun koridorlar ve kesme taşlardan yapılmış sütunlarla birleştirilmiştir. Bu şekliyle kilise, üstten bakılınca bir hac görünümündedir (Shomali, 2001:1; Peri, 2001: 7).

Beytüllahm Kilisesi'nin üç kapısı olup, ikisi taş tuğlayla kapatılmıştır. Kiliseye ana giriş "Humility" adlı bir kapıdan sağlanmaktadır. Ayrıca kilisenin en merkezi ve yüksek kapısı İmparator Justinian tarafından yaptırılmıştır. Daha sonra Haçlılar hem bu kapıyı değiştirdiler hem de kilisenin tahtadan olan çatısını geniş kapsamlı bir tamirattan geçirdiler. 1834 yılında meydana gelen depremle zarar gören kilise çatısı ancak 1842 yılında Rumlar tarafından kesme taşlarla onarıldı (Wenzel, Szaktilla ve Pliett, 2009; Shomali, 2001: 4).

1.2.1. Mağaratü'l-Mehd

Beytüllahm Kilisesi'nde en değerli dini ve tarihsel yapı Hıristiyanlar nazarında İsa'nın doğduğu mağaradır. Bu mağara, Araplar tarafından *Mağaretü'l-Mehd* ve Fransızlarca *Gortte de la Nativite* namı ile şöhret bulmuştur (Biren, 1993: 81). Bu mağaraya giriş IV. yüzyıla kadar tek giriş kapısı ile olurken bu tarihten sonra bir kapı daha yapılmıştır. İsa'nın doğduğu yere mermer bir mihrap kurulmuş ve bu mihraba işaretli 14 gümüş yıldız yerleştirilmiştir. Mihrap 15 gümüş lamba ile aydınlatılmış olup, her lamba farklı Hıristiyan cemaatini temsil etmektedir. Bu lambalardan altısı Rum Ortodokslara, dördü Katoliklere ve beşi Ermeni Ortodokslara aittir. Büyük yıldızın

üzerindeki Latince kitabede: *Hic De Virgine Maria Jesus Christus Natus Est Here Jesus Christ was born to the Virgin Mary* yazılıdır (Shomali, 2001: 6).

1.3. Sitt-i Meryem Makberi ve Yanındaki Bahçe

Kudüs'ün doğusunda, Zeytin Dağı'nın eteğinde yer alan bu yapı Hz. Meryem'in kabri olarak bilinir. Bugünkü şekline Haçlı döneminde kavuşan Gotik üsluptaki girişten merdivenlerle yer altındaki kiliseye inilmekte olup, tüm Hıristiyan mezheplerince kutsal sayılmaktadır (Tanman, 2008: 38).

İbn-i Batuta meşhur seyahatnamesinde bu yer için, “*Cehennem vadisinin tam ortasında bulunan bir kiliseye Hıristiyanlar Hz. Meryem'in kabridir diyerek çok hürmet gösterirler*” demektedir (Tanci, 2005: 66).

1.4. Tâhûnü'l-Atîk İsimli Saha ve Bu Sahada Bulunan Mahzenler

Burası Kudüs'te eski değirmen manasına gelen Tahûnü'l-Atik bölgesini ve buradaki havarilerin saklandıkları mahzenleri ihtiva etmektedir. Bu yer bir kısım arşiv vesikalarında geçmesine rağmen yerini tam olarak tespit edemedik. Ayrıca kutsal yerler sorununda da bu yerin tam yeri belirtilmediğinden hakkında hüküm de verilmemiştir (BOA, A.DVNS.KLS.d, No:9, 173).

Evliya Çelebi, Mağaratü'l-Mehd'in doğusunda yedi taş merdivenle çıkılınca Havariler mağarasından bahsetmektedir. Bu mağara büyük bir mağara olup, içinde 14 tane havarinin saklandıkları mahzenler vardır. Evliya Çelebi'nin verdiği bu bilgiye dayanarak Tâhûnü'l-Atîk isimli saha ve mahzenlerin Beytüllahm Kilisesi'nin doğusunda olduğunu düşünebiliriz (Çelebi, 2006: 577).

1.5. Mağaratü'r-Ru'ât ve Bunu Çevreleyen Arazi

Mağaratü'l-Ruat da Tâhûnü'l-Atîk isimli saha gibi bazı arşiv vesikalarından geçmesine rağmen yeri belirtilmemiş olup, kutsal yerler sorununda hakkında bir hüküm verilmemiştir. Ancak biz bu yerin günümüzde Çobanlar kilisesi olarak da bilinen, İsa'nın doğduğu sırada çobanların sürülerini otlattıkları, barındırdıkları mağara olduğunu düşünüyoruz. Kayaların oyulmasıyla inşa edilen kilise Latinlerin tasarrufundadır. Bu yerin kutsallığı rivayete göre sürülerini otlatan bir çobanın yanına bir melek gelip şu müjdeyi iletmiştir: “Sizlere bir kurtarıcı doğduğunu müjdeliyorum, gidin onu hayvan yemliğinde bulacaksınız.” Onlar da “İsa'yı bulup ona secde etmişlerdir” şeklindeki söylentiye dayanmaktadır (Akyüz, 2006: 29-30).

1.6. Kubbetü'l-Mas'ad

Osmanlı arşiv vesikalarında Kubbetü'l-Mas'ad, batı dillerinde “Mosque of Ascension”, “Chapel of Ascension” ve “Church of Ascension”, Türkçe'de ise Yükseliş Şapeli ya da kubbesi diyebileceğimiz yer Zeytin Dağı'nda İsa'nın göğe yükseldiği ve bir kaya üzerinde sol ayağının izinin çıktığına inanılan yeri ihtiva etmektedir (BOA, HAT, 1586/60; Jacobs, 2009: 117).

Kubbetü'l-Mas'ad Müslümanların tasarrufunda bir yerdir. Ancak Osmanlı Devleti bu yerin Hıristiyanların nazarındaki önemi de göz artı etmeyerek Hıristiyanların burayı ziyaret etmelerine ve muhtelif vakitlerde ayin etmelerine müsaade etmiştir (BOA, İ.HR, 327/21191).

2. KUTSAL YERLERİN İDARESİ HAKKINDA MEZHEPLER ARASINDAKİ TARTIŞMALAR

Yukarıda zikrettiğimiz Kutsal Yerler Rum, Ermeni, Latin, Süryani, Kıpti ve Habeş kiliseleri arasında paylaştırılmıştır. Bunlardan Rum, Ermeni ve Latin kiliseleri gerek nüfuslarının kalabalık olması, gerekse tasarruf hakkı iddia ettikleri yerlerin sayı ve önemleri bakımından öne çıkan ve birbirlerine rakip olan başlıca kiliselerdir. Bu kiliseler arasında da Süryani, Kıpti ve Habeş kiliseleri sıkışıp kalmaktadır (Nicault, 2001: 72; Baykal, 1959: 243). Kiliseler arasındaki çekişmelere ve rekabetler şüphesiz Osmanlı Devleti'nden önce de yaşanmaktaydı. Ancak Kudüs'ün Osmanlı Devleti tarafından fethinden itibaren kiliseler arasındaki çekişmeler ve rekabetlerin giderilmesi, şehirde huzurun ve asayişin sağlanması Osmanlı yöneticilerine düşmekteydi. Kutsal Yerler her ne kadar kiliseler arasında taksim edilmişse de her birinin yerini diğerlerinden tamamen ayırmak mümkün değildir. Çünkü hepsi kutsal yerlerde ayin yaparak, İsa'nın kabri ve önemli mekânlarda ziyaret ve ibadette bulunmaktaydı. Fakat bu ayinleri yapan Hıristiyan grupların ya da Hıristiyan hacılarının birbirlerine engel olmamaları, birbirlerinin haklarına riayet etmeleri ve ziyaret ettikleri kutsal yerleri kirletmemeleri gerekmektedir. Bir mezhebin diğer bir mezhebe en ufak bir müdahalesi kolayca kavgaya hatta ölümlere sebep olabiliyordu (Biren, 1993: 84; Sarkis, *Külliyât-ı Kavânîn*, Belge No: 2608). Mesela 28 Ekim 1893 tarihinde Beytullahm Kilisesi'nde dini bir festival esnasında önemsiz bir tartışmayla başlayan bir olay bir rahibin ölümüne, iki rahibin de yaralanmasına sebep olmuştur (The New York Times, 29 Ekim 1983). Bu gibi olayların yaşanmaması için her mezhep kendisi için kutsal sayılan kilisenin en küçük bir eşyası dahi hangi mezhebe ait olduğunu belirtmek zorundaydı. Örneğin, Kilisesi'nin çeşitli yerlerinde bulunan kandillerin bir kısmı Rumlara, bir kısmı Latinlere

ve bir kısmı da Ermenilere aittir. Bu kandillerden hangileri hangi mezhep tarafından konulmuşsa, ancak o mezhep tarafından yakılıp söndürülebilir ve temizlenebilirdi (Biren, 1993: 84). Yine kilisede bir çivinin çakılması, örümceğin kaldırılması, bir merdivenin temizlenmesi ve kırılan bir camın onarılması gibi basit konularda bile önceden belirlenmiş bir kural yok ise meselenin halledilmesi önemli tartışmalara, kavgalara hatta ölümlere bile sebep olabiliyordu (Fraşerli, 2008: 120).

Falih Rıfki Atay Ortadoğu hatıralarında kiliseler arasındaki çekişmelerden şöyle bahseder: “...*Kamame Kilisesi'nin Hıristiyan milletler arasında taksim edilmiş olduğunu bilirsiniz, içerisinin her parçası ve bütün kilisenin her hizmeti bir başka cemaatindir. Bu cemaatler yalnız anahtarı pay edememişlerdi. Onun için Kamame'nin anahtarı bir hocanın elindedir.... İsa'nın mezarı, üstünü temizlemenin sevabı pay edilemediği için toz toprak içindedir. İpi koparak düşen çanı hiç kimse kaldırıp yerine takamaz. Beytüllahm Kilisesi de böyle idi: Enver Paşa kilise camlarının niçin kırık bırakıldığını sorduğu zaman, masrafi etmek sevabını milletlerin paylaşmadığını ve her teşebbüsün arkasından kan ve kavga çıktığını söylemişlerdi...*” (Atay,1943: 41, 70).

Osmanlı arşiv vesikaları, Hıristiyan grupların Kutsal Yerler üzerinde sürdürdükleri çekişmelere şahit olan en önemli kaynaklardır. Ancak kaynaklarda meselelerin ne şekilde ortaya çıktığı ve meselenin Hıristiyanlar için neyi ifade ettiğini yeterince açıklığı kavuşmamaktadır. Bunun en güzel örneği de aşağıda göreceğimiz üzere Kamame Kilisesi'nde *celcele* nam adlı mahallin örtüsü ile ilgili çıkan tartışmadır. Bu doğrultuda Osmanlı arşiv vesikalarına göre tespit ettiğimiz bir kısım tartışmaları açıklamaya çalışacağız.

2.1. Kamame Kilisesi'nin Kubbesinin Tamiri Meselesi

Kamame Kilisesi'ndeki en büyük tartışma kilisenin kubbesini tamirinde yaşanmaktadır. 1808'de bir yankından dolayı tahrip olan büyük kubbe, Rusya'nın desteğiyle Ortodoks Rumlar tek başlarına yeniden inşa etme izni almışlardır. Bu izinle birlikte Ortodokslar, müşterek olan mahallin tamamını Katolikler'den ayırmayı başarmışlardır (Nicault, 2001: 71). Bu da ileride iki mezhep arasındaki anlaşmazlığın başlıca sebebinin oluşturacaktır. Çünkü müşterek olan kubbeyi Ortodokslar tek başlarına tamir etmek isteyeceklerdir.

1846 yılında kubbenin yeniden tamiri söz konusu olduğunda, Rumlarla Latinler arasında münakaşa başlamıştır. Osmanlı Devleti münakaşayı gidermek için yaptığı incelemede Rumlar'ı haklı görünce Fransa'nın tepkisiyle karşılaşmıştır. Fransa elçisi De La Cour'e kubbenin müşterek olduğunu ve tamir hakkının kendilerine de düştüğünü Babıâli'ye bildirmiştir (BOA, İ.MSM, 82/2355).

Babıâli, bunun üzerine kubbenin incelenmesi için bölgeyi iyi bilen Esad Efendiyi görevlendirdi. Yapılan incelemeden sonra Osmanlı Devleti, tamir masraflarının bölüştürmesinin ileride tekrar münakaşa sebep olabileceğini düşünerek tamir masraflarını kendi karşılamayı uygun buldu (BOA, İ.MVL, 284/219). Ancak belgelerden anlaşıldığı kadarıyla Osmanlı'nın masrafları karşılaması hem Rumlar hem Latinler tarafından kabul edilmemiş olacak ki, 1861/2 yılında büyük kubbenin Fransa ve Rusya'nın ortak girişimleriyle tamir edildiğini görmekteyiz (BOA, İ. HR, 223/13026).

2.2. Kamame Kilisesi'nde Celcele Adlı Mahallin Örtüsü Meselesi

Kamame Kilisesi'nde *celcele* mahallin örtüsü üzerine Latinlerle Rumlar öteden beri münakaşa etmektedirler. Burası Latinlere ait olup, Latinler burada Kudâs (Kuddas)

Ayini yapıp, şamdan ve kandiller yakmaktadırlar. 1847’de Paskalya Yortusu’nda Rum ve Latin rahipleri, celcele mahallinin örtüsünün takılması hususunda münakaşa etmişlerdir. Osmanlı devleti bu münakaşayı iki mezhebin hakkına hâlel getirmeyecek bir surette çözümleyerek, eskiden ne şekilde kullanılıyorsa yine aynı şekilde kullanmalarını sağlamıştır (BOA, HR. MKT, 18/50; BOA, A.DVNS. KLS.d, No:9, 175). Meselenin halledilmesinden bir yıl sonraki Paskalya Yortusu’nda hiçbir tartışmanın olmamasından dolayı Kudüs Mutasarrıfı Mustafa Paşa’ya bir teşekkürnâme gönderilmiştir (BOA, A.AMD, 4/44). Fakat bu örtü tartışması her ne kadar çözülmüş görünse de belgelerden bu meselenin daha sonraki yıllarda da devam ettiği anlaşılmaktadır(BOA, HR. MKT, 32/58; BOA, A.AMD, 4/44; BOA, İ.MSM, 32/916). Osmanlı Devleti, bu meselenin basit bir perde meselesi olmadığını, mezheplerin birbirlerinin hukukunu iptale çalıştığını düşüncesindeydi. Onun için öncelikle, Rum, Latin ve Ermeni toplulukların patriklerine hukuku kadîmeleri söylenerek, biran önce meselenin halledilmesi gerektiği bildirilmiştir. Neticede, hiçbir tarafın hakkına ve ibadetine engel olmayacak şekilde, Osmanlı Devleti önce Rumlar perdelerini örtmesini, ardından da Latinlerin dört ayaklı bir iskemle üzerine örtülerini örtmeleri sağlayarak münakaşa giderilmiştir. Ayrıca özellikle Paskalya’da Hıristiyan ziyaretçi sayısının elli bine ulaştığında dahi bunların hiçbir saldırıya uğramadan ibadet etmelerinin Devleti Âliyye’nin Kudüs’te sağladığı barış ortamı sayesinde olduğu cemaatlere söylenmiştir (BOA, İ.MSM, 32/916; BOA, HR. MKT, 32/58).

2.3. Beytüllahm Kilisesi’nin Kapıları Meselesi

Beytüllahm Kilisesi’nin üç kapısı olup bunların biri ana giriş diğer ikisi ise Mağaratü’l-Mehd’e inen kapılardır. Fermanlardan anlaşıldığı üzere kilisenin kuzey kapısı Ermenilere ve Rumlara, güney kapısı ise sadece Rumlara aittir (BOA, HAT,

1525/30). Üçüncü kapının Latinlere ait olduğuna dair fermanlarda bir bilgi bulunmamasına rağmen muhtelif vakitlerde Ermeni ve Rumlarla kilisenin kapısı üzerine Latinlerin yaptıkları tartışmalardan, üçüncü kapının Latinlere ait olmadığını düşünebilmekteyiz. Nitekim 1637 yılında Latinler kilisenin bir anahtarı bize verildi deyip, Rumlardan kilisenin üç anahtarını alıp kiliseyi zapt ettikleri bilinmektedir. Olayın neticesinde kilisenin üç adet anahtarı Kudüs Rum Patriğine teslim edilmiştir (BOA, DVNS. KLS. d, No:10, 29).

Latinler, İstanbul'da Fransız konsolosluğunun aracılığıyla Beytüllahm Kilisesi'nin büyük kapısının anahtarını talep ettiler. Babıâli ile Fransa konsolosu arasında geçen görüşmeden sonra, Babıâli Latinler'e kilisenin büyük kapısının bir anahtarını vermeyi kabul etti (BOA, MKT. MHM, 756/104). Lakin Babıâli bunu hemen icraata dökmeyip yapılacak incelemeler sonucunda anahtarın verileceğini söyledi. Yapılan incelemeler sonucunda Latinler'in kendilerine mahsus bir kapısı olup, kilisenin başka kapısına muhtaç olmadıkları ortaya çıkınca Babıâli, Fransa konsolosunun bu teklifini reddetti (BOA, İ.HR, 327/21179). Ancak 1853 yılında Kutsal Yerler Sorunu devletlerarasında iyice alevlenince Osmanlı Devleti, meseleyi çözebilmek için Beytüllahm Kilisesi'nin büyük kapısının bir anahtarını Latinlere vermeyi kabul etmiştir (BOA, İ.HR, 327/21191).

2.4. Habeş, Süryani ve Kıpti Kiliseleri'nin Tabiiyeti Meselesi

Ermeniler ile Rumlar'ı karşı karşıya getiren en önemli anlaşmazlık sebeplerinden biri Süryani, Kıptî ve Habeş cemaatlerinin tabiiyeti meselesidir. Kudüs'ün Osmanlı egemenliğine girmesinden sonra Yavuz Sultan Selim tarafından Ermenilere verilen fermana, bu cemaatlerin Ermeniler'e tâbi olduğu belirtilmiştir

(Ercan, 1988: 15-17). Ancak Yavuz'un aynı zamanda Rumlar'a verdiği fermana baktığımızda açık bir şekilde Kıptiler hariç, Habeş ve Süryaniler'in Rumlar'a tabi olduğunu görüyoruz (BOA, DVNS. KLS. d, No:9, 7).

Bu konuyu Rum Patrikhanesi ilk kez 1665 yılında gündeme getirmiş ve Ermeni Patrikhane'sine bağlı kiliselere müdahale etmeye başlamıştır. Rumlar bu dönemde Habeş Kilisesi'nin kendilerine tabi olduğunu savunmuşlarsa da çabaları sonuçsuz kalmıştır (Ercan, 1988: 38-39). Daha sonraki yıllarda Sultan IV. Mehmet döneminde Rumlar, Ermeniler'in Sultan Ahmet zamanında kanunsuz olarak hüccet ele geçirerek Habeş cemaatinin kendilerine ait olduğunu söyledikleri iddiasıyla Ermeniler'i İstanbul'a şikâyet etmişlerdir. Sultan IV. Mehmet, ahitnamelere göre gereğinin yapılmasını emretmiştir. Yapılan incelemede Habeş, Gürcü, Süryani ve Kıptîler'in Rum Patrikliğine tâbi olduğu, Ermeniler'in müdahale etmemesi konusunda karar verilmiş ve bu hususta ferman çıkarılmıştır (Bostancı, 2006: 207). Bu da gösteriyor ki, Habeş Kilisesi zaman zaman Rum ve bazen de Ermeni Kilise'sine bağlanmıştır. Nitekim 1850 tarihli bir fermana ise Habeşler'in Ermeniler'e tabi olduğu görülmektedir (Ercan, 1988: 24).

III. BÖLÜM

ULUSLARARASI BİR MESELENİN DOĞUŞU

KUTSAL YERLER SORUNU

1. XV. VE XVII. YÜZYILLAR ARASINDA KUTSAL YERLERLE İLGİLİ SORUNLAR

Osmanlı Devleti, Ortodoks Kilisesi'nin başı bulunan Rum Patriğinin başkenti İstanbul'a yerleştirdiği günden başlayarak, Kutsal Yereler Sorununu miras almıştır. Kudüs'teki kutsal sayılan yerlerden her birinin bir kısmı üzerinde Ortodokslar'ın, bir kısmı üzerinde Katolikler'in, bir kısmı üzerinde de Ermeniler'in hak ve imtiyazları vardır. Bunlar Osmanlı Padişahları'nın fermanlarıyla tanınmış ve genişletilmiştir (Karal, 1999: 223).

1455'te Kudüs Rum Patriği Atnasiyos İstanbul'a gelerek Halife Hz. Ömer'in, kufi hattıyla yazılmış fermanını Fatih'e göstererek Kudüs-i Şerif'te bulunan içeride ve dışarıdaki Kamame Kilisesi başta olmak üzere bütün ibadet yerlerinin ve ziyaretgâhların aynen kendi tasarruflarında kalmasını rica etti. Fatih'te Rum Patriği'nin bu ricasını kabul ederek onların hak ve hürriyetlerini tanıyan bir ferman verdi. Fatih'in verdiği 26 Ağustos 1458 tarihli fermana göre, Kamame Kilisesi¹² ile bütün ibadet yerleri ve ziyaretgâhları; Kudüs dışında yer alan manastırlar ve kiliseler; Hz. İsa'nın doğduğu yer olan Beytüllahm'deki Büyük Kilise; mağara ve kilisede yer alan üç kapı tasarruflarına verilmiştir. Ayrıca Kudüs'teki bütün patrik, papaz ve yamakları, bac, harac ve diğer örfi ve şer'i vergilerden muaf tutulmuştur (BOA, DVNS. KLS. d, No:9, 6).

¹² Her ne kadar burada Kamame Kilisesi dense de buradan kasıt Kamame Kilisesi'nin içindeki Rumlar'a ait bölüm kastedilmektedir. Çünkü Kamame Kilisesi sadece bir kilise değil birçok kiliseyi içinde barındıran bir kilise topluluğudur.

Yavuz Sultan Selim döneminde Kudüs fethedilince, buradaki patrikhanenin ve Hıristiyanların hak ve imtiyazlarını belirten fermanlar verildi. Yavuz'un verdiği bu fermanlar, Kudüs'teki Rumlar'ın, Ermeniler'in ve Latinler'in haklarını belirterek tecavüzdten korunması hem de haklarını kendilerine teker teker bildirerek, haddlerini tecavüzdten onları alıkoyması açısından çok önemlidir. Yavuz'un Ermenilere verdiği 19 Mart 1517 tarihli fermana göre Mağaratü'l-Mehd'in kuzey kapısı, Kamame Kilisesi'nin kapısındaki iki şamdan ve kandilleri, Mar Yakup, Deyrû'z-Zeytun, Habsü'l-Mesih Kilisesi, bunlara ait vakıflar, bağlar, bahçeler tasarruflarına verilmiştir (Ercan, 1988: 16). Ayrıca Yavuz, o dönemde Rum Patriği olan Attalia'ya kilise ve manastırları ve ziyaretleri içerde ve taşrada kadimden beri ne usul ile zabt ve tasarruf etmişlerse yine aynı usul ile tasarruflarında bıraktığına fermanla belirtmiştir (BOA, DVNS. KLS. d, No:9, 7).

Yavuz Sultan Selim'den sonra Kanuni Sultan Süleyman zamanında da Rum patriği olan Germenos'a aynı hakları teyit eden bir ferman verilmiştir. Bu fermanla Kanuni, Hz. Ömer'in ahidnâme-î hümayûn ve selâtîn-i maziyyeden olan emr-i şerifleri değiştirmeden kabul etmiştir (BOA, DVNS. KLS. d, No:9, 8).

Osmanlı Padişahları'nın, Rum ve Ermenilerin Kutsal Yerler'deki imtiyazlarını ve haklarını tanımaları Katolıklere ağır geldi. Türlü vakitlerde Ortodokslarla kavga çıkardılar. IV. Murat zamanında yer alan bir anlaşmazlığı Kudüs mahkemesi çözemediğinden mesele İstanbul'da şeyhülislam Yahya Efendi, vezirler ve kazaskerler tarafından kurulan özel bir divanda incelendi ve Ortodokslar'ın çıkarına uygun olarak sonuçlandırıldı. Bu durum aşağıda verilen hüküm alıntısından açıkça anlaşılmaktadır.

“Kamame içinde vaki Mugtesil ve Mevlid-i İsa Aleyisselam, ki Beytüllahim denmekle meşhurdur, bahçeleri ve kemerleri ve patrikliğine tabi gülgüleleri ve şamdan ve kanadili ve şimal ve kible taraflarındaki iki kapının anahtarları dahi yedlerinde bulunan temessukat mucibince tasarruflarında iken mukaddema bir tarik Frenk rahipleri dahl eylediklerinden keyfiyet Âsitane-i Saâdet'te bi'l-fül şeyhülislam Yahya Efendi ve vüzara-i izâm ve kazaskerler hazeratı taraflarından tetkik olunarak olbabda verilen ilâm mucibince Sultan Ahmet Han tâbe serah câmi-i şerifine kadimi vechile beher sene bin kuruş riyal verilmek üzere zikr olunan Beytüllahim Kilisesi ve tevabii kemerleri ve bahçe ve Kamame vesair tevâbi ve levahikiyle Rum taifesi rühbanlarına zabt ve kadimü'l-eyyamdan beru Rum ruhbanlarından olan anahtarları Frenk ruhbanlarının ellerinden alıp geru Rum ruhbanlarına ve Kudüs-ı Şerif'te vaki Rum patriklerine teslim ettirilüp minba'de vaz'-ı kadime mugayir ve emr-i şerife muhalif Frenk rahiplerine dahl ve taarruz ettirilmeyüp ve ziyaret-i murad eylediklerinden Rum patriği izin ve rızasıyla ziyaret ettirilmek”(Karal, 1999: 223-224).

1644 ve 1657 yıllarında Ortodokslarla Katolikler ve Ortodokslarla Ermeniler arasında tekrar anlaşmazlıklar çıkınca, bunlar da evvelkiler gibi, İstanbul'da incelenerek Ortodokslar'ın çıkarına uygun bir şekilde çözülmüştür (Karal, 1999: 224).

2. AVRUPALI DEVLETLER'İN KUTSAL YERLER SORUNUNA MÜDAHALE ETMESİ

Osmanlı klasik dönemde Kudüs'teki Hıristiyanlar'ın kutsal yerleriyle alakalı meselelere müdahale etmeyen Avrupalı Devlet XIX. yüzyılda doğrudan müdahale eder konuma geldi. Bilindiği gibi özellikle bu dönemde Osmanlı coğrafyasında siyasi nüfuz

alanları ortaya çıkarmak isteyen Avrupalı Devletlerinin kullandıkları en belirgin yöntemlerden biri, kendilerine yakın olan yerel gayrimüslim cemaatler üzerinde himaye hakkı kazanmak ya da bu hakkı iddia etmektir. Nitekim Katolikler deyince Fransa, Ortodokslar deyince de Rusya akla gelmektedir. Ne var ki bu durum Protestan devletler için daha zordur. Özellikle İngiltere ve Prusya kutsal topraklardaki nüfuz mücadelelerine ancak XIX. yüzyılın ikinci yarısında konsolosluklar kurarak başlatmışlardır (Avcı, 2004: 62).

2.1. Fransa'nın Kutsal Yerlerle İlgisi ve Meseleye Müdahale Etmesi

Katoliklerle Ortodokslar arasında kutsal yerlerle alakalı anlaşmazlıkların hep Ortodokslar çıkarına çözülmesi, Kanuni Sultan Süleyman devrinden beri Devlet-i Âliyye ile dost geçinen Fransa'yı ilgilendirmiştir. Fransa, Katolikler'in Kudüs kadılığından 1564'te başlamak üzere türlü tarihlerde almış oldukları senetlerle kutsal yerlerde tanıtmış oldukları hak ve imtiyazlarını, Köprülü Fazıl Ahmet Paşa zamanında (1673) yenilemeye muvaffak olduğu imtiyaz antlaşmasına şu hükmü koydurarak belirtmeğe muvaffak oldu:

“Kudüs-i şerif ziyaretine gelüp gidenlere ve Kamame nam kilisede olan rahiplere dahl ve taarruz olunmıya ve Kudüs-i şerif ziyaretine evvelden varageldikleri üzere varup gelüp rencide olunmıyalar ve Kudüs-i şerif'in dâhilinde ve haricinde ve Kamame nam kilisede kadimden ola geldiği üzre temekkün eyliyen Frenk rahiplerinin hala sakin olup ellerinde olan ziyaretgâhlarına kemakân Frenk rahiplerinin ellerinde olup kimesne dahl eylemiye” (Karal, 1999: 224).

Hükümden de anlaşılacağı üzere Fransa, yenilemeye muvaffak olduğu ticari imtiyaz antlaşmasına koydurduğu bu maddeyle Kudüs'teki kutsal yerlere ilgili hak ve imtiyazlarını garanti altına almış oluyordu.

Fransa ile imzalanan kapitülasyon antlaşmalarının belki de en tanınmış olan 1740 tarihli anlaşma ile Fransızlar, Osmanlı topraklarının içinde ve dışında bulunan Latinler'in Kudüs'ü ziyaret etmelerinde ve mabetlerinin tamir edilmesinde bir takım haklar elde etmişlerdir. Bu antlaşmanın kutsal yerlerle ilgili kısmı şöyledir:

“Françaluya tabi olan piskoposlar ve sair Frenk mezhebinde olan ruhban taifesi her ne cinsden olur ise olsun memaliki padişahîde kadimden oldukları yerlerde kendu hallerinde olup ayinlerin icra eylediklerinde kimesne mani olmaya ve Kudüs-i Şerifin dâhilinde ve haricinde ve Kamame nam kenisada kadiminden olageldiği üzere temekkün eyliyen Frenk rahiplerinin hala sakin olup ellerinde olan ziyaretgâhları kemakân Frenk rahiplerin ellerinde olup kimesne dahl eylemiye ve tekâlif talebiyle rencide eylemiyeler ve davaları zuhur eyledikte mahallinde faslolmazsa Asitane-i Saadete havale oluna ve Kudüs-i Şerife varan Fransız ve onlara tabi olan her ne cinsden olur ise varmada ve gelmekte kimesne dahl eylemiye” (Erim, 1953: 103).

Metnin son bölümünde ise kutsal yerlerin tamiratıyla ilgili şu ifadeler yer alıyor.

“Françaluya tabi olan rahiplerin Kudüs-ı Şerif'te vaki zabt ve tasarruflarında bulunan mahaller mürûr-i ezmân ile haraba müşrif olmamak ihtiyatı için tamire muhtaç oldukça Asitane-i Saadetimde mukim França elçisinin iltimasile mesağ-ı şer' üzere tamir olunması babında iktiza eyliyen evâmirin sudûru caiz olup ve fermân olan husûsa

vülât ve hükkâm ve kuzât ve sair zabitân taraflarından bir türlü mümanaat olunmaya”
(Erim, 1953:113).

Ayrıca bu anlaşma ile Latinler Hz. Meryem’in mezarı, Hz. İsa’nın doğduğu Mağaratü’l-Mehd’i ve Kudüs’ün Haçlılar elinde bulunduğu sırada hüküm süren Latin krallarının mezarları Katolik papazlarının ellerinde bulunmasını da teminat altına aldı (Mufassal Osmanlı Tarihi, 1963: 3018). Böylece Katolikler Ortodokslar karşısında üstünlük kazanmış bulunuyorlardı. Ancak Fransa hükümeti, Fransız İhtilali sırasında laik bir politika güttüklerinden bir süre Kudüs’teki Katoliklerin durumları ile hiç ilgilenmediler. Fransa’nın 1798’de Mısır’ı işgalinde sonra Osmanlı Devleti ile ilişkileri bozulmaya başlamıştı. Ayrıca Fransa’nın gerek Yunan ve gerekse Mehmet Ali Paşa isyanında¹³ taraf tutması ve bu arada Cezayir’i ele geçirmesi eski dostluğa gölde düşüren olaylar olmuştur. Bu durumlar, Fransa’nın Osmanlı Devleti üzerindeki nüfuzunun da azalmasına sebep olmuştur (Gencer, 1989: 463).

XIX. asrın ortalarında ve bilhassa Louis Napolyon’un iktidara geçmesinden sonra bu durum değişmeye başladı. Louis Napolyon, 1848’de Cumhurbaşkanı olduğu zaman “İmparator” olmayı kafasına koymuştu. Nitekim 1852’de bunu da başardı. Lakin bu başarısında Katolik papazların ve Kilise’nin büyük yardımını gördü. Louis Napolyon, Cumhurbaşkanlığı sırasında, papazların ve Kilise’nin bu yardımlarını sağlamak için ve aynı zamanda Fransa’nın Ortadoğu’daki kaybettiği nüfuzu yeniden kuvvetlendirmek amacıyla Kutsal Yerler konusunu kurcalamaya başladı (Armaoğlu, 1997: 231).

¹³ Ayrıntılı bilgi için bkz. Şinasi Altundağ, *Kavalalı Mehmet Ali Paşa İsyanı ve Mısır Meselesi(1831-1841)*, Ankara 1988.

2.2. Rusya'nın Kutsal Yerlerle İlgisi ve Meseleye Müdahale Etmesi

Rusya, Osmanlı İmparatorluğu'nu yıkmak, başka devletlerle pay etmek veyahut onu himayesine almak yolundaki politikasını XIX. yüzyılın ortalarında kutsal yerler problemi ile yürütmek niyetindeydi (Yetişkin, 2007: 691). Rusya, Ortodoks idi. Osmanlı İmparatorluğu tebaasının da büyük kısmı Ortodoks kiliseye bağlı idi. Kutsal Yerler'deki Ortodoks çıkarları ve hakları, Katoliklerinkinden çok eski idi. Bunu göz önünde bulunduran Çarlık idaresi, ilkin Rusya'yı Ortodokslar'ın hamisi durumuna getirmeye çalıştı ve bunda dayanak noktası olarak da Küçük Kaynarca Antlaşması'nı esas aldı (Karal, 1999: 225).

Rusya, kendi görüşüne göre yorumladığı 1774 tarihli Küçük Kaynarca antlaşmasının yedinci ve on dördüncü maddelerine dayanarak Osmanlı tebaası olan Ortodokslar üzerine himaye hakkı iddia etmekteydi. Antlaşmanın yedinci maddesi:

“Devleti ‘Aliyyemiz ta’ahhüd eder ki Hıristiyan diyânetinin hakkına ve kenisalarına kaviyyen sıyânet ede ve Rusya Devleti’nin elçilerine ruhsat vere ki ihtiyaçda ondördüncü maddede zikr olunub mahrûse-i Kostantiniyye’de beyan olunan kenisa-yı mezkûre ve gerek hademesinin sıyânetine ibrâz-ı tefhîmât-ı mütenevvi’a eyleye ve elçi-i mûmâileyhin bir gûne ‘arûzu Devlet-i ‘Aliyye’mîn dost-u sâfî ve hemcivârî olan devlete müte’allık âdem-i mu’temedi tarafından ‘arz ve tebliğ olunmağla Devlet-i ‘Aliyyemiz tarafından kabul eylemelerini Devlet-i ‘Aliyyemiz ta’ahhüd eder”(Muahedat Mecmuası, 1297: 258).

Antlaşmanın 14. Maddesi:

“Devlet-i ‘Aliyye sâireye kıyâsen kilisâ-yı mahsûseden mâ’adâ Galata tarafında Beğoğlu nâm mahallenin yolunda tarîk-i ‘âmmede Rusya Devleti bir kenisa etdirmek

câiz ola işbu kenisa kenissa-yı ‘avam olup Rus-Grek kenisası ta’biriyle tesmiye ve ilelebed Rusya Devleti’nin elçisi sıyânetinde olup her türlü ta’arruz ve müdâhaleden emin ve berî ve hırâset oluna” (Muahedat Mecmuası, 1297: 260).

Osmanlı Devleti’ndeki Hıristiyanlar, dini yaşantıları ve kiliseleri ile beraber Osmanlı Devleti’nin koruması altında bulunmaktadır. Bu demektir ki Osmanlı Devleti sınırları içerisindeki Hıristiyanlar’ın ikinci bir koruyucusu yoktur. Antlaşma maddesinde mezhep farklılığına değinilmediğinden dolayı Osmanlı Devleti sadece Ortodokslar’ın değil, bütün Hıristiyanlar’ın koruyucusu yani himayecisi konumundadır. Rusya ile ilgili olan, onlara verilen imtiyaz yine antlaşmada çok açık bir dille ifade edilen İstanbul’da Galata tarafında Beyoğlu’nda herkesin gidip geldiği yol üzerinde bir kilise yapma hakkıdır (Köse, 2006: 206).

Antlaşmanın Rusça metninde de kurulacak kilisesinin ismi “Rus-Grek” kilisesi değil “Grek-Rus” kilisesi olarak adlandırılmaktaydı. İstanbul’da kurulacak olan kilisenin isminin “Dosografa” kilisesi olduğu yönünde yıllarca yanlış bir anlama da geçerli olmuştur. Bu yanlış anlama ile ilgili antlaşma maddesindeki “Rus-Grek” tabirini “Dosografa” olarak okumaktan kaynaklanmıştır (Davison, 2000: 213-216).

2.3. Fransa’nın Rusya ile Rekabeti

1847 senesi sonbaharında vuku bulan bir hadise, Katolikleri ve Ortodoks mezhebinin mensuplarını ve bunların hamileri olan Rusya ve Fransa arasındaki mücadele ve gerginliğin birden bire şiddetlenmesine yol açmıştır: eskiden Katoliklere ait iken sonradan Ortodokslar tarafından zapt edilmiş olan Beytüllahm Kilisesi’ndeki Mağaratü’l-Mehd’te üzerinde “*hic de virgine Maria Jesus Christus est- Here Jesus Christ was born to the Virgin Mary*” yazıtı bulunan, efsaneye göre üç kralı temsil eden

bir yıldız vardı. 1 Kasım'da bu yıldız birden bire ortadan kayboldu. Katolikler, Ortodokslar'ı bu yıldızı çalmakla itham ettiler. Bunun üzerine karşılıklı şikâyetler artmaya başladı (Shomali, 2001:6; Baykal,1959: 244).

Yıldızın kaybolmasındaki tartışmaların ardından tartışmalar bu sefer yıldızın kimin tarafın yaptırılacağı meselesiyle alevlendi. Fransa, kaybolan yıldızın daha önce Katolikler tarafından yaptırıldığını söyleyerek, yerine koyma hakkının Latin rahiplerine ait olduğunu söylemekteydi (BOA, HR. MKT, 24/10). Rusya ise, kaybolan yıldızın yeri Ortodokslar'ın nezaretinde olduğu için yıldız yerine koyma hakkının kendilerine ait olduğunu savunuyordu (Buzpınar, 2007: 185). Ancak Osmanlı Devleti, Beytüllahm Kilisesi'nde kaybolan yıldızın her iki tarafın da yapmasını kabul etmemiştir. Çünkü Osmanlı Devleti, yıldız meselesinin daha büyümemesi, yapılacak olan yeni yıldızın ileride mülkiyeti için ortaya yeni münakaşaların çıkmaması için, eski yazı ve şekliyle yeni bir yıldız kendi tarafından yaptırılarak eski yerine konmasına karar vermişti. Ancak Fransa'nın yeni elçisi General Aupick 1848'de, Osmanlı'nın bu kararından hoşnut kaldığını ama bir tarafın iddiaları vaki iken diğer tarafın küstahane inkârı ortadayken meselenin böyle giderilmesinin uygun olmadığını dile getirerek durumu protesto etmiş ve yeni bir yıldızın yapılması ruhsatının kendilerine verilmesini istemiştir (BOA, HR. MKT, 29/61; BOA, HR. MKT, 24/10). Ayrıca bir vakitten beri Kudüs'e gelen hacıların çoğunlukla Rum olduklarını, Latin hacıların giderek azaldığını belirterek, meselenin böyle halledilmesi ileride tekrar münakaşaya sebep olarak, Rumların Latinlerin haklarını kanıtlamalarını istemelerine sebep olacağını söylemiştir (BOA, HR. MKT, 29/61). Böylece 1850 yılı baharında Kutsal Yerler Sorunu büsbütün devletlerarasında alevlenmiş bulunuyordu.

28 Mayıs 1850 tarihinde Fransız elçisi, Hariciye Nazırı Ali Paşa'ya bu meseleye dair bir nota verdi. Bu notada 1740 Kapitülasyonu ile temin olunmuş kutsal yerlerden vaktiyle Katolikler'e ait iken sonradan Ortodokslar tarafından zapt olunan mahallerin iadesi isteniyordu (Baykal, 1959: 245).

Fransa'nın bu istekleri, İstanbul'daki Avusturya, İspanya, Portekiz, İki Sicilya ve Toskana temsilcileri tarafından da destekleniyordu (Karal, 1999: 226).

Nota ile Katoliklere iadesi istenilen kutsal yerler şunlardır:

1. Beytüllahm Kilisesi
2. Beytüllahm Kilisesi'nin içindeki Mağaratü'l-Mehd ve 1847'de kaybolan yıldızın yerine konması için gerekli ruhsat verilmesi
3. Hz. Meryem'in makamı
4. Hacer-i Mugtesil
5. Hz. İsa'nın makamı, Frenk rahiplerinin Kamame Kilisesi'nin kubbesini tamir edebilmeleri ve kilise içindeki eşyaların 1808 tarihinden evvelki hale konması (Türkgeldi, 1987: 2).

Fransa'nın bu isteğiyle Kutsal Yerler Sorunu siyasi bir problem olarak Babiâli'ye resmen intikal etmiş oluyordu. Baykal, Babiâli'nin, meselenin bundan sonraki gelişmesinde oldukça tereddütlü olduğunu ve her iki tarafın aynı zamanda gönlünü yapmaya meselenin mahiyetinin elverişli olmadığını belirtmektedir. Bundan dolayı Babiâli meseleyi inceden inceye ve tam bir tarafsızlıkla inceleyerek işin içinden çıkmak istiyordu. Babiâli, Fransa'nın istediği şekilde nota ile istenilen ziyaret yerlerinin

Ortodokslar'dan alınarak Katolikler'e verilmesinde bir takım ciddi mahzurlar görüyordu. Ayrıca Rusya'nın meseleye müdahale edeceğini biliyor ve bu sebeple meseleyi sükûtle geçiştirmek için gerek Paris'teki elçisi ve gerekse İstanbul'daki Fransız elçisiyle görüşmekteydi. Ancak her defasında *“Biz ahden müstahak olduğumuz şeyleri istiyoruz, iki devlet arasında mün'akid olan ahdın icrasına kimsenin bir şey demeğe hakkı yoktur ve bir muamele tarafeyn-i muahideyn'in inzimâm-i muvafakatiyle değiştirmek veyahut iptal olunmadıkça anın hükmü ilelebed bakidir ve yalnız bir tarafın rey-i hodiyle te'hir-i icrası veya feshi kabil değildir”* yollu cevaplarla karşılaşmaktaydı (Baykal, 1959: 246).

Diğer yandan Fransız elçisi, işi bir an evvel bitirmek amacı ile durmadan Babiâli'ye müracaat ederek Fransız notasının cevabını istiyordu. Nihayet Osmanlı Hariciye Nazırı Ali Paşa, 1 Ocak 1851'de Babiâli'nin cevabi notasını verdi. Bu notada Ali Paşa, Osmanlı Devleti'nin antlaşmalara daima bağlı kaldığını ve bunları yürürlükte saymakta devam ettiğini ifade ettikten sonra *“Kudüs-ı Şerif'te kâin Hıristiyan ziyaretgâhlarının cümlesine mezâhib-i muhtelif-i İseviyye'nin kâffeten hisse-i ziyaretleri olduğundan her tarafın elinde müte'adid evamir-i âliyye ve senedat-ı kadime mevcut olmasıyla evvel emirde keyfiyet muhtelit bir komisyon marifetiyle ve kemâl-i bîtarafî ile tetkik olunmadıkça taraf-ı Devlet-i Âliyye'den kati bir söz verilmek bittabî mümkün değildir”* diyordu (BOA, İ.HR, 327/21165).

General Aupick bu cevapla hiç de tatmin edilmiş görünmüyor olacak ki, cevabi notadan anlaşıldığı gibi Babiâli'nin, 1740'dan sonra Ortodokslar'a vermiş bulunan fermanların eski imtiyazlara hanel verebileceği şeklindeki anlayışını Fransa'nın kabul etmeyeceğini bildirerek, 1740 Kapitülasyonları'nın hala yürürlükte sayıp saymadığını Babiâli'den sordu. Daha sonra görüşmelere Fransa elçisi General Lavaletle devam eden

Ali Paşa, bu soruya müspet bir cevap vererek General Lavalette'ye meselenin enine boyuna incelenmesi için karma bir komisyon kurulacağını bildirdi (BOA, İ.HR, 327/21165).

Bu komisyona Babiâli tarafından hariciye kâtibi Emin Efendi ile Logofet Aristarki Bey ve Fransa elçisi tarafından da Kudüs konsolosu M. Botta ile elçilik tercümanı Schefer komiser sıfatı ile tayin oldu (Türkgeldi, 1987: 231).

Elde bulunan vesikaları tetkike başlayan karma komisyon, neticede Fransız iddialarının haklı olduğunu kabul edecekken, Fransa elçisi, neticeyi beklemeden Osmanlı hükümetine yeni bir teklif sundu. Bu teklifte Osmanlı hükümetinin bu meselede uğrayacağı zorluğu kabullenen Fransa hükümeti, işi barış yoluyla bitirmek arzunda olup, bunun için de Rumlar'dan geri alınması istenen ziyaretgâhlardan altısının halen müşterek olarak kullanıldığını, geri kalan üçünün ise sırf Ortodokslar'a ait olmaktan çıkarılarak müşterek hale gelmesiyle meselenin hal olunacağını söyledi (Türkgeldi, 1987: 233).

Bu tekliften memnun kalan Babiâli sırf Katolikler'in elinde bulunan Kutsal Yerlere de aynı kaidenin teşmil edilmesine, yani bunların da müşterek hale getirilmesinin Fransa'nın razı olup olmayacağını anlamak istedi. Bu suali sormakla Babiâli, hiç şüphe yok ki, Kutsal Yerlerin hepsini iki mezhep arasında müşterek hale getirilmesi suretiyle meseleyi kesin olarak halletmek istiyordu. Ancak elçi, Ortodokslar'ın bu yolda herhangi bir istekleri bulunmadığına göre böyle bir şeye lüzum olmadığını beyan ederek buna yanaşmadı (Baykal, 1959: 247-248).

Babiâli, Fransa ile bu müzakereler devam ederken, Rusya'nın alacağı vaziyeti daima göz önünde bulundurmak mecburiyetindeydi. Gerçi Osmanlı Devlet'i Rusya'nın

bu hususa müdahaleye iki devlet arasındaki antlaşmalar gereğince hakkı olmadığını bildiği Ruslar'ın, aynı mezhepten olan Ortodokslar'ın davasıyla yakından ilgilendiğini de hiçbir zaman unutmuyordu. Gerçekten de Rusya, meselenin ta başından beri Babiâli'ye gayri resmi olarak ihtarlarda bulunmuş ve Kudüs'te statükonun muhafaza edilmesini istiyordu. Şimdi de Rusya elçisi Mösyö Titof, I. Nikola'nın Sultan Abdülmecit'e yazdığı mektubu veriyordu. Bu mektupla Rumlar'ın Kutsal Yerler üzerindeki haklarının kadim olduğunu ve bunun evvelki padişahlar tarafından verilen fermanlarla kabul edildiğini söyledi. Ayrıca yapılan görüşmelerde Rumlar'ın imtiyazatına Katoliklerce müdahale olunmayarak, haklarının değiştirilmemesi gerektiğini bildiriyordu (Türkgeldi, 1987: 236). I. Nikola'nın bu mektubuna karşılık olarak Sultan Abdülmecit de bir mektup göndererek Rumlar'ın daha önce elde ettiği haklarına dokunulmayacağını ve zaman zaman meydana gelen müdahalelerin engelleneceğini bildirdi (BOA, İ.HR, 327/21168).

Sultan Abdülmecit, I. Nikola ile bu mektuplaşmasından sonra Fransa ile tek taraflı bir anlaşma yapmaktan kaçındı ve kendi tarafından olmak üzere hem Fransa'ya hem de Rusya'ya bütün ziyaretgâhları müşterek hale getirmek teklifinde bulundu. Lakin her iki taraftan ret cevabı ile karşılaştı. Bunun üzerine Babiâli bu sefer yalnız Müslüman üyelerden mürekkep olacak bir komisyon kurdu. Yeni komisyon büyük bir titizlikle çalışmalarına başladı ve etraflı bir rapor hazırladı. Afif, Rüşdi, Tahsin, Arif, Yusuf Kamil ve Mehmet Rıfat Paşaların imzalarını taşıyan bu raporda, her iki tarafın dayandıkları vesikalar tarih sırasıyla birer birer ele alınarak incelenmiş ve böylece Latinler'e ait olmak üzere 17 ve Ortodokslar'a ait olmak üzere de 20 adet vesikanın özetleri verilmiştir. Ayrıca Ermeniler'e verilmiş olan üç vesika da yine özet olarak raporda yer almaktadır (Baykal, 1959: 248).

Komisyon bu vesikaları incelemeye başlarken, Rusya'nın bu hususta müdahale etmeye ahden hakkı olup olmadığı meselesinde bir vuzuha varmak için bu devletle imzalanmış olan antlaşmaları tetkik etmiştir. Bu antlaşmaların ikisinde yani 1774 tarihinde imzalanmış olan Küçük Kaynarca Antlaşması ile 1782 tarihli ticaret antlaşmasınının 2. 16. ve 17'inci maddelerinde rastlanan *“Rehabin zümresine münasip olan imtiyazat ile riayet oluna ve Hıristiyan diyanetine asla ednâ bir taarruz ile isâl-i tazyik olunmayup kiliselerinin tamir ve tecdidine vücûhla mümanaat olunmaya ve mârû'z-zikr kiliselerine hizmet eden eşhasa asla bir takrib ile taarruz ve müdahale olunmaya”* kayıtlarına nazaran Rusya'nın antlaşmaya dayanarak müdahale etmeğe hakkı olmadığı tespit edilmiştir. Bundan sonra adı geçen resmi vesikalara göre tarafların ne dereceye kadar hakları olmak lazım geldiği meselesinin tetkikine geçilmiştir. Rapora göre, en eski ve en yeni vesikalar Rumlar'ın elinde bulunduğundan ilk bakışta Ortodokslar tamamıyla haklı gibi görünmektedir. Fakat Fransızlar'ın ileri sürdükleri iddia da yine ahde dayandığından neticede komisyon, gerek Fransızlar'ı ve gerekse Ruslar'ın haklı oldukları yerleri birer birer tespit etmek lüzumunu duymuştur (Baykal, 1959: 249). Buna göre komisyon, Hacerü'l-Mugtesil civarındaki saha, Tâhûnü'l-Atik adlı saha ve buradaki mahzenler hakkında vesikalarda bir hüküm bulamamakla birlikte şu kararları almıştır:

1. Beytüllahm Kilisesi'ndeki Mağaratü'l-Mehd adlı Hz. İsa'nın doğduğu yer müşterek hale getirilecek.
2. Beytüllahm Kilisesi'nin şimal ve kible yönündeki kapılarının ve Mağaratü'l-Mehd'in kapısının birer anahtarı Latinler'e verilecek. Yalnız Latinler'e verilen bu anahtarlar sadece onların ayinlerini yapmaları için verilmiş

olup, ileride olabilecek bir münakaşada herhangi bir hakka sahip olmayacaklardır.

3. Hz. Meryem'in kabri ile ilgi vesikalarda doğrudan bir hüküm olmamasına rağmen, bütün mezhepler arasında müşterek olduğu halde Latinlerin bunun dışında kalması uygun görülmediğinden bunların sahip oldukları fermanlara göre bu yerlerden istifade etmeleri sağlanacaktır.

4. Hz. Meryem'in kabrinde Latinler'e verilecek müşterek ibadet hakkına mukabil, Ortodokslar'ı gücendirmemek için bunlara da Kübbetü'l-Mas'ad içinde ayin yapmak hakkının tanınması uygun görülmüştür (Mufassal Osmanlı Tarihi, 1963: 3019-3020).

Neticede ne Ortodokslar ne hamileri olan Rusya bu kararlardan memnun kalmadılar. Rusya'nın İstanbul'daki elçisi Mösyö Titof Hariciye Nazırının yanına gelerek evvelde bildirdiği gibi Kudüs'teki statükonun değiştirilmemesi gerektiğini ve bu yapılan düzenlemelerin ileride yeniden münakaşaya sebep olacağını söyledi. Ayrıca Mösyö Titof, Kübbetü'l-Mas'ad'ta Rumlar'ın sadece senede bir defa ayin yapmalarına mukabil, Latinler'in Hz. Meryem kabrinde her vakit ayin yapmalarını kabul edemeyeceğini bildirdi. Mösyö Titof daha ileri giderek alınan kararların değiştirilmemesi durumunda ileride Latinler tarafından meydana gelecek münakaşadan Osmanlı Devleti'nin sorumlu olacağını belirtti. Babıâli, Mösyö Titof'a verdiği cevapta Rumlar'ın haklarına herhangi bir hanel gelmediği, alınan kararların uzun incelemeler sonucunda alındığını bildirerek, ileride çıkabilecek sorunların ise alınmış kararlar doğrultusunda çözüleceğini söyledi (BOA, İ.HR, 327/21172).

Komisyon'un aldığı kararlara yalnız Rusya değil Fransa da itiraz ediyordu. Bunun üzerine 26 Ocak 1852'de Mustafa Reşit Paşa sadareten alınarak Ali Paşa sadarete, Fuat Paşa da Hariciye Nazırlığına getirilerek Fransızlar'ın teskinine çalışıldı (Türkgeldi, 1987: 3; Mufassal Osmanlı Tarihi 1963: 3020). Fransa elçisi Mösyö Lavalet, Hariciye Nazırı'nın yanına gelerek ilan edilen kararların tek taraflı hazırlandığını ve kendilerine haber verilmeden ilan edildiğini söyleyerek şikâyetlerini dile getirdi (BOA, İ.HR, 327/21175). Hariciye Nazırı alınan bu kararların uzun incelemeler sonucunda alındığını ifade ederek, Fransa'ya verilen hakların hiçbir şekilde değişmediğini söyleyerek karşılık verdi. Mösyö Lavalet bu cevaptan memnun olmamış görünüyor ki, 19 Mart 1852 tarihinde Babıâli'ye bir yazı göndererek, 1740 tarihinde imzalanmış antlaşmanın 33. maddesi gereğince Latinler'e verilmiş olan dört mahallin Rumlarla müşterek hale getirilmesinin antlaşma şartlarına uymadığını söyledi (BOA, HR. TO, 193/57; BOA, HR. MKT, 44/37).

Mösyö Lavalet'in bu yazısına Ali Paşa, Fransa'nın haklarına hiçbir hâlel gelmeyeceğini samimi bir şekilde ifade ederek, vesikalarda doğrudan hüküm olmayan kutsal yerler için münakaşaya sebep olmayacak şekilde tayine mecbur olduğunu bildirdi. Ayrıca tamire muhtaç olan Kamame Kilisesi'nin kubbesi için henüz bir karar alınmadığının ama yapılan incelemenin sonunda gerçekten kilisenin kubbesi tamire muhtaç ise gerekli talimatları vereceğini söyledi (BOA, HR. TO, 194/11).

2.3.1. Beylikçi Divan-ı Hümayun Kâtibi Afif Bey'in Kudüs'e Gönderilmesi

Kutsal yerler hakkında Fransa'ya bildirilen kararların ve Rumlara verilecek fermân-ı âlinin mahallinde tatbiki için Babıâli, Beylikçi Divan-ı Hümayun Kâtibi Afif Bey'i görevlendirerek Kudüs'e gönderdi. Fakat burada çıkan yeni güçlükler Babıâli'yi

müşkül bir duruma düşürdü. Çünkü Afif Bey her ne kadar alınan kararları uygulamaya gelmiş olsa da burada birden fazla meseleyle uğraşmak zorunda kalmıştır. Afif Bey, evvela Rumlar'a verilecek Padişah fermanının alenen okunması meselesiyle uğraştı. Rum patriği Kudüs'te herkesin önünde fermanın okunmasını istiyordu. Oysa Afif Bey'e verilen talimata göre sadece yazı ile yetkililerle bildirilecekti. Zor durumu düşen Afif Bey, İstanbul'dan yeni talimat istemek lüzumunu duydu. Aslında fermanın, Katolikler'e bir meydan okuma durumuna düşmekten sakınmak amacıyla ilgili makamlara verilerek sadece tescil ettirilmesi düşünülmüştü. Fermanın alenen okunmaması üzerine Rusya'nın İstanbul'daki elçisi Hariciye Nazırı'nın yanına gelerek, fermanın alenen okunulmamasının fermanın iptal edilmesi demek olduğunu söyledi. Bunun üzerine Babiâli zor durumu düşmüştü. Çünkü Fransa'ya fermanın sadece bir senet hükmünde olduğu ve alenen okunmayacağını söylenmişti. Sonunda Babiâli, fermanın alenen okunmasını ve Fransa'dan gelecek şikâyetlerine ise size vaat olunan suret bu idi diyerek gürültüye getirmeği uygun buldu ve alınan bu kararı derhal Kudüs'teki Afif Bey'e bildirildi. Afif Bey, ferman meselesini hallettikten sonra Beytüllahm Kilisesi'nin anahtarının Latinler'e verilmesi meselesiyle uğraştı. Komisyonun aldığı kararda, Beytüllahm Kilisesi'nin şimal ve kıble yönündeki kapılarının ve Mağaratü'l-Mehd'in kapısının birer anahtarı Latinler'e verilecekti. Lakin Latinler, kilisenin büyük kapısının anahtarını talep ediyorlardı. Ortodokslar da bu anahtarın Latinlere verilmesini istemiyorlardı. İkinci kez çıkmaza giren Afif Bey merkeze bir yazı yazarak Latinlerin Beytüllahm Kilisesi'nin büyük kapısının anahtarını istediklerini oysa kendisine verilen talimatnamede büyük tabirinin geçmediğini bildirdi. Ayrıca Afif Bey, Latinler'in bu anahtara ihtiyaçları olmadığını ve kilisedeki Mağaratü'l-Mehd'e girmek için başka kapıları kullandıklarını da söyledi (BOA, İ.HR, 327/21181).

Bu ikinci anahtar meselesi yüzünden çıkan anlaşmazlık dolayısıyla, mesele yeniden çıkmaza giriyor ve Babiâli'nin mevkiini büsbütün güçleştiriyordu. Her iki taraf da Babiâli'ye aynı şiddetle tazyik ediyor ve korkutuyordu. Osmanlı hükümeti bu ihtilafta kendini mağdur durumda sayıyordu. Fakat ne çare ki,

“iki tarafın arasında devlet-i âliye bulunup bir tarafça yalnız kendi tebaasında olan Rumların hukukunu muhafaza eylemekten başka ne Fransa ve ne de Rusyalı'nın dedikleri olmakta Saltanat-ı Seniyyece hiçbir fayda ummayarak asıl aranılan şey iki tarafı dahi mümkün merteye kırmayacak ve bihakkin şikâyetlerine sebep olmayacak suretle bir tarik-i tesviye bulmak ise de tarafeynin te'lif-i efkârı kabil olamayacağı anlaşılmuş olduğundan şimdi asıl hak hangi tarafta olduğunu ve Rusyalular ile Fransızlar'ın ellerinde bulunan ve irade-i seniyye-i Hazret-i Padişahî şâmil olması cihetiyle muhafazası lâzımeden olan mevaidnâmelerin hangisinin istediği olmaz ise gelecek mazarratı büyük olabileceğini aramak” lazım geliyordu.

Tekrar tekrar toplanan meclis-i meşverette yapılan uzun müzakereler neticesinde varılan karar Fransa'nın lehine idi. Ancak, Ruslar'ın kırılmamaları için de elden gelen her şey yapılmalı idi. Muhakkak ki, bir tarafın gönlünü yapmak öbür tarafın gönlünü kırmaktan geçiyordu. Osmanlı devlet adamları, haklı görünen Fransa'dan gelecek zararın Rusya'dan gelecek olan zarardan daha tehlikeli olacağına inanıyordu. *“Elhasıl şu kilise anahtarı ile Beriyyetüşşam'da bir muhasamet-i fi'iliyye kapusunu açtırmamak tarafı zihinlere mülâyim”* geliyordu (BOA, İ.HR, 327/21181).

Kamame Kilisesi'nin kapısının anahtarları Salahaddin Eyyubi zamanından beri Kudüs'te oturan iki Müslüman ailesine, Judeh ve Nuseybehler'e teslim edilmişti

(Nicault, 2001: 70). Bu kaide Osmanlı döneminde de devam etti. Şimdi Babiâli, iki devlete aynı bu kaide gibi Beytüllahm Kilisesi'nin kapılarının anahtarlarını Müslüman bir aileye verilmesi teklifinde bulundu. Rusya bu teklife şiddetle karşı çıktı. Fransa ise bunun Rusya'nın hatırı için yapıldığını bildiğinde teklifi kabul etmedi. Bundan sonra toplanan Meclis-i Mahsus'ta yine mesele enine boyuna müzakere edildi. Bir yandan da Rus ve Fransa elçileri ile görüşülüyordu. Fakat Rusya talebinde ısrar ediyordu. Fransa ise bu kadarına kanaat ettikten sonra Beytüllahm Kilisesi'nin ikinci bir anahtarı gibi cüzi bir şey bile Rusya'nın tehdidi ile kendisine verilmek istenmezse artık tahammülü kalmamış olduğunu ve hakkını Osmanlı Devleti'nde istemeye mecbur olduğunu ifade ediyordu. Bir müddet Babiâli, ya Fransa ya da Rusya'nın teklifini reddedeceğini göz önünde tutarak İngiltere'nin hakemliğine müracaat etmeyi düşündü. Fakat bu hareketi sonuç itibariyle mahzurlu buluyordu. Çünkü bir hakem kararı karşısında evvela, şimdi yapmakta olduğu fedakârlıktan daha fazlasına katlanmayı göze almak ve hakemin alacağı kararı kabul etmek gerekecekti. Sonunda Osmanlı Devleti, anahtarın Fransızlar'a verilmesini kabul ederek meseleyi çözmeye çalıştı (BOA, İ.HR, 327/21181).

Anahtar meselesini bu suretle halli ile mesele bitmiş değildi. Yukarıda dediğimiz gibi Hz. Meryem'in kabri mezhepler arasında müşterek olunmuştu. Lakin ziyaret günü hakkında bir şey belirtilmemişti. Afif Bey'e gönderilen yazıda önce Rum ve Ermeni cemaatleri ve ertesi gün Latinler'in ayin yapmaları bildirildi. Ayrıca her cemaatin ziyaretçilerinin girip çıkmalarına müsaade edilmişti (BOA, MKT. MHM, 756/104).

2.4. İngiltere'nin Tutumu

İngiltere XVIII. yüzyıl boyunca Ruslar'ın Osmanlı Devleti üzerindeki amaçlarını desteklemişti. Ancak Ruslar'ın Orta Doğu'da üstünlüğü sağlaması durumunda kendilerinin Orta Doğu'daki ekonomik çıkarlarının zarar göreceği ve Avrupa güçler dengesinin bozulacağı düşüncesiyle bu desteğini çekmeye başladı. Nitekim 1848 ihtilalleri İngiltere ve Rusya'nın arasını açmıştır (J. Shaw ve K. Shaw, 2006: 173).

Rus ordularının Macar ve Leh asileri üzerine insafsızca yürümleri, Eflak ve Boğdan'a girmeleri, Rusya'nın Macar mültecilerini¹⁴ Babıâli'den geri istemesi, buna karşılık İngiltere'nin Osmanlı Devleti'nin mülteciler hakkındaki cesaretli hareketini tasvip etmesine, donanmasını Çanakkale Boğazı önlerine göndermesi; Sen-Petersburg ile Londra'nın arasını iyice açtı. İngiltere'de kamuoyu Ruslar aleyhine dönmeye başladı. Rus genişlemesinin İngiliz hayati menfaatleri için bir tehlike teşkil etmekte olduğu yolunda açıklamalar yapıldı (Karal, 1999: 221).

1852 Aralık ayı başında İngiltere'de Lord Aberdeen kabinesi işbaşına gelmişti. Lord Aberdeen kabinesinde, Dışişleri Bakanlığına, Ruslar'dan hiç hoşlanmayan Palmerston'un yerine Lord John Russell getirilmişti. Palmerston içişleri bakanı olmuştu. Çar Nikola, İngiltere'deki bu hükümet değişikliğini, ilişkilerini tekrar düzeltmek için büyük bir fırsat olarak gördü ve Osmanlı Devleti konusunda İngiltere ile anlaşmak için teşebbüse geçmeye karar verdi. Başbakan Nesselrode, Çar'ı bu teşebbüsünden vazgeçirmek istediye de, son derece otoriter olan ve kendisinde büyük müzakerecilik yeteneği gören Çar, Nesselrode'yi dinlemedi (Armaoğlu, 1997: 231-233).

¹⁴ Ayrıntılı bilgi için bkz. Bayram Nazır, *Macar ve Polonyalı Mülteciler Osmanlı'ya Sığınanlar*, İstanbul 2007.

9 Ocak 1853 gecesi Petersburg'daki kışlık sarayda verilen baloda, İngiliz elçisi Sir Hamilton Seymour'a yaklaşarak şunları söyledi:

“İngiltere ile samimi bir dostluk arzu ederim. Siz bir zamandan beri buradasınız ve birçok meselede menfaatlerimizin ortak olduğunu bilirsiniz. Biz anlaşdıktan sonra Batı Avrupa Devletleri için endişe etmem; diğerlerinin düşüncesi benim için pek değerleri yoktur. Türkiye'ye gelince, bu bambaşka bir problemdir. Bu memleket buhranlı bir durumdadır. Başımıza pek çok işler çıkarabilir”(Türkgeldi, 1987: 7).

İngiliz elçisi, Çar'dan Türkiye hakkındaki düşüncelerini açıklamasını rica edince I. Nikola şöyle devam etti:

“Türkiye mühim, buhranlı bir mevkide bulunuyor; bize birçok gâile ve müşkilât çıkarabilir; kucağımızda hasta, hem de ziyâdesiyle hasta biri var; lüzumlu tedbirlere mürâcaat etmeden evvel bu hasta adam kolumuzdan kurtulacak olursa, bizim için felâket olur” demişti.

İngiltere elçisi verdiği cevapta:

“Haşmetmeâb! Hasta adam diyorsunuz; affınıza mağrûren, iyi huylu âlicenâb ve kuvvetli bir adamın, zayıf ve rahatsız bir kimseyi koruması ve yardım etmesi lâzım geleceğini beyana müsâraat eylerim” demişti (Aksun, 1994: 328).

Bu görüşmelerden beş gün sonra Çar, Seymorla tekrar görüşünce, Türkiye'de birkaç milyon Hıristiyan ahalinin menfaatini gözetmeğe mecbur olduğunu ve mevcut olan haklarından vazgeçmeyeceğini bildirerek, cümlelerine şöyle devam etti:

“Bakınız! Biz hastanın temdid-i hayatını arzu ediyoruz; fakat hasta ansızın ölebilir, biz öleni dirilmeğe kadir değiliz. Bundan ortaya çıkacak hercümerce maruz kalmaktan ise her ihtimale karşı evvelden hazır bulunmak daha iyi olmaz mı? İşte hükümetinizin nazarı ittilâna arz etmek istediğim mesele budur” (Türkgeldi, 1987: 8).

İngiltere hükümeti, Çar’ın elçi tarafından bildirilen bu teklifini açık bir dille reddetti. Bunun üzerine Çar Nikola tek başına harekete geçmeye karar verdi ve bunun ilk adımı olarak da Prens Menşikof başkanlığında özel bir elçilik heyetini İstanbul’a yolladı.

3. MESELENİN YENİDEN İNCELENMESİ VE YAPILAN MÜZAKERELER

3.1. Rus Elçisi Prens Menşikof’un İstanbul’a Gelişi

I. Nikola, Osmanlı Devleti’ni paylaşmak hususunda İngiltere ile anlaşamayınca, bu devleti himayesi altına almayı düşündü. Zaten III. Selim devrinde Mısır’ın Fransız ordusundan kurtarılmasında ve II. Mahmut zamanında İstanbul’un Mısır kuvvetlerine karşı korunmasında, Rusya Osmanlı Devleti’ne yardımlarla, böyle bir himayeyi fiili olarak sağlamış, fakat sonraları gelişen olayların tesiriyle elden kaçırmıştı. 1852’de Çar I. Nikola yeni bir teşebbüs yapmak için genel durumu uygun buldu. Prusya ve Avusturya, Rusya’nın dostu idi. Osmanlı Devleti’ne karşı ittifaklarını sağlamak mümkün olmasa bile, dostça tarafsızlıklarını elde etmek ihtimali çoktu. İngiltere, Osmanlı Devleti’nin toprak bütünlüğüne taraftar olduğunu Sen-Petersburg görüşmelerinde açıkça ifade etmişti. Fakat Osmanlı Devleti zararına gelişecek bir Rus hareketine karşı ne yapabilirdi? Coğrafi durumu, Londra hükümetine, Osmanlı Devleti’ne kısa bir zamanda donanmadan başka kuvvetle yardımda bulunmasına

elverişli değildi. Fransa ise, Rusya'nın hareketini önlemeye şüphesiz isteyecekti. Ancak Fransa da İngiltere'nin durumunda olup, ÷lkede rejim yeni değişmişti. Halkın, İmparatoru, Rusya'ya karşı bir harpte tutacağı şüpheliydi. İşte bu dūřünceler ve böyle bir ortamda Çar I. Nikola, İstanbul'a elçi olarak Prens Menřikof'u göndererek Osmanlı Devleti'ni himayesi altına almak için baskı yapmaya karar verdi (Karal, 1999: 227).

Kont Nesselrode, Prens Menşikof yerine Edirne Antlaşması (1829) ve Hünkâr İskelesi Antlaşması'nda (1833) Rus temsilcisi olan Prens General Aleksey Fyodorovich Orlov (1786-1861) ya da Paris'teki Rus Büyükelçisi Kont Nikolai Dmitrievich Kiselev (1802-1869) veya O'nun kardeşi Pavel D. Kiselev gibi tecrübeli diplomatları bu iç için Çar Nikola'ya önermişti. Fakat ya adı geçen şahıslar başarılı olacağına inanmadıkları için görevi kabul etmediler ya da Çar Nikola onları kabul etmedi. Her halükarda, Nikola sadece bir diplomat değil gerektiğinde askeri kararlar da alabilecek bir denizci komutan olmasını istiyordu. Üstelik Prens Menşikof, Çar'ın diğer bakanları ve görevlileri arasında nadir gör÷len üstün bir özelliği vardı. Zengindi ve devlet hazinesinden çalmıyordu. Bu yüzden de Çar Nikola'nın favorisiydi (Badem, 2010: 71).

Menşikof, prens, amiral, deniz işleri bakanı, Finlandiya genel valisi rütbe ve sıfatları yanında daha birçok unvanı şahsında topluyordu (BOA, İ.HR, 327/21182). Prens Menşikof, İstanbul'a gelirken Karadeniz donanmasını ve Basarabya'daki Rus ordusunu gözden geçirmişti. Maiyetinde meşhur Rus devlet adamlarından Prens Galitzin, Kont Nesselrode, Karadeniz filosu kumandanı Amiral Khornilof, Basarabya'daki ordunun kurmay başkanı General Nikopolchinski de vardı (Mufassal Osmanlı Tarihi, 1963: 3020).

Prens Menşikof'un İstanbul'a gönderildiği haberi duyulduğu zaman İngiltere elçisi Lord Stratford de Redcliffe İstanbul dışındaydı. Fransa elçisi Lavalette de azledilmiş olup yerine tayin olunan De La Cour ise henüz İstanbul'a gelmediğinden İngiltere ve Fransa elçilikleri birer maslahatgüzar tarafından idare edilmekteydi. İngiltere maslahatgüzarı Colonel Hugh Rose ve Fransa maslahatgüzarı Vincent Benedetti böyle bir haberi duyunca telaş ve endişeye düştü (Türkgeldi, 1987: 12; Badem, 2010: 74). Bundan sonra Colonel Rose bütün mesuliyeti üzerine alarak Malta'daki İngiliz donanmasına hareket emrini verdi. Aynı zamanda durumu devletine bildirdi. Bu haberin Paris'e gelmesi üzerine Fransa hükümeti de Tolun'daki Fransız donanmasını çağırdı. İngiltere, İstanbul maslahatgüzarının endişelerini yersiz bulmamakla beraber, meseleyi büsbütün alevlendirmemek için ve Prens Menşikof'un yapacağı teklifleri bilmediğinden donanmayı göndermemeye karar verdi. Fransa ise İngiltere'den daha ileri giderek donanmasını Çanakkale önlerine göndermeyi uygun buldu. Aynı zamanda her iki memleket elçilerine derhal İstanbul'a dönmeleri bildirildi (BOA, İ.HR, 327/21187).

Prens Menşikof'u 23 Şubat 1853'de İstanbul'a getiren gemi Beşiktaş sarayı karşısında demirledi. Menşikof'u Babiâli'den "*rütbe-i saniye mütemayizini haiz ve akranı arasında mahşer midillisi unvanı ile hariciye teşrifatçısı*" Kamil Bey karşıladı (İrtem, 2007: 110).

Prens Menşikof, İstanbul'da son derece şımarık ve küstahça tavırlar takınmıştı. Geldiğinin ertesi günü usul dışı bir kılıkla ve gündelik elbisesiyle, yani büyük üniformasını giymeyip ve nişanlarını takmadan Babiâli'ye gitti. Sadrazamla görüştüktan sonra usulen Hariciye Nazırı'nı ziyaret etmesi lazım gelirken bunu yapmadı (Kurtoğlu,

1927: 6). Sebep olarak da Hariciye Nazırı Fuad Efendi'nin¹⁵ Rus düşmanı ve sözünde durmaz bir kimse olduğunu ileri sürdü. Asıl sebep ise daha evvel Mülteciler Meselesi'nde Osmanlı görüşünü anlatmak ve müdafaa etmek için Rusya'ya gönderilmiş olan Fuad Efendi'nin siyasi şahsiyetinden çekiniyor, müzakerelerde onunla karşılaşmak istemiyordu (Mufassal Osmanlı Tarihi, 1963: 3020).

Osmanlı Devleti, Menşikof'un bu hareketleriyle Rusya'nın mutlaka bir mesele çıkarmak istediklerini anlamıştı. Kendilerine bu fırsatı vermemek için de Fuad Paşa'yı görevden uzaklaştırmayı düşünürken, durumu hisseden Fuad Paşa kendiliğinden istifa edince, yerine Rıfat Paşa tayin edildi (İnal, 1962: 157).

Prens Menşikof'un yeni Hariciye Nazırı Rıfat Paşa'yı Babiâli'de değil, Paşa'nın Babiâli civarındaki konağında ziyaret etti (İrtem, 2007: 112). Bu ziyarette Prens Menşikof, Kudüs'teki ziyaret yerleri hakkında Fransa ile verilen bazı kararların değiştirilmesini ve eğer buna müsaade olunmadığı halde umur-ı mezhebiyye meselesini kabul ettirmeğe çalışacağını bildirdi. Rıfat paşa, bu meselenin pek nazik olduğunu, Avrupa gazetelerine yanlış yansıtıldığını ve alınan kararların uzun görüşmeler neticesinde verildiğini bildirdi. Ayrıca Rıfat Paşa, alınan kararlarda Osmanlı Devleti'nin herhangi bir menfaatinin olmadığını, Katolikler'in hakları kadim olduğundan bu kararların uygun görüldüğünü de söyledi (BOA, HR. MKT, 59/22). Bu görüşmenin ertesi günü Prens Menşikof, Babiâli'ye bir yazı göndererek Sultan Abdülmecit'in huzuruna çıkmak istediğini bildirdi (BOA, İ.HR, 327/21182).

¹⁵ Fuad Efendi, ulemadan İzzet Molla'nın oğlu idi. Menşikof'un İstanbul'a geldiği sıralarda 42 yaşında idi. Uzunca boylu, zeki ve zarifti. Umumi bilgisi kuvvetli, İmparatorluk hakkında bilgisi realistti. İngilizce ve Fransızca'yı iyi biliyordu. Ayrıntılı bilgi için bkz. Orhan F. Köprülü, "Fuad Paşa", *TDV. İA, XIII*, İstanbul 1996, s.202-205.

Prens Menşikof, Padişah huzuruna kabul edildiğinde İmparator I. Nikola'nın tekliflerini sundu. Sultan Abdülmecit bunlardan din ve devlete dokunacak olanların değiştirmesi gerektiğini söyledi. Fakat Prens Menşikof, bunların bir harfinin bile değişmeyeceğini gayet sert bir şekilde bildirdi. Sultan, bu teklifleri aynen kabulde mazur olduğunu beyan edince Prens Menşikof bir noktasının değiştirilmesi harbe sebep olacağını şımarık tavrı ile anlatmağa kalkıştı. Bunun üzerine Sultan Abdülmecit, *“İmparator hazretleri kuvvetine güveniyor ise benim de Allah'ım var!* diyerek görüşmeye son verdi (İrtem, 2007: 112).

Prens Menşikof, görüşmelerin iki devlet arasında gizli olarak cereyan etmesini istiyordu. Lakin Osmanlı Devleti, görüşmelerin neticelerini Paris ve Londra'ya posta ile bildiriyordu. Çünkü bu iki devlet daha önce donanmalarını Osmanlı Devleti'ne göndererek ne kadar yardım yapabileceğini göstermişlerdi. Ayrıca Fransa çoktan görüşmelere müdahale etmek için Mösyö De La Cour'u İstanbul'a göndermişti ama Mösyö hala İstanbul'a ulaşamamıştı (BOA, A.AMD, 43/46).

Hariciye Nazırı Rifat Paşa, 19 Mart 1853'te Prens Menşikof'la tekrar bir araya gelince meselenin Fransa Devleti ile müşterek olduğundan yapılan görüşmelerin sonuçlarını Paris'e bildirdiğini söyleyerek Paris'ten gelen cevaplar neticesinde görüşmeleri sürdüreceğini söyledi (BOA, İ.HR, 327/21188). Ertesi gün Prens Menşikof, Rifat Paşa'yla tekrar görüşünce İngiltere elçiliğine Londra'dan bir haber geldiğini söyleyerek buna dair İngiltere maslahatgüzarının bir şey söyleyip söylemediğini sordu. Rifat Paşa, henüz buna dair bir şey olmadığını ama yapılan yazışmalarda İngiltere'nin Osmanlı Devleti'nin toprak bütünlüğünü savunacağını söyleyerek karşılık verdi (BOA, İ.HR, 327/21184; BOA, A.AMD, 42/83).

3.2. Prens Menşikof ile Hariciye Nazırı Rıfat Paşa ile Yapılan Müzakere

Prens Menşikof'un tebliğ ve teklifleri üzerine yapılacak müzakereye kadı askerlerden ve Ahkâm-ı Adliye Meclisi azasından Arif Efendi ve Rıfat Paşa memur edildi (İrtem, 2007: 112).

Prens Menşikof, 27 Mart 1853'te patrikhanenin sahip olduğu imtiyazları gösteren evrakı ve Rum mezhebine dair verilecek senet suretini Rıfat Paşa'ya teslim etti. Rıfat Paşa, bu evrakları derhal tercüme ettirerek vükela heyeti ile birlikte tekrar tekrar inceleyerek yapılacak müzakereye hazırlık yaptı (BOA, A.AMD, 43/12). Nisan ayının ilk Perşembe günü başlayan müzakereye şu meseleler tartışıldı.

Birinci olarak görüşülen mesele, Beytullahim Kilisesi'nin büyük kapısının anahtarının Latinler'e verilmesi idi. Prens Menşikof, bu anahtarın kadimden beri Rum papazlarına ait olduğundan Latinler'e verilmesini kabul edemeyeceğini söyledi. Rıfat Paşa, daha önce ilan edilen fermanda da denildiği gibi *"bu anahtar ile Latinler'e kilisay-i mezbûrde kadîmî vechile yalnız mürûr hakkı verilip derununda icray-i ayın etmek ve tasarrufunda iştirak eylemek hakkı verilmemiş olduğunu temin"* edilmişti diyerek karşılık verdi.

İkinci konu, 1847 yılında Beytullahim Kilisesi'ndeki Mağaratü'l-Mehd'den kaybolan yıldız meselesi idi. Bu yıldızın kimler tarafından yapılacağı, üzerine yazının ve tarihin nasıl yazılacağı tartışıldı. Rıfat Paşa, bu meseleyi de ilan edilen fermana göre yani yıldızın aslına uygun olarak Osmanlı Devleti tarafından yaptırılarak meselenin halledileceğini söyledi. Bu teklifi kabul eden Prens Menşikof yalnız yeniden ilan edilecek fermanda yıldızın Padişah tarafından bir hediye olduğunu ve kimsenin üzerinde herhangi bir hakka sahip olmadığını belirtilmesini istedi.

Üçüncü konu, Kabr-i Hz. Meryem’de icray-i ayin meselesi idi. Kudüs Patriği tarafından verilmiş olan belgeye göre Rum ve Ermeniler güneşin doğuşundan saat dörde kadar ve ondan sonra Katolikler iki veya üç saat ayin yapacaklar diye vakit tayin edilmişti. Ama Kudüs’e gönderilen Afif Bey’in gönderdiği rapora göre ise Latin, Rum ve Ermeni milletlerinden her birine başka başka bir gün tahsis olunmuş olup Rumlar’ın buna yanaşmadığını bildiriyordu.

Dördüncü husus, Beytullahim Kilisesi’nin doğu tarafında bulunan iki kıta bahçe idi. Bu iki bahçe öteden beri Rum ve Latin milletleri tarafından nezâret olunarak hiç kimsenin hukuk-ı tasarrufiyesi olmaksızın şimdiye kadar nasıl kullanılıyorsa yine öyle kullanması lazım gelir diyerek bu mesele üzerinde pek fazla durulmadı.

Beşinci mesele, Kamame Kilisesi’nin etrafındaki hanelerin yıkılması meselesi idi. İddiaya göre bu hanelerin Fransızlar’a satılması mukaddemâ vaad olunmuştu. Rıfat Paşa, iddiaların asılsız olduğunu, bahsedilen bu hanelerin birisi zaviye ve diğerinin medrese olup vakıf dâhilinde bulunması cihetiyle yıkılması ya da satılmasının söz konusu olamayacağını söyledi (BOA, İ.HR, 327/21191).

Altıncı mesele, Kamame Kilisesi’nin büyük kubbesinin tamiri ile ilgili idi. Osmanlı Devleti tarafından yapılacak olan bu kubbenin tamiri çeşitli tartışmalardan dolayı sürekli ertelenmekteydi. Ayrıca tamir edilecek kubbenin üzerindeki tasvirlerin hangi mezhebe ait olduğu ve nasıl tekrar yapılacağına araştırılması tamirin hemen yapılmasını engelliyordu. Kubbenin üzerindeki tasvirlerin incelenme ve hangi mezhebe ait olduğunun belirtilmesi için de Esad Efendi görevlendirilmişti. Esad Efendi’nin mahallinde yaptığı incelemeler sonucunda tanzim ettiği resimlerin bir kütası Prens Menşikof’a gönderilmişti (BOA, İ.HR, 100/4985; BOA, A.AMD, 47/39). Prens

Menşikof, kubbenin Rum Patriği nezaretinde tamir edilmesini istiyordu. Lakin kubbenin müşterek olmasından dolayı sadece Rum Patriği değil Latinler'in Patriği'nin de olması gerekiyordu. Latin Patriği'nin nezareti Rumlarca bir istihkak demek olduğundan buna yanaşmayarak nihayet patriğin sadece tamir sırasında ihtarâ mezun olmasını kabul ettiler.

Prens Menşikof, meseleleri tartıştıktan sonra Kutsal Yerler için alenen ilan edilecek bir senet tanzim edilmesini istedi. Rıfat Paşa bunun üzerine kendisinin kutsal yerler meselesinin görüşülmesi ve alınan kararların tatbikken müzakeresiyle görevlendirildiğini, istenilen senedin maddelerinin vükela arasında müzakere olunduktan sonra cevap verileceğini söyledi. Bu cevapla tatmin olmayan Prens Menşikof, kendisinin asıl memuriyeti kutsal yerler meselesi ve alenen ilan edilecek bir senedin elde edilmesi olduğunu söyleyerek *“eğer şu iki maddeyi birden müzakereye murahhas değil iseniz müzakerât-i vâkıa havanda su dövmek kabilinden abes ve beyhude olur; işbu mesele-i Kudüs'îyye bir sened-i aleni tanzim kılınmak üzere Nezaretin istizanını ve Kaynarca muahedesinin tenkihi hakkında biran evvel verilerek tenkihnâmenin kaleme alınmasını rica ederim”* diyerek müzakere salonundan ayrıldı (BOA, İ.HR, 327/21191; BOA, İ.HR, 327/21186). Buna mukabil Rıfat Paşa, mahirane bir diplomasi manevrası ile iki meseleyi birbirinden ayırıp evvela Ruslar'ın esas şikâyet konusu olan Kudüs meselesinin müzakere edilmesini, Ortodoks mezhebinin himaye maddesinin ise birincisinin bitirilmesinden sonra geçilmesini temin etmiştir. İngiltere ve Fransa hükümetlerine sırf Kutsal Yerler Sorununu halletmek vazifesiyle Prens Menşikof'u İstanbul'a gönderdiğini bildiren Rusya'nın, Babıâli'yi zorlayarak böyle bir ahitname koparmaktan maksadı açıktı. Bu sayede Ortodoks mezhebine eskiden beri tanınan hak ve imtiyazların daima korunacağını, Rus elçilerinin Ortodoks kiliseleri ve

ruhban hakkında söz söylemeğe hak ve yetkileri bulunacağını ve bunun Babiâli'ce hoş görüleceğini tasdik ettirmek suretiyle bütün Osmanlı tebaasından olan Ortodokslar üzerinde himaye hakkı kurmuş olacaktı. Buna mukabil Babiâli, böyle bir taahhüde girişmeğe asla razı olamazdı. Çünkü bunun, devletin hükümrânlık hakları ile telifi hiçbir veçhile kabil değildi (Baykal, 1959: 254).

3.3. Prens Menşikof'un Esas Talebini Yapması

Prens Menşikof'un İstanbul'a gönderilmesi haberiyle birlikte daha önce de söylediğimiz gibi, İngiliz ve Fransa elçileri İstanbul dışında olup, bu haberle birlikte hemen İstanbul'a çağrılmışlardı. 5 Nisan 1853'te Babiâli'de ve sarayda büyük nüfuzu bulunan İngiliz elçisi Stratford de Redcliffe İstanbul'a vardı. Kısa bir süre sonra da Fransız elçisi De La Cour İstanbul'a geldi (Poole, 1999: 132).

Stratford de Redcliffe, Rıfat Paşa'ya Kutsal Yerler hakkındaki dileklerinin adalete uygun bir yolda incelenmesini, Ortodoks tebaanın Çar himayesine amaç tutanlarının da reddedilmesini tavsiye etti (Karal, 1999: 229). Fransız elçisi De La Cour'a gelince, Kutsal Yerler Sorunu, Katolik devletlerin mümessili ve Katolik haklarının müdafî sıfatıyla derhal Prens Menşikof'la görüşmek istedi. Prens Menşikof'la görüşen De La Cour, meselenin Osmanlı Devleti ile Rusya arasında hallinin imkânsız olduğunu, mevcut antlaşmaların buna engel bulunduğunu açıkça ve kesin bir şekilde bildirdi. Rus elçisi, daha fazla ısrar edemediğinden Babiâli, Fransa ve Rusya arasında müzakereler başladı. Üç hafta süren bu müzakereler sonunda Kutsal Yerler Sorunu hakkında şu noktalarda karar alındı (Mufassal Osmanlı Tarihi, 1963: 3021-3022).

1. Beytullahm Kilisesi'nin bir anahtarının Latinler'e verilmesi Rumlar'ın hukuk-i kadîmelerini değiştirmeyeceğinin belirtilmesiyle, “*bu anahtar ile Latinlere kilise-yi mezbûrde kadîmî vechile yalnız mürûr hakkı verilip derununda icra-yı âyin etmek ve tasarrufunda iştirak eylemek hakkı verilmemiş olduğu temin*” edilmiştir. Ayrıca kilisenin kapıcısı eskiden beri Rumlardan seğildiği için yine Rumlar'dan seçilecektir. Buna Latinler müdahale etmeye hakları olmayacaktır.

2. Beytullahm Kilisesi içinde olan mağarada mevcut olup, 1847 senesinde kaybolan yıldız Osmanlı hükümeti tarafından aslına uygun olarak yapılacak ve bu yıldız Padişah tarafından bir hediye olduğu kayda geçirilerek ileride herhangi bir mezhebin sahiplenmesi önlenmiş olacaktır.

3. Hz. Meryem'in kabrinde ayin ve ziyarete hakkı olan cemaatler her gün ayin ve ziyaret edebilecekler. Cemaatler birbirlerine mani olmamak şartı ile güneş doğmadan her sabah birer buçuk saat Rumlar ve müteakiben birer buçuk saat dahi Ermeniler ve Latinler ayin yapabilecekler ve bu düzenin ayarlanması Osmanlı Devleti tarafından yapılacaktır.

4. Beytullahm köyündeki Efrenc kilisesine bitişik olan iki kıta bahçe Rum ve Latinler tarafından korunarak, hiç kimsenin hukuki tasarrufiyesi olmaksızın şimdiye kadar nasıl kullanılıyorsa yine aynı şekilde kullanılacaktır.

5. Kamame Kilisesi yakınında olan haneler zaviye ve mescit olarak vakıf dâhilindedirler. Bunların alınması ve yıkılması câiz olmadığından Kamame'ye bakan pencereleri kapatılacaktır.

6. Kamame Kilise'nin büyük kubbesi tamire muhtaç olduğundan ve bunun şimdiye kadar tamiri tehir olunması bazı ihtilaftan neşet ettiğinden dolayı Osmanlı Devleti tarafından tamir edilecektir. Tamirat işi için görevlendirilen mühendisin incelemelerinden sonra başlanıp, tamirat sırasında Rum Patriği ihtarata mezun olacaktır.

7. Şimdiye kadar Rumlar'ın ellerinde olan ziyaretgâhlar eskisi gibi ellerinde olacaktır (BOA, İ.HR, 327/21191).

İngiltere, Fransa ve Osmanlı Devleti'nin iyi niyetleri, Rusya ile ihtilafa son vermeğe kâfi gelmedi, çünkü Prens Menşikof'un asıl maksadı başka idi. Nitekim Kutsal Yerler Sorunu halledilince asıl gayesini açığa vuran talepleri bildirdi. Bunu İstanbul'a gelişinden yaklaşık iki ay sonra Babiâli'ye verdiği yeni bir ultiमतomla yaptı (5 Mayıs 1853). Bu ultiमतoma göre:

1. Osmanlı Ülkesinde yaşayan Ortodoks mezhebinin tasarrufunda bulunan emlak ve yerler, minel-kadim temin olunan imtiyazlar bundan böyle değişmeden devam edecek.

2. Kudüs-ı Şerif'teki gerek Rum Kilisesi'nin ve gerek Rum Kilisesi Patriği ile bunların maiyetinde bulunan piskoposların kadimden beri elde etikleri imtiyazlar korunacak ve Kamame kilisesi ile sair ziyaretgâhlarda hiçbir taarruza uğramadan ibadet edebilecekler.

3. 1852 yılında ilan edilen fermanla Kamame Kilisesi'nin büyük kubbesinin tamiri ve sair kutsal yerlerde belirlenen statüko korunacaktır.

4. Rusya'ya papazlarının ayinlerini icra edecek bir kilise ve hastalarının bakımını yapacak bir hastane inşası için münasip bir yer verilecektir. Ayrıca bu kilise ve hastanenin kontrolü Beriyyetü's-Şam ve Filistin'deki Rusya konsolosunun elinde olacaktır (BOA, İ.HR, 328/21217).

Prens Menşikof'un bu ultiatomundan sonra Rıfat Paşa, Sadrazam Damat Mehmet Ali Paşa'nın Boğaziçi'ndeki yalısında Stratford de Redcliffe ile görüştü. Stratford de Redcliffe, Menşikof'a verecekleri cevapta bir müzakere kapısı açmalarını öğütledi ve böyle bir garanti verilmeyecek bile olsa, Sultanın bütün uyruklarının dini ve sivil imtiyazlarını kesinleştiren bir ferman yayımlayarak ve beş büyük Avrupa Devleti'nin resmen garanti vermek suretiyle hem kendi otoritesini güçlendirmesini, hem de garanti isteğine bir karşılık vermesini ileri sürdü. Bunun üzerine Sadrazam İngiliz donanmasına başı sıkıştığı takdirde güvenip güvenmeyeceklerini sordu. Bu soru üzerine Stratford de Redcliffe şu cevabı verdi: “ *Bu dönemde durumu manevi bir çerçevede içinde incelemenin uygun olacağı sanımdayım. Bu bakımdan tehlike ve güçlükler ne olursa olsun, telaşa yol açacak ve öfke kabartacak her türlü gösterilerden sakınılması gerektiğini belirtmek isterim*” (Poole, 1999: 138).

Bu görüşmeden sonra Rıfat Paşa, Prens Menşikof'a uzlaşıcı bir nota yollayarak Filistin'deki kilise ve hastaneyle ilgili henüz halledilmemiş hususları müzakereye hazır olduğu belirtti ve Sultanın Hıristiyan uyruklarının hak ve imtiyazlarını sonuna kadar koruyacağını söyledi. Fakat bir hükümetin bağımsızlık hukukuna aykırı olarak başka bir hükümetle bağımsızlığını doğrudan doğruya ilgilendiren ve tehlikeye atan maddeleri kabul edemeyeceğini ileri sürdü (Türkgeldi, 1987: 270-272).

3.4. Hariciye Nazırı ile Sadrazamın Değişmesi ve Reşit Paşa'nın Tasarısı

Prens Menşikof, 5 Mayıs 1853 tarihli verdiği ultimatoma ret edilmesi üzerine 11 Mayıs 1853'te Babıali'ye ikinci bir ultimatoma verdi. İstekleri kabul edilmezse ilişkilerin kesileceğini, bundan doğacak tüm sonuçların sorumlusunun Osmanlı hükümeti olacağını söyledi ve cevap için Babıali'ye bu kez üç günlük bir süre tanıdı (BOA, HR.MKT, 46/79).

Bu esnada bir gün Mustafa Reşit Paşa'nın adamı olup bir taraftan İngiliz elçisi ile diğer taraftan Rusya elçisi ile münasebeti bulunan Aristaki Logofet Bey önce Reşit Paşa'yı sonra da Prens Menşikof'ı ziyaret etti. Bu ziyaretinde Prens Menşikof'a:

“Elçiliğinizin baş tercümanı Arkiropulo Osmanlı parasına kapılmıştır. Hatta benim vasıtamla hükümet-i seniyyece ona bir mülk ihsan olmuştur. Bu mükâfata bedel sadrazama Rusya'nın tekliflerine ehemmiyet verilmemesini tavsiyeden fariğ olmuyor. İstanbul'a vürudunuzda Hariciye Nazırı Fuad Efendi'ye işten el çektirdiniz; şimdi de Damad Mehmed Ali Paşa'nın azli ile Reşid Paşa'yı sadarete nasbettirmeğe muvaffak olmalısınız. Reşid Paşa sulh ve müsalemeye tarafgir, Rusya'nın miknet ve şevketine, Devlet-i Âliyye kuvvetinin kifayetsizliğine vakıf ve kanidir. Onunla meseleyi daha kolay halledebilirsiniz” dedi (İrtem, 2007: 114).

Bunun üzerine Prens Menşikof, Mustafa Reşit Paşa'ya bir mektup yazarak ondan Padişah'ın üzerinde müessir olmasını diledi¹⁶. Osmanlı heyet-i vükelası, nihai bir anlaşma zemini bulmak ümidiyle Prens Menşikof'u bir kere daha görüşmeğe davet edince, elçi ertesi gün geleceğini söyledi. Fakat o, daha başka türlü hareket ederek ertesi

¹⁶ Prens Menşikof'un Reşit Paşa'ya gönderdiği mektup için bkz. Ali Fuat Türkgeldi, *Mesail-i Mühimme-i Siyâsiye*, (Haz. Bekir Sıtkı Baykal), I, Ankara 1987, s. 291-293.

günü kendisini Mehmet Ali Paşa'nın konağında bekleyen vükela heyetine uğramadan ve izin almaksızın doğruca saraya gitti. Padişahın huzuruna çıkarak Mehmet Ali Paşa'dan şikâyetle İstanbul'u terk etmeğe mecbur kaldığını, eğer Reşit Paşa Hariciye Nazırı olsaydı onunla muslihane bir hal çaresi bulmak kabil olabileceğini ifade etti. Bu halden telaşa düşen Padişah, Reşit Paşa'yı Hariciye Nazırlığına getirdi 13 Mayıs 1853 (Baykal, 1959: 257).

Bu arada İngiliz elçisinin teklifi ile Sadaret makamında ehil olmadığını belli eden Damat Mehmet Ali Paşa da bir gün evvel azlolunup yerine Meclis-i Vâlâ Reisi Giritli Mustafa Naili Paşa tayin olundu (Mufassal Osmanlı Tarihi, 1963: 3023).

3.4.1. Mustafa Reşit Paşa ve Prens Menşikof'un Görüşmesi

Reşit Paşa, Rusya ile ilişkilerin kopma noktasına geldiği bir anda Osmanlı diplomasisinin başına geçmişti. Koltuğuna oturur oturmaz kendisini bu son derece nazik bunalımın tam ortasında buldu. O kadar ki, Rus ultiatomunun süresi bir gün sonra bitiyordu. Reşit Paşa, bir gün içinde Menşikof'a cevap vermek durumuyla karşı karşıyaydı. Ruslar'ın istediği kabul edilirse, Osmanlı Devleti'nin bağımsızlığı, egemenliği ve hatta toprak bütünlüğü elden gidecekti; reddedilince Rusya ile ilişkiler kopacak ve muhtemelen yeni bir Osmanlı-Rus savaşı çıkacaktı (Şimşir, 1994: 80).

Mustafa Reşit Paşa, mutadı olduğu üzere Prens Menşikof ile kendince hazırladığı bir ön tasarı ile görüşmelere başladı. Buna göre daha evvelki müzakerelerde kabul edilen bazı noktaları derhal reddetti. Evvela, Küçük Kaynarca Antlaşması'nda İstanbul'da kurulacak Rus kilisesi için tanınan himaye hakkının, Ortodoks mezhebine Osmanlı Devleti'nde tanınan serbestlik ile birleştirip bundan Çar'ın bütün Ortodokslar'ın hamisi olduğu anlamı çıkarılmayacağını ileri sürdü (Mufassal Osmanlı

Tarihi, 1963: 3023). Ayrıca yeniden istenilen senedin Rum tebaasının himaye hakkının Rusya tarafına geçtiği anlamına geldiğinden kesinlikle kabul edilemeyeceğini söyledi. Çünkü bu Osmanlı Devleti'nin bağımsızlık ilkesine aykırıydı (BOA, İ.HR, 328/21217).

Prens Menşikof, isteklerinden gerilemek zorunda bulunduğunu anlıyordu. Lakin önceden pek fazla atıp tuttuğu için bunu yapamıyordu. Böylece, yanlış davranışı yüzünden içinden çıkılmaz bir duruma düşmüştü. Prens Menşikof, Osmanlı memleketlerinde yaşayan Ortodoks tebaasının din ve dünya işlerinde Çar'ın himayesine gireceğini ve Rusya'nın bundan vazgeçmeyeceğini önceden kesin şekilde ortaya atmıştı. Bundan dönmesi, devletin çoğu Rum olan Ortodoks tebaa üzerindeki prestijinden vazgeçmesi demektir. Şu halde bunu ya kabul ettirmek veya savaşmak durumuna düşmüş bulunuyordu. Burada, Osmanlı Devleti'nden ve devlet adamlarından göreceği mukavemeti hesaba katmamış, isteklerini mutlaka kabul ettireceğini sanmıştı. Müzakerelerin idaresini elinde tutmak için İstanbul'a gelir gelmez çetin bir devlet adamı olarak tanıdığı Fuat Paşa'yı Hariciye Nezareti'nden uzaklaşmasını sağlayarak ya da neden olarak, bir müddet sonra Legofet Aristaki Bey'in sözüne kanarak yeni Nazır Rıfat Paşa'nın azli ile ve Mustafa Reşit Paşa'nın onun yerini almasını istemişti. Şimdi ise nasıl çetin bir cevize çattığını anlıyordu (Mufassal Osmanlı Tarihi, 1963: 3023).

3.5. Prens Menşikof'un Son Talepleri ve Siyasi Münasebetleri Kesip Gitmesi

Reşit Paşa, 14 Mayıs günü acele İngiliz elçisini nezdine çağırdı. Prens Menşikof'un Babıâli'nin daha önceki cevabını yok saydığını, derhal nihai ve kesin bir cevap istediğini, yoksa ilişkileri kesme tehdidinde bulunduğunu anlattı. Bu konuda Redcliffe'nin düşüncesini sordu. İngiliz elçisi, Babıâli'nin cevap vermek için Prens Menşikof'tan birkaç günlük bir süre isteyebileceğini, son kabine değişikliğinde rolü

olduğu anlaşılan Prens Menşikof'un bu değişiklik yüzünden istenecek süreye pek itiraz edemeyeceğini söyledi. 15 Mayıs günü Reşit Paşa, Prens Menşikof'a kısa bir ara cevap verdi. Hükümet değişikliğinden dolayı "*böylesine nazik bir konuda hemen kesin bir cevap vermek imkânsızdır*" dedi ve beş altı günlük bir süre istedi. Prens Menşikof, aynı günün akşamı Reşit paşa'ya cevap verdi. O gün 15 Mayıs günü "*resmi ilişkilerini kestiğini*" ancak en kısa zamanda cevap verilmesi için biraz bekleyeceğini bildirdi. Sorumluluğun ise Babıâli'ye ait olacağını tekrarladı. Rus tehdidi ve baskısı adamakıllı artmıştı. Prens Menşikof, 15 Mayıs günü Babıâli ile resmi ilişkilerini kestiğini bildirmişti. Ama henüz İstanbul'dan ayrılmamıştı. Son Osmanlı notasını bekliyordu (Şimşir, 1994: 80).

Reşit Paşa, bu meselede bir savaşı göze almış bulunuyordu. Çünkü böyle bir hal vukuunda İngiltere ve Fransa'nın Osmanlı Devleti'ni yalnız bırakmayacaklarını kestirmekteydi. Nitekim Fransa ve İngiltere elçilerinin donanmalarını hazır bulundurmaları yapacakları yardımın derecesini gösteriyordu (BOA, İ.HR, 328/21217). Reşit Paşa, mutlaka savaşa taraftar değildi ve bir savaşı tahrik etmeye uğraşmıyordu ama bu savaşı haklı sebeplerle kaçınılmaz hale gelirse buna girmemek için devletin şeref ve haysiyetinden ve hükümlerlik haklarından fedakârlıkta bulunmasına da taraftar değildi (Mufassal Osmanlı Tarihi, 1963: 3023). Ancak, bu işin mesuliyetini de tek başına yüklenmek istemeyerek Babıâli'de devlet adamlarından ve ulemeden mürekkep kırk altı kişilik büyük bir meclis kurdurup (Meclis-i Kebir) meseleyi burada bütün teferruatıyla müzakereye koydu 17 Mayıs 1853 (Karal, 1999: 230).

Meclis, son Rus isteklerini de incelikten sonra, kırk üç kişilik bir çoğunlukla bu istekleri redde karar verdi. Üç kişi yalnız tekliflerin kabulü lehinde oylarını kullanmışlardı. Buna göre son Osmanlı notası hazırlandı. Notanın Ruslara ulaşmadan

önce Reşit Paşa, 18 Mayıs günü Prens Menşikof'u ziyaret etti. Son dakikada onu biraz olsun yumuşatmayı denedi. Ama çabası boşa gitti. Prens Menşikof yumuşamadı; tersine sinirlenip sertleşti. Reşit Paşa'nın ziyaretini bir oyalama taktiği olarak gördü; Osmanlı cevabını beklemedi (Şimşir, 1994: 81). Aynı gün Babıâli'ye sert bir nota daha gönderdi. Bu nota içerik bakımından 5 Mayıs 1853 tarihinde verdiği notadan farksızdı¹⁷. Ayrıca Menşikof, görevinin sona erdiğini, İstanbul'da bir Rus elçiliği bulundurmanın artık anlamının kalmadığını, Rus elçiliği personeliyle birlikte İstanbul'u terk etmeye karar verdiğini bildirdi. Ayrıca Rus isteklerinin kabul edilmeyişinin, Rusya'ya ve Ortodoks dinine bir hakaret olduğunu söyleyerek, istediklerini Rusya'nın kuvvet yoluyla elde edeceğini de belirtti. Bu durumda Reşit Paşa'nın, istemiş olduğu beş altı günlük süreyi beklemesinin anlamı da kalmıyordu, bunun için Reşit Paşa, hazırlanmış olan Osmanlı notasını Menşikof'a gönderdi. Notada Rum Ortodoks kiliselerine Osmanlı padişahlarınca verilmiş dini imtiyazların korunacağı, bu imtiyazların öteki Hıristiyan mezheplerine tanınan hak ve ayrıcalıklardan daha az olmayacağı belirtiliyordu. Ayrıca Kudüs'te Ruslar için bir kiliseyle bir hastane yaptırılacağını, bu konuda ve Kudüs'teki Rus papazlarının imtiyazları konusunda Babıâli'nin Rusya ile bir senet imzalamaya hazır olduğunu bildiriyordu (Şimşir, 1994: 81). Buradan anlaşılıyor ki, Osmanlı Devleti, sadece Kudüs'teki Kutsal Yerler konusunda Rusya ile bir anlaşma yapmaya razıydı. Ama genel olarak Rum Ortodoks kilisesi ve Osmanlı tebaası Ortodokslar konusunda Rusya'ya karşı ahdî bir yükümlülük altına girmeye ve bu konuda Rusya ile herhangi bir anlaşma yapmayı kabul etmemişti. 19 Mayıs'ta Osmanlı Devleti ile Rusya arasındaki diplomatik ilişkilerin kesildiği halka duyuruldu. Prens Menşikof, İstanbul'u terk etmek için Büyükdere'de kendisini bekleyen vapura bindi; ama fırtına yüzünden hemen yola

¹⁷ Karşılaştırmak için bkz. BOA, İ. HR, 328/21217; Ali Fuat Türkgeldi, *a.g.e.* I, s. 295-296.

çıkamadı. İki gün daha İstanbul'da kaldı. Bu iki gün zarfında Fransa, Avusturya, İngiltere ve Prusya devletleri bu fırsattan faydalanıp ortalama bir hal yolu bulmak ve durumun bir savaşa kadar varmasını önlemek için Prens Menşikof nezdinde son bir teşebbüste bulundular. Rus elçisi hala eski isteklerinde ısrar ettiği için bu da fayda vermedi (Karal, 1999: 230; Mufassal Osmanlı Tarihi, 1963: 3023).

Bunun üzerine Reşit Paşa oğlu Salih Bey'i Prens Menşikof'un yanına gönderdi. Prens Menşikof'un yanına gelen Salih Bey, ilişkilerin bu noktaya gelmesinden dolayı üzüntü duyduğunu ve biraz daha beklenirse belki orta bir hal yolu bulunabileceğini söyledi (İrtem, 2007: 116). Bunu duyan Prens Menşikof Babîâli'ye yeni bir nota gönderdi 20 Mayıs 1853 (Baykal, 1959: 258).

Babîâli'ye, bir antlaşma veya senet kabul ettirmekten vazgeçtiğini, şimdilik bu nota ile yetinebileceğini, ayrıntılar üzerinde daha sonra anlaşmaya varılabileceğini söylüyordu. Ancak hazırladığı bu notada Rus isteklerinin özü yine muhafaza edilmişti. Babîâli bunu kabul ederse, Osmanlı Devleti'ndeki Ortodokslar üzerinde Rus himayesine razı olmuş ve Rusya'ya karşı yükümlülük altına girmiş olacaktı. Başka bir ifadeyle, Prens Menşikof, isteklerinin özünde bir değişiklik yapmamış, sadece bunların şeklini değiştirmişti. Antlaşma ya da senet ile kabul ettiremediklerini, nota yoluyla kabul ettirmeye çalışıyordu. Babîâli'nin bunu kabul etmesi söz konusu değildi (Şimşir, 1994: 82).

Yine ret cevabıyla karşılaşan Prens Menşikof, 21 Mayıs günü İstanbul'dan ayrıldı. Ertesi günü ise Rus elçiliğinin kapılarındaki kartallı arma Rumlar'ın gözyaşları arasında söküldü (Karal, 1999: 230). İstanbul'un Müslüman halkı ise Prens Menşikof'un gelmesiyle ağırlaşan havadan o kadar sıkılmış ve onun kaba tavırlarından

o kadar nefret etmişti ki giderken “ *ayağı dağlansın! Bir daha gelmez olsun!*” diye, birçok evlerden kadınlar sokaklara sıcak su dökmüşlerdi (İrtem, 2007: 117; Mufassal Osmanlı Tarihi, 1963: 3024).

3.5.1. İngiliz Elçisi Stratford Redcliff’in Rolü

Meselenin bu hale gelmesinde İngiltere elçisi Stratford Redcliff büyük rolü olmuştu. Bu kişi çok uzun süre İstanbul elçiliğinde bulunan ve Reşit Paşa’nın kafadarı olan ünlü Cannig’dır. Kendisine soyluluk aşaması verildikten sonra Lord Stratford Redcliff adını almıştır (Şeref, 1980: 117). Reşit Paşa ile olan samimi işbirliği onu Osmanlı politikasında söz sahibi etmişti. Bu yüzden halk arasında “İngiliz Sultanı” diye anılırdı. Stratford Redcliff, Yakın ve Orta Doğu işleriyle yakından ilgilenip, bu bölgedeki Rus nüfuzunun inkişafını endişe ile takip etmişti. Bu nüfuz bölgede gittikçe artan İngiliz menfaatlerini ihlal etmekteydi. XIX. yüzyılda İngiltere’nin en hassas noktası, Hindistan yolu idi. Rusya, bu yola doğru sarkmağa çabalıyordu. Onu, mutlaka durdurmak lazımdı. Barış ve anlaşma yolu ile buna muvaffak olunamayacağı, sıcak denizlere çıkmanın Rusya’nın eski, değişmez ve vazgeçilmez politikası olduğu meydandaydı. Şu halde, sıcak denizlerle Rusya arasındaki engelin, Osmanlı Devleti’nin kuvvetlendirilmesi ve gerektiğinde Rusya’nın zorla yola getirilmesi şarttı. İngiltere, Osmanlı Devleti’ni bu yüzden daima desteklemiş olduğu gibi, Stratford Redcliff de şahsen artık Rusya’ya bir ders vermek ve onu beslediği emellerden bir müddet için kati şekilde vazgeçirmek zamanının gelmiş bulunduğu kanaatindeydi. Kutsal Yerler Sorunu ortaya çıktığında, bunun Rusya ve Fransa arasında gittikçe büyüyecek bir hadise haline gelmesini ümitlenmişse de umduğu çıkmamış, Fransa taleplerinde ısrarı bırakmıştı. Prens Menşikof’un Osmanlı Devleti’nin hükümlerlik haklarını hiçe sayan ikinci isteklerinin ise durumu savaşız halledilmez hale sokmaktaydı. Ne çare ki, Hariciye

Nazırı Rıfat Paşa, Sadrazamın da tesiri ile bu istekleri kısmen kabule yanaşıyordu. Stratford Redcliff, bütün maharetini kullanarak Reşit Paşa'nın getirilmesini temin suretiyle buna engel oldu. Oysa Prens Menşikof hükümet değişikliğinde kendisinin rol oynadığını zannediyordu. Gerçi kısa sürede bunun İngiliz elçisinin bir oyunu olduğunu anlamıştı. Lakin artık yapacak bir şey kalmamıştı(Mufassal Osmanlı Tarihi, 1963: 3024).

Stratford Redcliff, Sultan Abdülmecit'e Rus istekleri reddedildiği takdirde İngiliz donanmasının yardıma hazır bulunacağını söylüyordu. Bu donanma daha evvel de iki kere Malta'dan hareket emri almış, sonra yine durdurulmuştu (BOA, A.AMD, 42/85).

4. KIRIM SAVAŞI ARIFESİNDE MESELENİN SON HALİ

Prens Menşikof'un İstanbul'u terk etmesinden sonra, Leningrad'dan Kont Nesselrode, Reşit Paşa'ya bir ultiatom göndererek Prens Menşikof tarafından hazırlanan tahrir müsveddesinin hiçbir değişiklik yapılmaksızın imza edilmesini ve sekiz gün zarfında Hocabey'de bekleyen Prens Menşikof'a yollanmasını istedi. Aksi takdirde Rus askerlerinin Prut nehrini geçerek Memleketeyn'i işgal etmesi için emir verildiğini bildirdi (Baykal, 1959: 258).

Bunun üzerine 27 Mayıs günü, Reşit Paşa, İstanbul'daki İngiliz, Fransız, Avusturya ve Prusya elçilerine birer nota gönderip Osmanlı görüşünü anlattı. Dört elçiye gönderdiği ortak notada şu görüşleri vurguladı: Kutsal Yerler Sorunu üzerinde Rusya ile Osmanlı Devleti arasında bir anlaşmaya varıldı. Prens Menşikof'un, Rum Ortodoks kilisesinin imtiyazlarıyla ilgili teklifleri konusunda ise bir anlaşmaya varılmasa da, Osmanlı tebaasının önemli bir bölümü oluşturan Ortodoks cemaatinin

hakları, dokunulmazlıkları ve imtiyazları konusunda yabancı bir devlete karşı ister antlaşma, ister senet, ister nota biçiminde olsun, herhangi bir yükümlülük altına girmek, Osmanlı Devleti'nin bağımsızlığı ve otoritesi ile bağdaşmıyordu. Osmanlı Devleti, böyle bir yükümlülük altına girmeden Ortodokslar'ın haklarına hanel gelmeyeceğini garanti verdiyse de Prens Menşikof bu tek taraflı teminatı yeterli bulmamıştır. Üstelik işi diplomatik ilişkileri koparmaya kadar götürdü. Babıâli, diplomatik ilişkileri yeniden başlatmak ve Rusya ile dostça geçinmek arzusundadır. Prens Menşikof diplomatik ilişkileri kopmasıyla bir savaş çıkmayacağı yolunda Babıâli'ye herhangi bir güvence vermeden İstanbul'u terk edip gitmiştir. Bundan dolayı Babıâli, bazı askeri savunma tedbirleri almayı gerekli görmüş, orduyu seferber duruma getirerek kalelerde savunma tedbirleri almıştır. Son olarak Babıâli, 1841 anlaşmasını imzalamış olan büyük devletlerin kendisine hak vereceklerini ümit etmektedir (BOA, İ.HR, 328/21205; Şimşir, 1994: 82).

Osmanlı hükümeti, savaş ihtimallerine karşı maddi hazırlıklar yanında manevi hazırlıklar yapmayı da ihmal etmedi. İmparatorluğu'nun Hıristiyan kamuoyunu da harbe taraftar yapmak gerekiyordu. Devlet, bu ciheti sağlamak için yayınladığı bir fermanla, bütün Hıristiyan tebaasının sadıqlığına güvendiğini belirttiği gibi, Ruslar'ın Rum davasıyla Osmanlı İmparatorluğu'nun başına dertler açmalarından, Rumlar'ı katiyen sorumlu tutmadığını da açıkladı. Bunun üzerine Rum ve Ermeni Patrikleri, padişaha birer sadakat beyannamesi gönderdiler. Osmanlı hükümet, Avrupa halkını da davasına kazanmak için bu beyannamelerden faydalandı. Zaten daha Kutsal Yerler Sorununun siyaset gündemine alındığı ilk günden beri Avrupa basını Türkler lehinde ve Ruslar aleyhinde yazılar yazmaya başlamıştı (Karal, 1999: 231).

Haziran ayının sonunda Avusturya İmparatorluğu bir çeşit arabuluculuk girişiminde bulundu. Son dakikada, Rus ve Osmanlı görüşlerini birbirine yaklaştırmak amacıyla Babıâli'ye taviz vermeye çalıştı. İstanbul'daki Avusturya elçisi, hükümetinden aldığı talimatla, 30 Haziran 1853 günü Babıâli'ye iki belge tasarısı sundu. Bunlardan biri, Reşit Paşa'dan Rus Başbakanı Kont Nesselrode'a gönderilecek bir mektup taslağıydı. Diğeri de Babıâli'nin Rus hükümetine vermesi telkin edilen bir nota projesiydi. Neticede Avusturya'nın bu çabaları da sonuçsuz kalmış ve 7 Temmuz günü Rus orduları Eflak ve Boğdan'ı işgale başlamışlardı (Şimşir, 1994: 85-86).

Böylece Kutsal Yerler Sorunu bahanesiyle Rusya'nın Osmanlı Devlet'i üzerinde bir himaye kurma teşebbüsüne Babıâli sonuna kadar mücadele etse de devleti bir savaşa sürüklemekten kendini kurtaramamıştır.

BULGULAR

Kutsal Yerler Meselesi Kudüs'te Hıristiyanların kutsal mabetleri üzerinde Hıristiyan cemaatlerin sevap toplama anlayışı şeklinde ortaya çıkıp, Avrupalı devletlerin müdahale etmesiyle siyasi bir mesele haline gelmiştir. Osmanlı Devleti toprakları üzerindeki milletlerin inançlarını daima saygılı olduğundan Hıristiyanların kutsal addettikleri yerleri onların elinden almamış ve asırlarca Hıristiyanlar arasında ortaya çıkan anlaşmazlıkları gidererek onların özgürce ibadetlerini yapmalarını sağlamıştır.

Meseleyi mahalli bir mesele olmaktan çıkarıp, siyasi bir hüviyet kazandıran devletler ise Katolikler'in hamisi sıfatıyla Fransa ve Ortodokslar'ın hamisi sıfatıyla Rusya'dır. Kutsal Yerler'de bir takım bakım ve dini hizmetleri eskiden beri Hıristiyan cemaatleri arasında paylaştırılmıştı. Zamanla cemaatlerin her biri bu mekânlar üzerinde bir takım haklar elde etmişlerdi. Haklarını genişletmek için muhtelif vakitlerde cemaatler arasında münakaşalar yaşanmıştır. Cemaatler Kutsal Yerler'de hâkimiyet mücadeleleri eskiden beri iddialarını destekleyen vesikalara dayandırıyorlardı. Cemaatler arasındaki münakaşada Osmanlı Devleti taraflar arasında bir çeşit hakem rolünü oynamak suretiyle meseleyi halletme yoluna gitmiştir. Bu nedenle mesele mezhepler arasında ufak anlaşmazlıklar şeklinde kalmış olup, siyasi bir hüviyete bürünmemiştir. Zaten, XVI. ve XVIII. yüzyıllarda cemaatler arasındaki münakaşalar hariçten bir devletin müdahalesi söz konusu olmadığı için cemaatler arasındaki tartışmalar ya mahalli kadılar tarafından ya da divan-ı hümayunda çözülmüştür. Fakat XIX. yüzyılın ortalarında meseleye Avrupalı devletlerin müdahale etmesi meselenin yapısını değiştirmiş olup, diplomaside siyasi bir araç haline getirmiştir.

Kutsal Yerler anlaşmazlığının alevlenmesine Fransa'nın götüğü politika önemli bir etken olmuştur. Çar I. Nikola'nın siyasi amaçlarını dışa vurduğu zaman Fransa'da Louis Napolyon tahta çıkmıştı. Louis Napolyon tahta Katolik kilisenin desteğiyle çıkmıştı. Bu nedenle Kutsal Yerler'de Katoliklerin üstünlüklerinin onaylanmasını ve haklarının genişletilmesini istemiştir.

Çar I. Nikola, Kutsal Yerler ve Ortodokslar üzerinde himaye hakkını isterken buna İngiltere'nin karışmayacağını ve kendisiyle bir ittifak kuracağına inanıyordu. Ancak Çar, 1844'de bir ittifak anlaşması için İngiltere ile görüşünce bir ittifak yapamamıştır. Çar 1853'te tekrar İngiltere ile anlaşma yoluna gittiyse de bunda da başarılı olamamıştır. Bunun üzerine tek başına Kutsal Yerler Meselesi üzerine gitmiş ve meseleyi Kırım Savaşı'nın arifesine kadar devam ettirerek savaşın ortaya çıkmasına bu meselenin sebep olduğunu ilan etmiştir.

SONUÇ

Tarihin en eski şehirlerinden biri olan Kudüs, ilahi kökenli üç din olan Yahudilik, Hıristiyanlık ve İslamiyet için kutsal bir kent olup, bu üç dinin mensuplarınca saygı ve kutsiyet taşıyan düşüncelerle ifade edilmiştir. Buradan anlaşılacağı üzere şehri önemli kılan, ticari ya da jeopolitik yapısı değil, ona atfedilen kutsiyettir. Bu önem ve kutsiyetten dolayı devletler birçok kez Kudüs'e hâkim olmak istemiş ve bunun sonucunda şehirde barış ortamı bozulmuştur. Günümüzde de görüldüğü gibi kutsal ve barış anlamlarına gelen Kudüs, adının aksine hiçbir zaman barışın ve huzurun şehri olamamıştır. Ancak şehirde Osmanlı hâkimiyetinin başladığı XVI. yüzyılın başları ile XIX. yüzyılın sonları arasındaki dönemde şehirde huzur ve barış ortamı olduğu, üç dinin temsilcilerinin özgürce ibadetlerini yeri getirdikleri bilinmektedir.

Osmanlı Devleti'nin Kudüs'te sağladığı barış ortamından daha fazlasını talep eden Hıristiyanlar kendilerince kutsal kabul ettikleri mekânlarını Haçlı zihniyetiyle münhasır mülkleri yapmaya çalışmışlardır. Avrupalı devletler ise Hıristiyan cemaatleri himaye ederek politik amaçlarını gerçekleştirmeye çalışmışlardır. Nitekim Rus Çarı, Osmanlı Devleti'ni yıkma yolunda Ortodoksların hamisi kesilmesi, Napolyon'un imparator olma yolunda Katoliklerin hamisi kesilmesi bunu açıkça göstermektedir.

Kutsal Yerler Sorunu, eskiden beri Kudüs ve çevresinde Hıristiyanlar'ın kutsal yerlerdeki ayinlerin icrası ve hâkimiyet hakları ile ilgilidir. Ayrıca ara sıra meydana gelen çeşitli ihtilaflarla, bu hususların ortaya çıkardığı güçlükleri ihtiva etmektedir. Hıristiyan cemaatleri arasında ortaya çıkan bu soruna Müslümanlar da hakkı tecelli etmekle görevlendirilmiş gibi Kutsal Yerler'de statüler ilan ederek Kutsal Yerler'de barış ve huzuru sağlamışlardır. XVI. yüzyıldan XVIII. yüzyılın sonlarına kadar açıkça

Avrupalı devletlerin müdahale etmediği bu meseleye XIX. yüzyılın başlarında Avrupalı devletler müdahale eder konuma gelmiştir. Osmanlı Devleti ilk zamanlarda Hıristiyan mezheplerinin haklı isteklerini yerine getirmek suretiyle meselenin fazla büyümesine meydan vermeden işin halledilmesi için elinden geleni her ne kadar yapmışsa da, mesele sırf kendine ait bir problem olmaktan çıkarak gittikçe kötüleşen bir dava mahiyetini almıştır. Çünkü Avrupalı devletler özellikle de Rusya ve Fransa ticari ve siyasi amaçları uğruna bu mesele üzerinde yürüttükleri politikalar Osmanlı Devleti'ni son derece güç bir duruma düşürmüştür.

Osmanlı Devleti, meselenin halledilmesi hususunda hem Rusya'nın hem Fransa'nın istekleri doğrultusunda bir çözüm yolu bulmaya çalışmışsa da bu mümkün değildi. Çünkü bir tarafın gönlünü yapmak öbür tarafın gönlünü kırmaktan geçiyordu. Esasen Osmanlı Devleti, kutsal sayılan bütün yerlerin Hıristiyan mezhepleri arasında müşterek hale getirilmesi suretiyle meseleyi kesin olarak halletmek istese de iki devlet de bu fikri benimsemiyordu. Nihayet yapılan müzakereler sonunda Kutsal Yerler üzerinde Katolikler'in ve Ortodokslar'ın hak ve imtiyazları belirtilerek antlaşma yoluna gidilmiş ve Kutsal Yerler üzerinde bir statüko kabul edilmiştir. Bu statüko ile birlikte Kutsal Yerler sorunu halledilmiş olup, daha sonraki süreçte ortaya çıkan meselelerde bu statükoya göre halledilmiştir. Bu statüko ise şu kararlardan ibarettir:

1. Beytüllahm Kilisesi'nin bir anahtarının Latinlere verilmesi Rumların hukuk-i kadimelerini değiştirmeyeceğinin belirtilmesiyle, *“bu anahtar ile Latinlere kilise-yi mezbûrde kadîmî vechile yalnız mürûr hakkı verilip derununda icra-yı âyin itmek ve tasarrufunda iştirak eylemek hakkı verilmemiş olduğu temin”* edilmiştir. Ayrıca kilisenin kapıcısı eskiden beri Rumlardan seçildiği için yine Rumlardan seçilecektir. Buna Latinler müdahale etmeye hakları olmayacaktır.

2. Beytüllahm Kilisesi içinde olan mağarada mevcut olup, 1847 senesinde kaybolan yıldız Osmanlı hükümeti tarafından aslına uygun olarak yapılacak ve bu yıldız Padişah tarafından bir hediye olduğu kayda geçirilerek ileride herhangi bir mezhebin sahiplenmesi önlenmiş olacaktır.

3. Hz. Meryem'in kabrinde ayin ve ziyarete hakkı olan cemaatler her gün ayin ve ziyaret edebilecekler. Cemaatler birbirlerine mani olmamak şartı ile güneş doğmadan her sabah bir buçuk saat Rumlar ve müteakiben birer buçuk saat dahi Ermeniler ve Latinler ayin yapabilecekler ve bu düzenin ayarlanmasını da Osmanlı Devleti yapacaktır.

4. Beytüllahm köyündeki Efrenc kilisesine bitişik olan iki kıta bahçe Rum ve Latinler tarafından korunarak, hiç kimsenin hukuki tasarrufiyesi olmaksızın şimdiye kadar nasıl kullanılıyorsa yine aynı şekilde kullanılacaktır.

5. Kamame Kilisesi yakınında olan haneler zaviye ve mescit olarak vakıf dâhilindedirler. Bunların alınması ve yıkılması câiz olmadığından sadece Kamame Kilisesi'ne bakan pencereleri kapatılacaktır.

6. Kamame Kilise'nin büyük kubbesi tamire muhtaç olduğundan ve bunun şimdiye kadar tamiri ertelenmesi bazı ihtilaftan neşet ettiğinden dolayı Osmanlı Devleti tarafından tamir edilecektir. Tamirat işi için görevlendirilen mühendisin incelemelerinden sonra başlanıp, tamirat sırasında Rum Patriği ihtarata mezun olacaktır.

7. Şimdiye kadar Rumların ellerinde olan ziyaretgâhlar eskisi gibi ellerinde olacaktır.

Bu statüko ile birlikte Kutsal Yerler Sorunu'nda mutabakat sağlanmış ama Rusya ve Fransa amacına ulaşamamıştır. Amacına ulaşamayan Rusya gerçek amacını dile getirerek Osmanlı topraklarında yaşayan Ortodoksların himayesinin kendisine verilmesini istemiştir. Rusya ahitname talebini, Osmanlı hükümetinin Ortodokslar'a rağmen Katolikler'e Beytüllahm Kilisesi'nin anahtarını vermesine bağlıyor, yani güvenin zedelendiğini onun için Ortodokslar'a tanınan hakların ve Rusya'nın hamiliğinin bir senet ile resmiyet kazanmasını istemiştir. Bu dönemde Osmanlı Devleti'nin topraklarının bütünlüğü politikasını savunan Fransa ve İngiltere tarafından desteklenen Osmanlı tarafı ise, böyle bir belgenin Osmanlı'nın egemenlik haklarına halel getireceğini düşündüğünden vermemekte direniyordu. Nihayetinde Osmanlı Devleti bütün iyi niyet ve fedakârlıklarına rağmen, sonunda gerçekten istemediği bir harbe sürüklenmiştir. Osmanlı hükümeti, 1854 ilkbaharında İngiltere ile Fransa kendisine Rusya'ya karşı askeri bir antlaşma teklifinde bulununca, buna dâhil olarak Rusya'nın karşısında yer almıştır.

KAYNAKÇA

1. ARŞİV KAYNAKLARI

Başbakanlık Osmanlı Arşivi(BOA)

1.1. *Divan-ı Hümâyûn Defterleri Kataloğu'ndaki Kilise Defterleri*

BOA, DVNS. KLS. d, No:9.

BOA, DVNS. KLS. d, No:10.

1.2. *İrade Tasnifi(İ)*

Hariciye Evrakı(HR)

No: 327/21182; 327/21188; 327/21184; 327/21191; 100/4985; 327/21186;
328/21217; 87/4289; 327/21191; 327/21179; 327/21165; 327/21165; 327/21168;
327/21169; 327/21172; 327/21175; 327/21181; 327/21182; 327/21187; 328/21205;
223/3026.

İrade Meclis-i Vâlâ(MVL)

No: 284/219.

İrade Mesail-i Mühimme(İ. MSM)

No: 82/2355; 32/916.

1.3. *Hariciye Nezareti Tasnifi(HR)*

Mektubî Kalemî Evrakı(MKT)

No: 18/50; 32/58; 44/37; 29/61; 24/10; 59/22; 46/79.

Tercüme Odası Evrakı(TO)

No: 193/57; 194/11.

1.4. *Sadaret Evrakı*

Amedî Kalemî Evrakı(A. AMD)

No: 4/44; 43/46; 43/12; 47/39; 42/85; 42/83.

1.5. Mektubi Kalemi Mühimme Odası Evrakı(MKT. MHM)

No: 756 /104.

1.6. Hatt-ı Hümayûnlar (HAT)

1557/54; 771/36190; 1272/49332; 1586/60; 1525/30.

Türk Tarih Kurumu Kütüphanesi

Sarkis Karakoç, *Külliyât-ı Kavânîn*, Belge No: 2608.

2. GAZETELER

The New York Times, 29 Ekim 1983.

3. ARAŞTIRMA-İNCELEME ESERLER

Aksun, Ziya Nur, *Osmanlı Tarihi*, III., İstanbul 1994.

Akyüz, Horiepiskopos Gabriyel, *Kudüs Ziyareti*, İstanbul 2006.

Armaoğlu, Fahir, *19. Yüzyıl Siyasi Tarihi*, Ankara 1997.

Arseven, Celal Esad, *Sanat Ansiklopedisi*, IV., İstanbul 1983.

Ataöv, Türkkaya, “Kudüs ve Devletler Hukuku”, *Ankara Üniversitesi Siyasal Bilimler Fakültesi Dergisi*, No: ¼, Ankara 1980, s. 29-54.

Atay, Falih Rıfkı, *Zeytindağı*, İstanbul 1943.

Atiya, Aziz S., *Doğu Hıristiyanlığı Tarihi*, Çev. Nurettin Hiçyılmaz, İstanbul 2005.

Avcı, Casim, “Kudüs (Fethedilişinden Haçlı İstilâsına Kadar)”, *TDV. İA*, XXVI., İstanbul 2002, s. 327-329.

Avcı, Yasemin, *Kudüs (1890-1914)*, Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı, Basılmamış Doktora Tezi, Ankara 2004.

Ay, Rahim, *Kudüs Şehri Siyasi Tarihi ve Üç Kutsal Dindeki Önemi*, Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Ana Bilim Dalı, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Van 1997.

Aydın, Mehmet, “Hıristiyanlık (Mezhepler ve Tarikatlar)”, *TDV. İA*, XVII., İstanbul 1998, s. 353-358.

Badem, Candan, *The Ottoman Crimean War (1853-1856)*, Leiden-Boston 2010.

Barkan, Ömer Lütfi, *Hüdavendigâr Livası Tahrir Defterleri I*, Ankara 1988.

Baykal, Bekir Sıtkı, “Makamat-ı Mübareke Meselesi ve Babiâli”, *Belleten*, XXIII, S.90, Ankara 1959, s. 241-266.

Biren, Mehmet Tevfik, *II. Abdülhamid, Meşrutiyet ve Mütareke Devri Hatıraları* Haz. F. Rezan Hürmen, I, İstanbul 1993.

Bostancı, Işıl Işık, *XIX. Yüzyılda Filistin (İdari ve Sosyal-Ekonomik Vaziyeti)*, Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Ana Bilim Dalı, Basılmamış Doktora Tezi, Elazığ 2006.

Bozkurt, Gülnihâl, *Alman-İngiliz Belgelerinin ve Siyasi Gelişmelerin Işığı Altında Gayrimüslim Osmanlı Vatandaşlarının Hukuki Durumu (1839-194-14)*, Ankara 1996.

Buhl, F., “Kudüs”, *MEB. İA*, VI., İstanbul 1988, s.952-964.

Buzpınar, Ş. Tufan, “Makamat-ı Mübareke Meselesi ve Kırım Harbi”, *Savaşın Barışa: 150. Yıldönümünde Kırım Savaşı ve Paris Antlaşması (1853-1856): Bildiriler*, İstanbul 2007, s. 181-192.

.....“Suriye ve Filistin’de Avrupa Nüfuz Mücadelesinde Yeni Bir Unsur: İngiliz Misyonerleri (19. Yüzyıl)”, *İslam Araştırmaları Dergisi*, S. 10, İstanbul 2003, s. 107-120.

Cahen, CL., “Zimme”, *MEB. İslam Ansiklopedisi*, XIII., İstanbul 1986, s. 566-571.

Can, Fatih, *Osmanlı'nın Yıkılışı Surecinde Gayr-i Müslimler*, Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Ana Bilim Dalı, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Kütahya 2008.

Çelik, Mehmet, *Süryani Kilisesi Tarihi*, İstanbul 1987.

Davenport, John, *Saladin*, Philadelphia 2003.

Davison, Roderic H., “Küçük Kaynarca Andlaşması'nda Dosografa Kilisesi” Çev. Durdu Mehmet Burak, *Belleten*, LXIV/249, Ankara 2000, s. 213-216.

Demirci, Kürşat, “Hıristiyanlık”, *TDV. İA*, XVII., İstanbul 1998, s. 328-372.

Demirkent, Işın, “Hittin Zaferi ve Kudüs'ün Müslümanlarca Fethinin Batı'daki Akisleri”, *Belleten*, LII/205, Ankara 1989, s.1547-1555.

Demirkent, Işın, “Kudüs (Haçlılar Dönemi)”, *TDV. İA*, XXVI., İstanbul 2002, s. 329-332.

Demirkol, Erdem, *II. Abdülhamid Döneminde Kudüs'te Kilise İmar ve İnşa Faaliyetleri*, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Türk Tarihi Ana Bilim Dalı, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 2007.

Develioğlu, Ferit, *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lügat*, Ankara 1970.

Dhier, Amad Alden, *19. Yüzyılın İkinci yarısında ve 20. Yüzyılın Başlarında Filistin'de Demografik Yapı ve Nüfus Hareketleri*, Marmara Üniversitesi Ortadoğu ve İslam Ülkeleri Enstitüsü Siyasi Tarih ve Uluslararası İlişkiler Ana Bilim Dalı, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 1999.

DİA, “Kıptiler”, *TDV. İA*, Ankara 2002, s.424-426.

Duckworth, H. T. F. ve A., M., *Church of the Holy Sepulchre*, Londra 1959.

Ebû Abdullah Muhammed İbn-i Battuta Tanci, *Seyahatname*, Haz. A.Sait Aykut, İstanbul 2005.

El-Aseli, Kamil Cemil, “Kudüs (Osmanlı Dönemi ve Sonrası)”, *TDV. İA*, XXVI,. İstanbul 2002, 334-338.

El-Khatip, Abdullah, “Kuran’da Kudüs” ,*Fırat Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Çev. Ramazan Işık, IX/.2 Elazığ 2004, s. 109-144.

Erbaş, Ali, *Hıristiyanlık*, İstanbul 2004.

Ercan, Yavuz, “Osmanlı Devleti’nde Müslüman Olmayan Topluluklar (Millet Sistemi)”, *Yeni Türkiye*, VI/32, Ankara 2000, s. 396-406.

.....*Kudüs Ermeni Patrikhanesi*, Ankara 1988.

Erdem, Gazi, *Osmanlı İmparatorluğu’nda Hıristiyanların Dini ve Sosyal Hayatları (1856-1876)*, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İslam Tarihi ve Sanatları Ana Bilim Dalı, Basılmamış Doktora Tezi, Ankara 2005.

Erdem, Mustafa, “Kıpti Kilisesi Üzerine Bir Araştırma”, *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, XXXVI., Ankara 1997, s. 143-178.

Erim, Nihat, *Devletlerarası Hukuk ve Siyasi Tarih Metinleri*, I., Ankara 1953.

Evlia Çelebi, *Seyahatname*, Haz. Tevfik Temelkuran, Necati Aktaş ve Mümin Çevik, İstanbul 2006.

Freeman-Grenville, G. S. P. “The Basilica of the Holy Sepulchre, Jerusalem: History and Future”, *Journal of the Royal Asiatic Society of Great Britain and Ireland*, Sayı: 2, 1987, s. 187-207.

Gencer, Ali İhsan, “Tanzimat Fermanı (1839)’dan 1876’ya Kadar Osmanlı İmparatorluğu”, *Doğuştan Günümüze Büyük İslam Tarihi*, XI., İstanbul 1989.

Gil, Moshe, *A history of Palestine 634-1099*, New York 1992.

Gilbert, Martin, *Jerusalem*, Londra 1987.

Gök, Ayşe Almıla, “Osmanlı İmparatorluğu’nda Gayr-i Müslimler: Millet Sistemi, Tarihi Gelişimi ve Miletlerarası Antlaşmalar”, *Türkiye ve Siyaset*, S. 3, Ankara 2001, s. 101-108.

Gregory Abü'l-Farac, *Abü'l-Farac Tarihi*, Haz: Ömer Rıza Doğrul, II., Ankara 1999.

Gül, Muammer, “Kudüs ve Tarih içinde Aldığı İsimler”, *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, XI/2, Elazığ 2001, s. 305-132.

..... XI-XIII. Yüzyıllarda Kudüs, Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Ana Bilim Dalı Basılmamış Doktora Tezi, Elazığ 1997.

Harman, Ömer Faruk, “Kudüs”, *TDV. İA*, XXVI., Ankara 2002, s.323-327.

Heyet, *Doğuştan Günümüze Büyük İslam Tarihi*, Edr. Hakkı Dursun Yıldız, II, İstanbul 1992, s.93-94.

Hoppe, Leslie J., “The Church of the Nativity: The Shrine to the Prince of Peace”, *The Bible Today*, XXXXVII., Eylül 2009, s. 341-347.

Hunt, Lucy-Anne, “Art and Colonialism: The Mozaics of the Church of the Nativity in Bethlehem (1169) and the Problem of ‘Crusader’ Art”, *Dumbarton Oaks Papers*, XXXXV., Cambridge 2008, s. 69-85.

İnal, İbnülemin Mahmut Kemal, *Son Sadrazamlar*, I., İstanbul 1962.

İrtem, Süleyman Kâni *Abdülmecid Devrinde Saray ve Babiâli*, Haz. Osmanlı Selim Kocahanoğlu, İstanbul 2007.

Jacobs, Daniel, *The Rough Guide to Jerusalem*, 2009.

Jerome Murphy-O'Connor, *The Holy Land*, New York 2008.

- Karal, Enver Ziya, *Osmanlı Tarihi*, VII., Ankara 1999.
- Kesbi, Mustafa, *İbretnimâ-yi Devlet*, Haz. Ahmet Öğreten, Ankara 2002.
- Köprülü, Orhan F. “Fuad Paşa”, *TDV. İA*, XIII., İstanbul 1996, s.202-205.
- Köse, Betül Feyza, *Osmanlı Yönetiminde Kudüs*, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İslam Tarihi ve Sanatları Anabilim Dalı, Erzurum 2003.
- Köse, Osman, *1774 Küçük Kaynarca Antlaşması*, Ankara 2006.
- Kurtoğlu, Fevzi, *1853-1855 Türk-Rus Harbi ve Kırım Seferi*, İstanbul 1927.
- Küçük, Abdurrahman, “Beytülahm”, *TDV. İA*, VI., İstanbul 1992, s.86-88
- Küçük, Cevdet, “Osmanlı Devleti’nde Millet Sistemi”, *Yeni Türkiye*, VI/32, Ankara 2000, s.407-415.
- Little, Donald P., “Jerusalem under the Ayyubids and Mamluks 1197-1516”, *Jerusalem In History*, Essex 1989, s. 177-199.
- Llyons, Malcolm Cameron ve Jackson, D. E. P., *Selahaddin-Kutsal Savaşın Politikaları*, Çev. Zehra Savan, İstanbul 2006.
- Macpherson, J. R., “The Church of the Resurrection, or of the Holy Sepulchre”, *The English Historical Review*, VII/27, Temmuz 1892, s. 417-436.
- Mathews, Shailer, “Bethlehem: The City of Children”, *The Biblical World*, X/6, Aralık 1897, s. 473-479.
- Mayer, Hans Eberhard, “Henry II of England and the Holy Land”, *The English Historical Review*, XCVII/385, Eylül 1982, s. 721-739.
- Mehdi Fraşerli, *Osmanlı Devleti’nde Kapitülasyonların Uygulanması (İmtiyâzât-ı Ecnebiyyenin Tatbikât-ı hâzırası)*, Haz. Fahrettin Tızlak, Isparta 2008.
- Muahedat Mecmuası*, III. İstanbul 1297.
- Mufassal Osmanlı Tarihi*, VI., İstanbul 1963.

Nicault, Catherine, “Osmanlı Kudüs’üne Dönüş”, *Kudüs 1850-1948*, Haz. Estreya Seval Vali, İstanbul 2001, s. 37-94.

Oded Peri, *Christianity under Islam in Jerusalem: The Question of the Holy Sites in Eearly Ottoman Times*, Boston 2001.

Ousterhout, Robert, “Rebuilding the Temple Constantine Monomachus and the Holy Sepulchre”, *Journal of the Society of Architectural Historians*, XXXXVIII/1, Mart 1989, s. 66-78.

Özçoşar, İbrahim, *19. Yüzyılda Mardin Süryanileri*, Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Ana Bilim Dalı, Basılmamış Doktora Tezi, Kayseri 2006.

Pamir, Aybars, “Kapitülasyon Kavramı ve Osmanlı Devleti’ne Etkileri”, *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, C.51, S. 2, Ankara 2002, s. 79-119.

Poole, Stanley Lane, *Lord Stratford Canning'in Türkiye Anıları*, Haz. Can Yücel) İstanbul 1999.

Priorr, Michael, “Holy Places, Unholy Domination: The Scramble for Jerusalem”, *Islamic Studies*, XXXX/3-4, Kudüs Özel Sayısı, Sonbahar-Kış 2001, s. 507-530.

Reşit, Ahmet, “Kapitülasyonlar”, *İstanbul Darülfünun Hukuk Fakültesi Mecmuası*, C.7, S.42, İstanbul 1929, s. 53-62.

Richards, D. S., *The Annals of the Saljuq Turks*, New York 2002.

Robert S. Ellwood ve Gregory D. Alles, “Jerusalem”, *The Encyclopedia of World Religions*, California 2007, s.237-238.

Robert, M. A. Willis ve S., F. R., *The Architectural History of Church of the Hold Sepulchre At Jerusalem*, New York 1918.

Schaefer, Kark Rudolf, *Jerusalem in the Ayyubid and Mamluk Eras*, New York University, Ph.D. 1985.

Schölch, Alexander, "Jerusalem in the 19th Century (1831-1917)", *Jerusalem in History*, Edr. K. J. Asali, Essex 1989, s. 228-248.

Sevim, Ali, *Suriye ve Filistin Selçukluları Tarihi*, Ankara 1989.

Sha'lan, Husayn, "Jerusalem and the Copts", *Journal of Palestine Studies*, XV/4, Yaz 1986, s. 178-180.

Shaw, Stanford J. ve Shaw, Ezel Kural, *Osmanlı İmparatorluğu ve Modern Türkiye*, Çev. Mehmet Harmancı, II., İstanbul 2006.

Steven Runciman, *A History of The Crusades-The First Crusade And The Foundation of The Kingdom of Jerusalem*, I., New York 1995.

Şeref, Abdurrahman, *Müshabe-i Tarihiye* Haz. Mübeccel Nami Duru, İstanbul 1980.

Şeşen, Ramazan, *Selahaddin Eyyubi ve Devleti*, İstanbul 1987.

Şimşir, Bilal N. "Kırım Savaşı Arifesinde Mustafa Reşid Paşa'nın Yazışmaları", *Mustafa Reşid Paşa ve Dönemi Seminer Bildirileri*, Ankara 1994, s. 77-89.

Şinasi Gündüz, *Din ve İnanç Sözlüğü*, Konya 1998.

Tanman, M. Baha, *Üç Kitaplı Kentler 19. Yüzyıl Fotoğraflarında Kudüs ve Kutsal Topraklar*, Edr. Erem Işın, İstanbul 2008.

Taşpınar, İsmail, "Marunîler", *TDV. İA*, XXVIII. Ankara 2003, s.71-72.

Tomar, Cengiz, "Kudüs (Memlükler Dönemi)", *TDV. İA*, XXVI., İstanbul 2002, 332-334.

Turan, Osman, *Selçuklular Tarihi ve Türk-İslam Medeniyeti*, İstanbul 1998.

Türkgeldi, Ali Fuat, *Mesail-i Mühimme-i Siyâsiye*, I., Haz. Bekir Sıtkı Baykal, Ankara 1987.

Uzunçarşılı, İsmail Hakkı, *Osmanlı Tarihi*, II., Ankara 1995.

Üzen, İsmet, “İngilizlerin Kudüs’ü Ele Geçirmesi ve General Edmund H. Allenby’nin Kudüs’e Törenle Girişi”, *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, XI/2 Elazığ 2009, s. 329-344.

Vasiliev, A.A., *History of the Byzantine Empire*, Madison 1928.

Vincent, Hugues ve Abel, F. M., *Bethléem, Le Sanctuaire de la Nativité*, Paris 1914.

Warren, Charles, *The Temple or The Tomb*, Londra 1880.

Yalduz, Alparslan, “Konsillerin Hıristiyanlık Tarihindeki Yeri ve İznik Konsili”, *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, XII/2, 2003, s. 257-296.

Yetişkin, Mehmet, “Rusların Türk Toprakları Üzerinde Yayılmasının Sebepler Üzerine Bazı Düşünceler”, *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Ocak 2007, s. 671-702.

Ze’evi, Dror, *Kudüs: 17. Yüzyılda Bir Osmanlı Sancağında Toplum ve Ekonomi*, (Çev. Serpil Çağlayan), İstanbul 2000.

3. Elektronik Kaynaklar

Ahmed Akgündüz, “Kudüs'te Osmanlı Modeli ve Bütün Dinlerin Ortak Başşehri” <http://www.osmanli.org.tr/yazi.php?bolum=4&id=329>, Erişim Tarihi: 2010.

Fritz Wenzel, Sebestyén Szaktilla ve Harmut Pliett, “The Roof of The Church Of Nativity In Bethlehem”, *More Than Two Thousand Years In The History Architecture-UNESCO International Congress*, 10-12 September 2001, <http://www.unesco.org/archi2000/pdf/wenzel.pdf>, Erişim Tarihi 2010.

Qustandı Shomalı, “Church Of The Nativity: History & Structure”, *More Than Two Thousand Years In The History Architecture-UNESCO International Congress*, 10-12 September 2001, <http://www.unesco.org/archi2000/pdf/shomali.pdf>, Erişim Tarihi 2010.

EKLER

1. BELGELER

يا الله

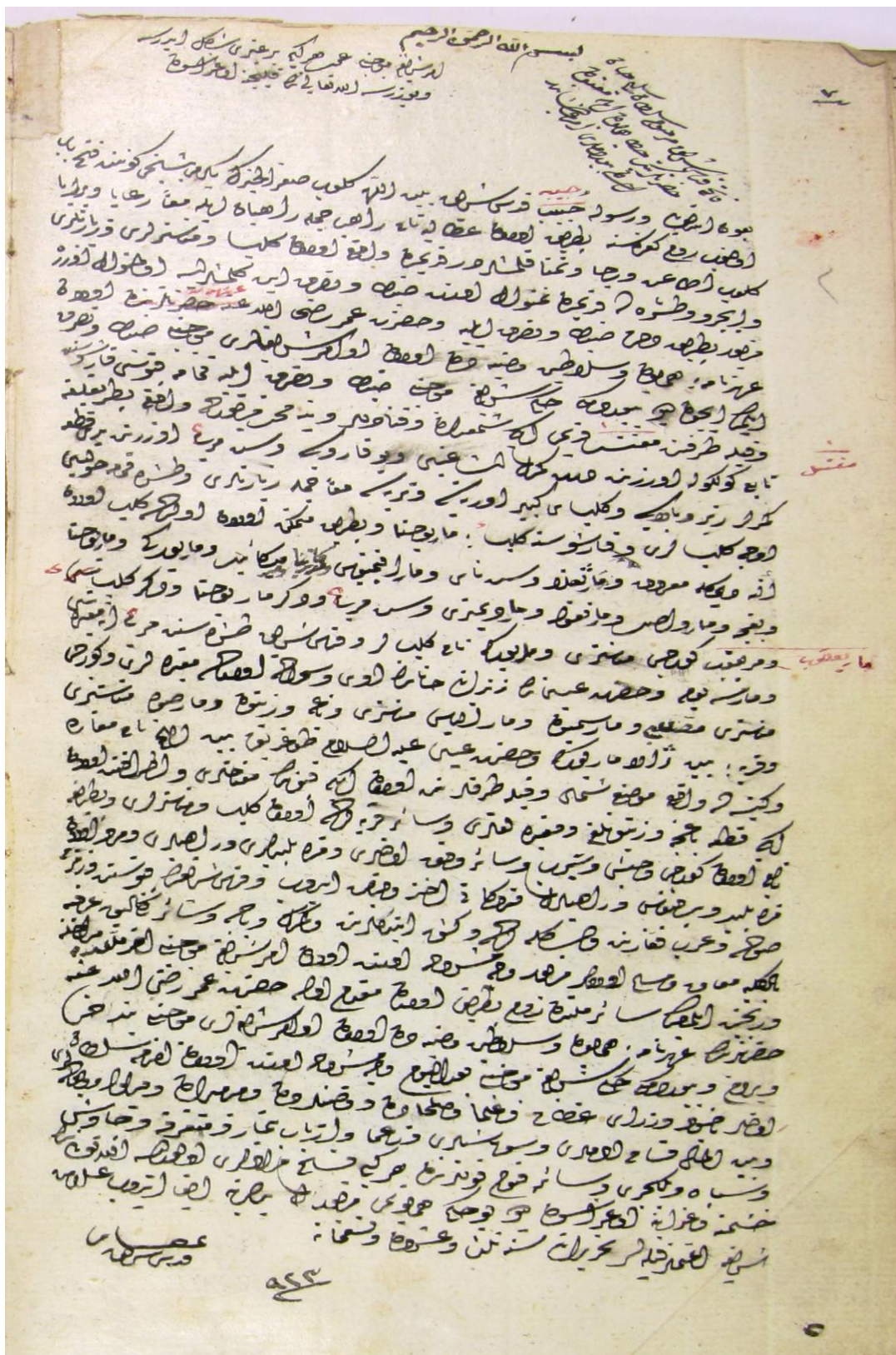
عز الخُطاب

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

الحمد لله الذي أعزنا بالاسلام وأكرمنا بالايان ورحمنا بنبه محمد صلى الله عليه وسلم
وهدانا من الضلالة وجعلنا به بعد المشيات وآلف قلوبنا ونصرتنا على الأعداء
وسكن لنا من البلاد وجعلنا أخوانا متحابين واحداً وألله عباد الله على هذه
المنه هذا كتاب عمر بن الخطاب لعهد وميثاق أعطى إلى البطريرك المصلح المكرم
وهو صفر وثوبس بطرك الملة الملكيه في طور الرنتون بتمام القدس الشريف في
الأشغال على الرعايا والفضوس والرقبان والرهبان حيث كانوا وابن وجدوا
وان يكون عليهم الايمان وان الذمى اذا حفظ احكام الذمة وجب له الايمان
والصون منا نحن المؤمنين والى من يتولى بعدنا وليقطع عنهم اسباب جوارحهم
كحسب ما قد جرى منهم من الطباعه والخضوع ويكون الايمان عليهم وعلى
تأمينهم ودياراتهم وكافة زياراتهم التي بيدهم داخلًا وخارجًا وهي
القمامة وبيت اللحم مولد عيسى عليه السلام كنيسه الكبرياء والمغارة ذك
الثلاثة ابواب قبلي وشمالى وغربى وبقية اجناس النصارى الموجودين
هناك وهم الكرج والحش والديني ياتون للزيارات من الأبرج والقبط
والسريان والارمن والنسائكة والشعاقبة والموازنة تابعين للبطرك للدور
ويكون متقدم عليهم لانهم اعطوا من حضرت النبي الكريم والجيب المرسل
من الله وشرفوا بحتم يده الكريمة وامر بالنظر اليهم والامان عليهم كذلك
نحن المؤمنين بحسن اليهم اكراما من احسن اليهم ويكونوا معافاً من الجزية
والعقر والموجب مسلمين من كافة البلاد في البر والبحر وفي دخولهم
للعمامة وبقية زياراتهم لا يوجد منهم شيئاً واما الذين يقبلون إلى
الزيارة إلى القمامة يدى النصارى إلى البطريرك درهم وثلاث من الفضة وكل
مؤمن ومومنة يحفظ ما امرنا به سلطاناً ام حاكماً والى كبرى حكمه
في الارض عنى ام فقير من المسلمين المؤمنين والمومنات وقد اعطى لهم
مرسوماً هذا بحضور حتر الصحابة الكرام عبد الله وعثمان ابن عفان
وسعد بن زبير وعبد الرحمن ابن عوف وبقية الاخوة الصحابة الكرام
فليعتمد على ما ندرجنا في كتابنا هذا ويعمل به وانفاه في يد يدهم صلى الله
تعالى على سيدنا محمد والرواصحايه والحمد لله رب العالمين حسنا الله
ونعم الوكيل في العشر من شهر ربيع الأول سنة خمس وعشرين للهجرة النبوية
وكل من قرى مرسوماً هذا من المؤمنين وخالقه من الان والى يوم الدين
فليكون لعهد الله ناكثاً ورسوله الجيب باعضياً

Belge 1: Hz. Ömer'in Patrik Sophronias'a verdiği ferman

(BOA, A. DVNS.KLS.d, No:9: 5).

Belge 3: Yavuz Sultan Selim'in Kudüs Rum Patriği Attalia'ya verdiği fermân

(BOA, A. DVNS.KLS.d, No:9: 7)

2. RESİMLER

Resim 1: Kudüs'ü kuşatan surlar üzerindeki Yafa Kapısı

(Demirkol, 2007: 113)

Resim 2: Kudüs'ü kuşatan surlar üzerinde Şam Kapısı

(Demirkol, 2007: 113)

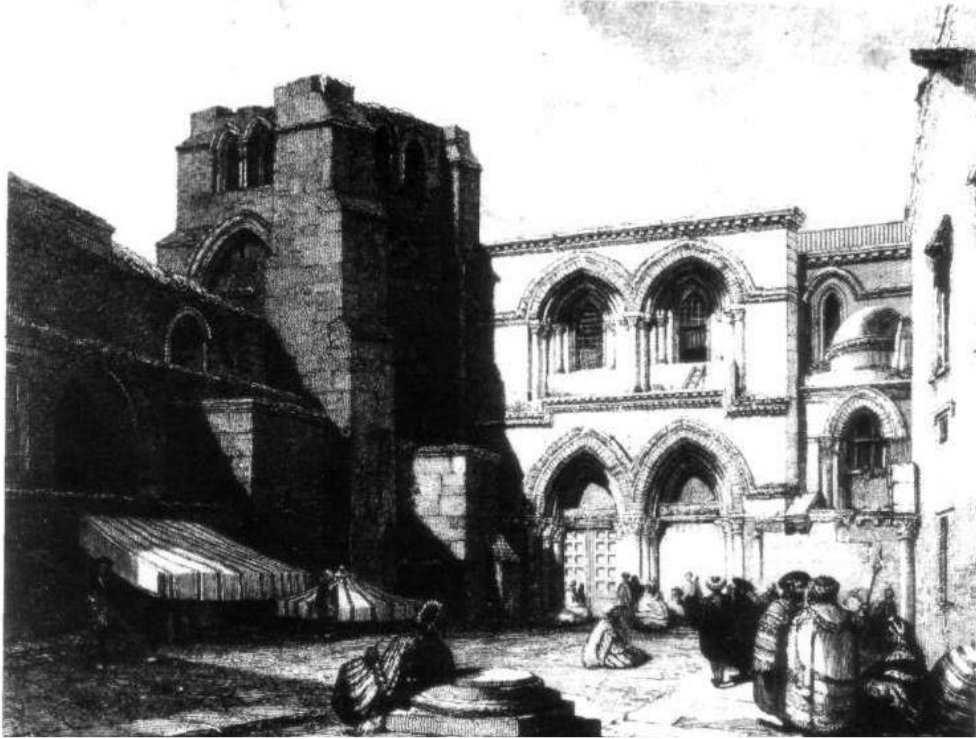

Açıklamalar

1. Sitt-i Meryem üzerindeki yedi kıta kemerler, XI. yüzyıldan kalma avlunun sıralı sütunlarıdır.
2. Katholikon kubbesi 1927 depreminden sonra yeniden inşa edilmiş ve Hıristiyan tasvirleriyle bezenmiştir. Bu kubbe haçlı kilisesinin merkezi avlusunu örter.
3. Nüsf-ı Dünya Kilisesi.
4. Golgotha.
5. Adam Şapeli.
6. St Helena Şapeli.
7. Merdiven.
8. Frank Şapeli.
9. XII. Yüzyılın başlarına kadar ana giriş. Sağ tarafındaki kapı aynı yüzyılın sonlarına kadar kilitlendi.
10. Ana Giriş.
11. Hacerü'l-Mugtesil.
12. Haçlı Çanı.
13. Kabr-i İsa.
14. Kilisenin büyük kubbesi (Rotunda).

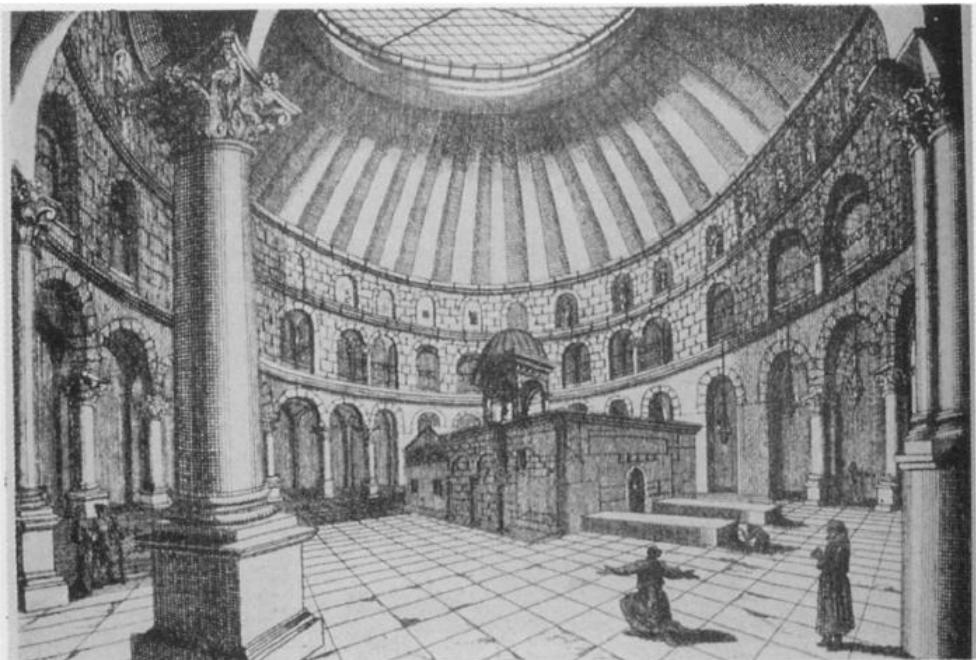
Resim 3: Kamame Kilisesi'nin Ayrıntılı Tasviri

(Priorr, 2001:530)

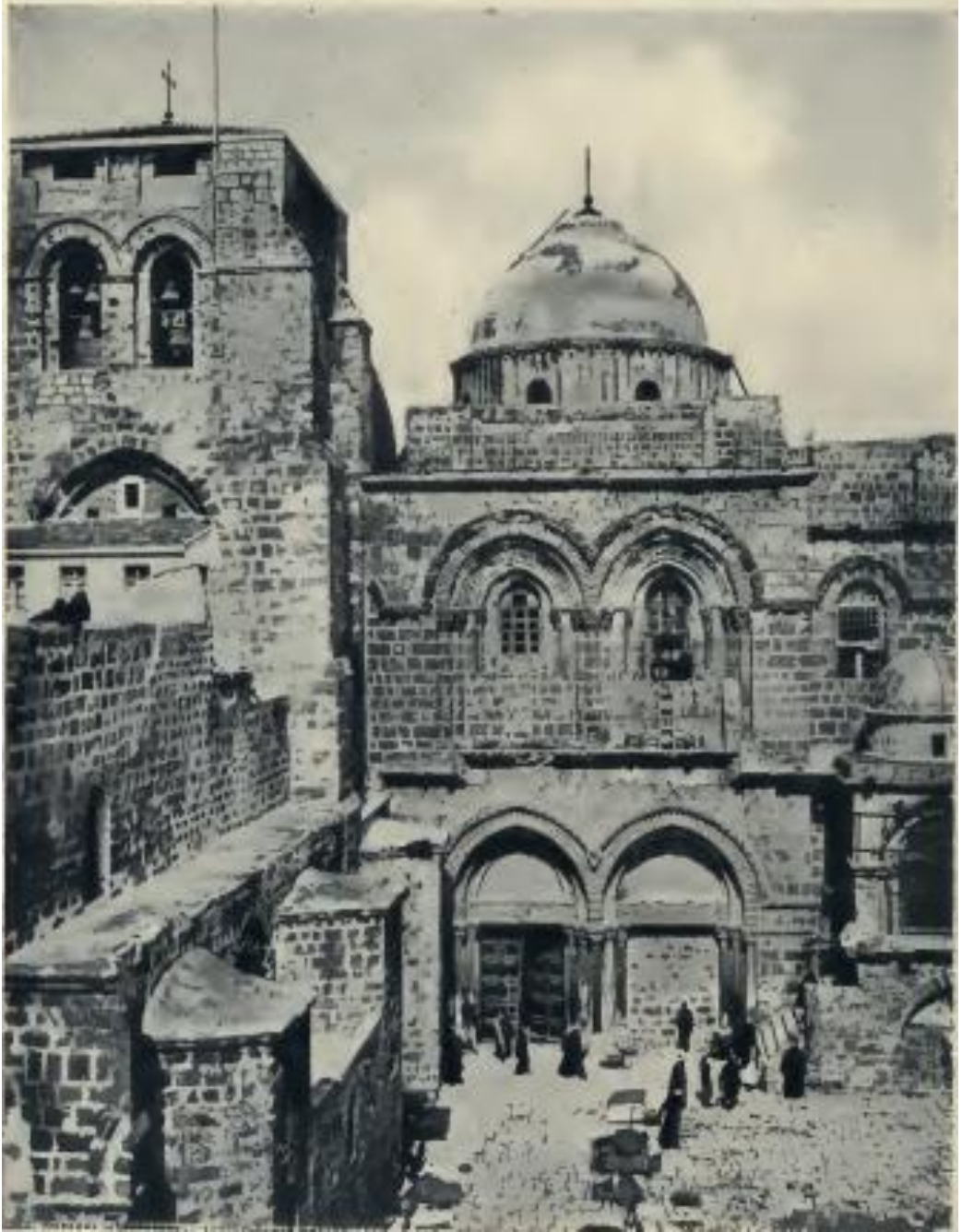
Resim 4:1835'te Kamame Kilisesi

(Gilbert, 1987: 12)

Resim 5: Kamame Kilisesi'nin büyük kubbesi ve Kabri İsa Üzerindeki Küçük Kubbe

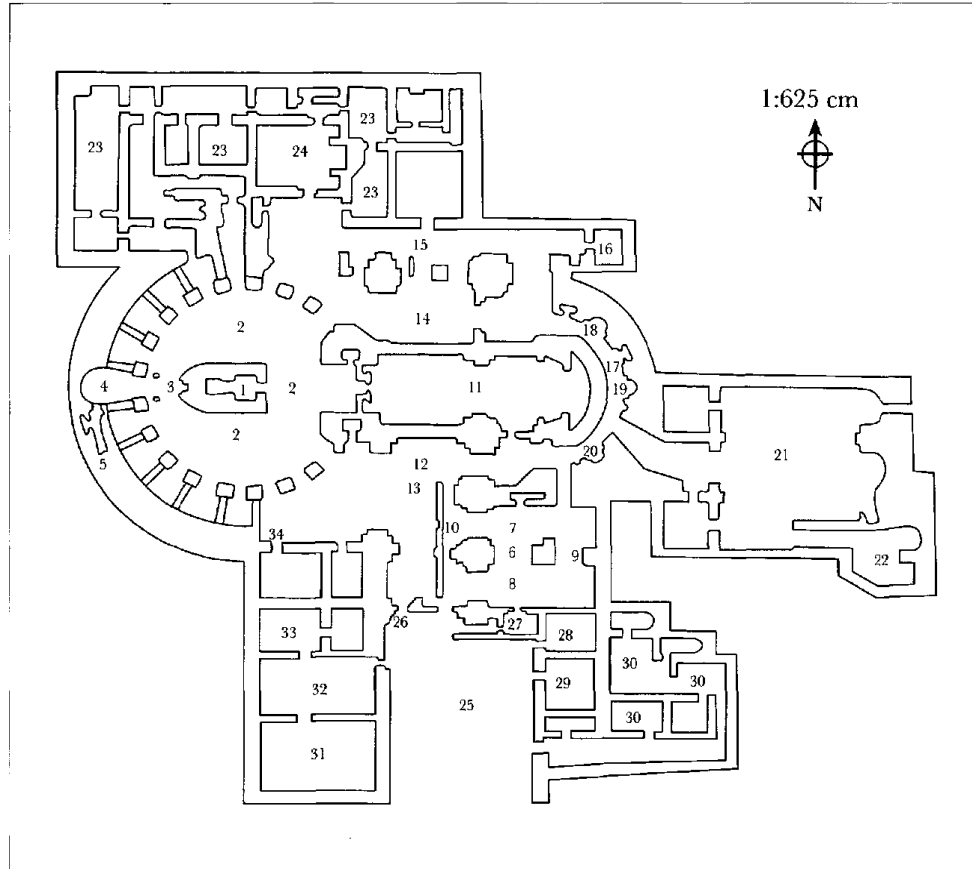
(Freeman-Grenville, 1987: 201)

Resim 6: **Kamame Kilisesi'nin Önyüzü**

(Duckworth, 1959)

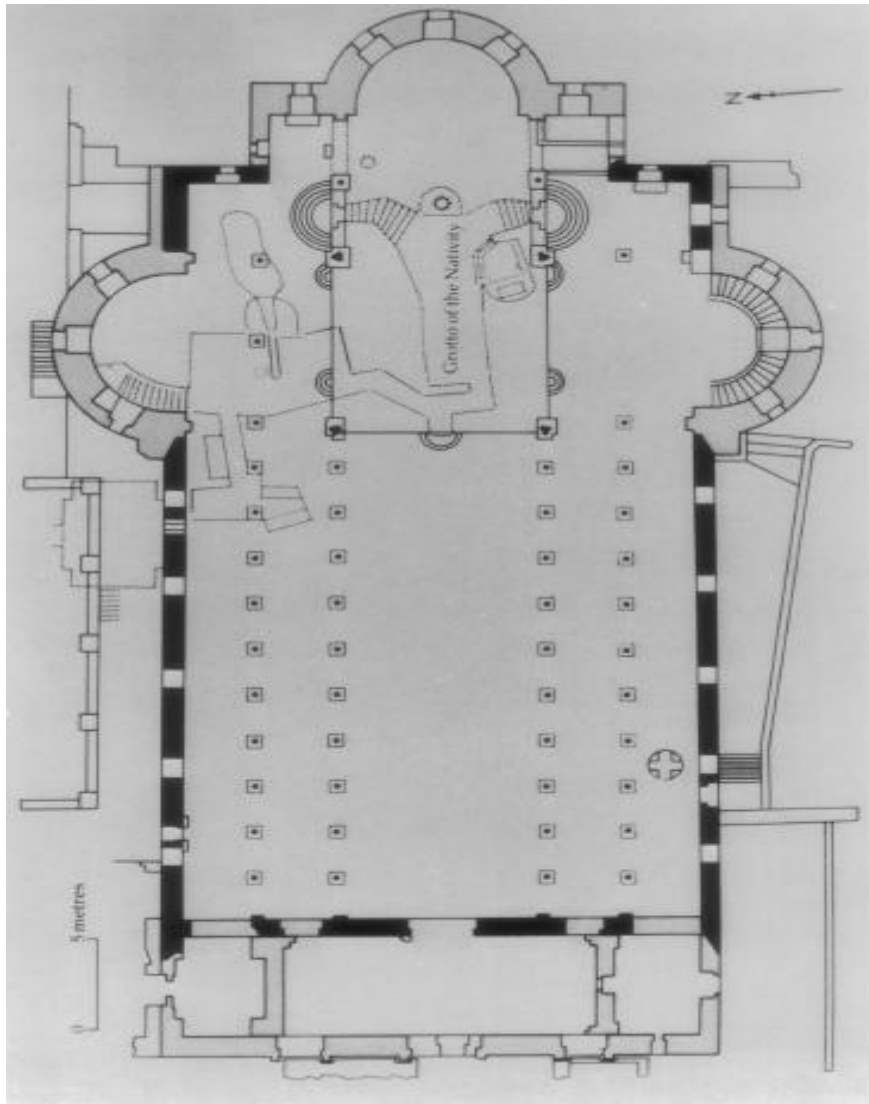
3. PLANLAR

Plan 1: Kamame Kilisesi

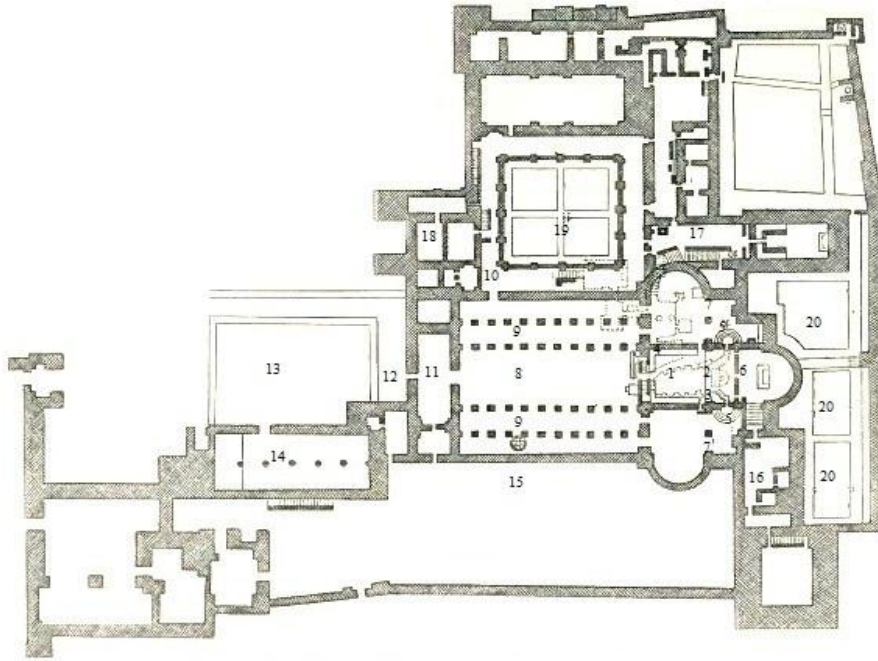
(Peri, 2001: 4)

1. Kamame Kilisesi	18. St. Longinus Şapeli (Ortodokslara aittir.)
2. Üstü kubbeli bina	19. Elbise çıkarma şapeli
3. Kıptilere ait ibadet yeri	20. Alay etme şapeli
4. St. Nicodemus Şapeli	21. St. Helena Şapeli (Ermenilere aittir.)
5. Joseph of Arimathae'in Şapeli	22. Yaratılış Şapeli
6. Golgotha	23. Franklara ait manastır
7. Hz. İsa'nın haça gerildiği yer
(Katoliklere aittir.)	24. Hayalet Şapeli
8. Hz. İsa'nın çarımhta çivilendiği yer	25. Kilisenin avlusu
9. Stabat Mater Sunağı	26. Kilisenin ana girişi
10. Âdem Şapeli	27. Mısırlı Meryem Şapeli
11. Ortodokslara ait en önemli yer	28. St. Michael Şapeli
12. Güney Transept	29. St. John Şapeli (Ermenilere aittir.)
13. Hacerü'l-Mugtesil	30. Hz. İbrahim manastırı
14. Kuzey Transept	31. St. James Şapeli
15. Yedi adet kemer	32. St. John ve Mary Şapeli
16. Hz. İsa'nın hapsedildiği yer	33. Kırk Şehitler Şapeli
17. Kemerli yol	34. Üç Meryem Şapeli

Plan 2: Beytullahm Kilisesi

(Hunt, 1991: 73)

Açıklamalar

1. Mağaratü'l-Mehd	11. Dış dehliz
2. Doğu Mihrabı	12. Ana giriş
3. Yemlik	13. Kilise avlusu
4. Kilise Korosu	14. Ermeni Manastırı
5. Mağaratü'l-Mehd girişi	15. Rum Ortodoks Kabristanı
6. Ana Mihrap	16. Rum Ortodoks Manastırı
7. İkinci Mihrap	17. Catherine Kilisesi
8. Ana geçit	18. Fransiskan Manastırı
9. Yan geçitler	19. Fransiskan Dehlizi
10. Latinlerin geçiş yolu	20. Bahçe

Plan 3: Beytullahm Kilisesi

(Vincent ve F. M. Abel, 1914:196)

ÖZGEÇMİŞ

Şanlıurfa'da doğdu. 2003 yılında Şanlıurfa Gazi Lisesi'ni bitirdi. 2008 yılında Cumhuriyet Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü'nü bitirdi. Aynı yıl Gaziosmanpaşa Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Ana Bilim Dalı Osmanlı Müesseseleri ve Medeniyeti Tarihi Programına başladı. 2009 yılında Tunceli Üniversitesi İktisadi İdari Bilimler Fakültesi Uluslararası İlişkiler Siyasi Tarih Ana Bilim Dalı'nda araştırma görevlisi olarak atandı. Halen aynı üniversitede araştırma görevlisi olarak görev yapmaktadır.